

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUFTA KURB VE BU'D ANLAYIŞI

RABİA SİPAHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUFTA KURB VE BU'D ANLAYIŞI

RABİA SİPAHİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer SADIKER
Jüri Üyesi: Doç. Dr. M. Mansur GÖKCAN
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DÖNER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2022

ukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu alışma, jürimiz tarafından Tasavvuf Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Ömer SADIKER
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. M. Mansur GÖKCAN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DÖNER

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

... /... /2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, izelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

Bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2022

ÖZET

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE KURBVE BU'D ANLAYIŞI

Rabia SİPAHİ

Yüksek Lisans Tezi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Ömer SADIKER

Şubat 2022, 75 sayfa

Bu çalışmamızda tasavvuf literatüründe diğer kavramlara göre daha az yer alan “kurb” ve “bu’d” kavramlarını ele almaya çalıştık. Ayet ve hadisler ışığında her iki kavramı da analiz edip mutasavvıfların görüşleri doğrultusunda konuyu izah etmeye gayret ettik. Çalışmamızda Yüce Allah’a nasıl yakınlık (kurb) kazanılır? Yüce Allah’tan uzaklaşmanın (bu’d) alametleri nelerdir? Yakınlık ve uzaklığa sebep olan ve buna neden olan yollar nelerdir? gibi birçok sorunun cevabına yer verdik.

Kurb, Hakk’ın emir ve buyruklarını yerine getirerek, nafile ibadetlerle birlikte Yüce Allah’a yaklaşmadır. Kurbun zıttı olan bu’d ise Cenabı Allah’ın emir ve yasaklarına karşı gelerek bunda ısrarcı bir tavır takınıp Allah’tan uzaklaşmadır.

Allah, kulunun kendine yaklaşması için birçok imkân yaratmıştır. Kula düşen gerek namaz, oruç, kurban ve hac gibi farzlar, gerekse sabır, şükür, dua yahut zikir gibi nafilelerle Hak Teâlâ’ya yaklaşımdır. Kalbinden masivayı sıyıramamış bir kişi, Yüce Allah’a olan yakınlık hakkını kaybetmiş demektir. Kalp, masivadan yalnızca tövbe, uzlet ve riyazet gibi nefsin hoşlanmadığı şeylerle uzaklaşmaktadır. Kul ömür sermayesini nefesine uzak Rabbine yakın olma gayreti içinde tüketmelidir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, kurb, bu’d, oruç, namaz, kurban, hac

ABSTRACT

KURB AND BU'D IN THE THOUGHT OF SUFI

Rabia SİPAHİ

Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: DR. ÖMER SADIKER

February, 2022, 75 Pages

We studied the concepts of “kurb” and “ bu’d” that are less common in sûfi literature. We analyzed the both concepts in the light of verses and hadiths and tried to explain the subject in the line with Sufi’s opinions our study contains that; How can we closed to Allah?, What are the sings of falling apart from Allah?, What are the ways of feeling close and distant to Allah ? and the reansons of this. We tried to answer these questions like that.

Kurb ise the way of closing Allah by following the anders of Allah and worshipping in vain Allah. Bu’d is the way of distanting from Allah by going againot the arders and prohibitions of Allah.

Allah created lots of ways the people. These ways ensure close to Allah. The obligatory worships such or going to pilgrimage, sacrificing, fasting, praying and patience thanks prayer, dhikr the other vain worship are the waysof closing to Allah. The person who loves only mortal life loses the right of being close to Allah. The heart of people can avoid the fobding of mortal life by fastig, apologizing, prayer. The servants of Allah should spend their lives by trying to be close to Allah and not to be close to mortal life issues.

Keywords: Sufism, kurb, bu'd, fasting, prayer, sacrifice, pilgrimage

ÖNSÖZ

Mutasavvıflar, Allah’a yakın olmak kadar O’ndan uzak olmayı da önemsemişlerdir. Her türlü kötülüğün ve şerrin kaynağı sayılan nefis, tasavvufta sâlikin inancını ve amelini engelleyen en büyük tehlike olarak addedilmiştir. Sufiler bu yüzden kalbindeki imanı diri tutmak için nefisten kaçmış, riyazet uzlet gibi metotları hayatlarına aksettirmişlerdir.

Yine insanın ve evrenin yaratılışına bakıldığında mananın kendisinin kurb ve bu’d olduğu anlaşılmaktadır. Allah’a en yakın ilk insan Hz. Âdem’dir. Yaratılan kula ilk emir ise masivaya yaklaşmaması gerektiğidir. Hz. Âdem’in nefsine uyup yasaklı şeye yaklaşması dünyaya gönderilerek Rabbinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Zaman ilerlese, insanlar çoğalsa da Rabbine yaklaş, zinaya yaklaşma, yetimin malına da göz dikme gibi... Hakk’ın emri hala aynı, tek ve nettir.

Bu minvalde araştırmamız da çağdaş dönemdeki insanların Allah’a yakınlaşmak ve O’dan uzaklaşmamak için nasıl bir yola izlemeleri gerektiğini sufilerin yaşam çizgilerini takip ederek izah etmeye çalıştık. Bununla birlikte günümüz insanlarına yeni bir bakış açısı sunmayı hedefledik. Zira bu bakış açısıyla Allah’a yakınlaşmak isteyen kul kendi yolunu, tıpkı sufilerde de olduğu gibi, keşfedecektir.

Tasavvuf ilmi ile tanışmamızı sağlayıp zamanla bu alana ilgi duymamızı ve hayat çizgimizi bu yönde değiştirmemize vesile olan başta Prof. Dr. Hayri KAPLAN’a ve Doç. Dr. Mehmet Mansur GÖKCAN hocalarıma teşekkürlerimi borç bilirim. Aynı zamanda başlangıçtan itibaren çalışmanın her aşamasında teşvik ve tavsiye, yakîn ilgisiyle birlikte maddî ve manevî yardımlarını esirgemeyen tez danışanım Dr. Öğr. Üyesi Ömer SADIKER’e ve bununla birlikte sevgili eşim Sinan SİPAHİ ve ablam Hatice Tokyay’a da şükranlarımı sunarım.

Rabia SİPAHİ

Ankara /2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	İX

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Kapsamı	1
2. Tezin Amacı ve Önemi	1
3. Tezin Yöntemi, Sınırlılıkları ve Kullanılan Kaynaklar	2

BÖLÜM I

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE KURB

1.1. Kurb Kavramının İzahı	3
1.2.Kurb ile Aynı Anlamda Kullanılan Tasavvufi Kavramlar.....	5
1.2.1. Kurbet	5
1.2.2. Kurbiyyet	5
1.2.3. Murâkabe	6
1.3. Kuran-ı Kerim’de Kurb Kavramı	7
1.3.1. Kuran-ı Kerim’de Kurb Kavramının Geçtiği Yerler	7
1.3.2. Kuran-ı Kerime Göre Kurb Kavramının Semantik Tahlili.....	10
1.4. Kurb’un Çeşitleri	11
1.4.1. Kurb-i Ferâiz.....	12
1.4.1.1. Namaz.....	12
1.4.1.2. Kurban.....	16
1.4.1.3. Oruç	17
1.4.1.4. Hac	19
1.4.1.5. Zekât.....	21
1.4.2. Kurb-i Nevâfil.....	22
1.4.2.1. Sabır.....	23
1.4.2.2. Şükür.....	25
1.4.2.3. Dua.....	27
1.4.2.4. İhlâs	28
1.4.2.5. Takvâ	29

1.5. Bazı Mutasavvıfların Kurb Hakkındaki Görüşleri.....	31
1.5.1. Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) Kurb Anlayışı.....	31
1.5.2. Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö. 561/1165-66) Kurb Anlayışı.....	33
1.5.3. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kurb Anlayışı.....	34
1.6. Kurb ile İlgili Tasavvufî Kavramlar	37
1.6.1. Üns.....	37
1.6.2. Aşk.....	39
1.6.3. Vuslat.....	41
1.6.4. Zikir	42
1.6.5. Zühed.....	46

BÖLÜM II

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE BU'D

2.1. Tasavvufî Bir Kavram Olarak Bu'd.....	48
2.2. Kur'an-ı Kerim'de Bu'd Kavramı ve Semantik Tahlili	49
2.3. Bu'd ile İlgili Kavramlar.....	50
2.3.1. Hızlân.....	50
2.3.2. Gaflet	51
2.3.3. Nefs.....	52
2.4. Allah'tan Uzaklaştıran Ameller	55
2.4.1. Dünya Sevgisi/ Mâsivâ	55
2.4.2. Şirk ve Küfür	56
2.4.3. Ucub.....	58
2.5. Bu'da Engel Olan Kavramlar	61
2.5.1. Tevbe	61
2.5.2. Havf	63
2.5.3. Riyâzet	65
2.5.4. Üzlet.....	67
2.5.5. Verâ.....	69
SONUÇ	71
KAYNAKÇA.....	72

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhissalâtü vesselâm
b.	Bin, ibn
bl.	Bölüm
bs.	Baskı
c.	Cilt
c.c.	Cellecelâluhu
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
Ktp.	Kütüphane/Kütüphanesi
md.	Madde
mlf.	Müellif
No.	Numara
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
r.a.	Radıyallâhuanh
r.anhâ	Radıyallâhuanhâ
S.	Sayı
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhü aleyhi ve sellem
sad.	Sadeleştiren
ss.	Sayfa aralığı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik Eden
trc.	Tercüme Eden
ts.	Tarihsiz
tsh.	Tashih Eden
v.dğr.	Ve diğerleri

- vb.** Ve benzeri
y.y. Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Kapsamı

Çalışmanın konusu tasavvufi bir ıstılah olan kurb ve Bu'd anlayışı üzerinedir. Tasavvufta kulun Allah'a yakınlaşması, Allah'a yakın olması veya Allah'ın kuluna yakın olması kurbu, Allah'a uzak olma, Allah'tan uzaklaşma, Allah'ın kuldan uzaklaşması da bu'du ifade etmektedir.

Kul Allah'a yaklaştığı kadar Allah'tan da uzaklaşabilir. Adalet, merhamet ve kulluk bilinciyle Allah'a yaklaşıırken; zulüm, haksızlık, hevâ ve heveslerin pençesinde dünyayı tercih ederek Hakk'ı kendisinden, kendisini de Hak'tan uzaklaştırabilir.

Kurb ve bu'du kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de, Hadis-i Şeriflerde ve yahut sûfîlerin eserlerinde görmek mümkündür. Bazı tasavvuf kaynaklarında kurb ifadesi, kurbet, kurbiyet, murakabe gibi kurb ifadesinden türemiş olup aynı anlamına geldiği görülmektedir. Aynı zamanda kurb kavramı ile ilişkili olan üns-ünsiyet, aşk, fena-beka, vuslat, müşahede gibi hâller de bu kapsam da tez konusu ele alınmaktadır.

2. Tezin Amacı ve Önemi

Bu tezin temel gayesi, tasavvuf alanında yeteri kadar yer edinememiş kurb ve bu'd kavramlarını gerek daha anlaşılır bir biçimde ele almak gerekse tasavvuf alanında bu kavramlarla ilgili daha fazla kaynak oluşturmaktır.

Tasavvuf literatüründe yer alan kurb ve Bu'd kavramlarını diğer İslami ilimler bünyesinde de ele alarak Allah'a yakın ya da uzak olmanın sadece manevi bir fiiliyatının olmadığı aynı zamanda günlük ya da belirli zamanlarda yapılan namaz, oruç, hac, zekât, kurban gibi bedeni ibadetlerinde önemli bir payı olduğu görülmektedir. Bu hedef niteliğinde Allah'ın kuluna yakınlaşmasına / uzaklaşmasına, kulun Allah'a yakınlaşmasına/uzaklaşmasına giden birden fazla yolların mevcut olduğu ehemmiyetine vurgu yapılmaktadır.

Allah insanı en mükemmel şekilde yaratmıştır. İnsan kendisinin ne olup olmadığını bilmeli, nasıl özelliklere sahip olduğunun farkında olmalı ve sahip olduğu potansiyeli sonuna kadar ifâ etmelidir. Bu tezin temel olarak amaç ve önemi bu yöndedir.

3. Tezin Yöntemi, Sınırlılıkları ve Kullanılan Kaynaklar

Kurb ve Bu'd kavramları araştırılırken temel referansımız kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim olmuştur. Bu kavramların Kur'an-ı Kerim'de nasıl geçtiği, kurb ve bu'd ile ilgili sözcüklerle aynı manaya gelen hangi farklı ifadelerin yer aldığı tespit edilmiş ve titizlikle ele alınmıştır. Bununla birlikte asli kaynakların bir diğeri kabul edilen kutsi hadislerden de faydalanılmış, konu bütünlüğüne hadis çerçevesinde yer verilmiştir.

Bir başka yöntem olarak, mutasavvıfların Kurb ve Bu'd hakkındaki görüşlerine yer verdik. Bazı mutasavvıfların bu ıstılahları ayrı bir başlıkta ele alıp konuyu işlediğini saptayarak görüşlerine bu minvalde yer vermeye çalıştık. Bunun yanı sıra asıl kaynağına ulaşılamayan her eserin ise ehil yazarların günümüze uyarlanmış kaynaklarından istifade ettik.

Tasavvuf ilmi diğer İslami ilimler bir bütünlük sağlamaktadır. Nitekim tezimizde sadece tasavvuf literatüründen yararlanılmamış aynı zamanda diğer İslami ilimlerin kaynaklarına da başvurulmuştur.

Bu araştırma esnasında Kurb kavramının her sūfinin eserlerinde rastlanılmadığı yalnızca bazı mutasavvıfların eserlerinde kısa veya farklı kavramlarla ifade edildiği görülmektedir. Bu'd kavramının ise aynı şekilde çok az mutasavvıfın bu sözcüğü kullandığı ya da kurb kavramı çerçevesinde sınırlı bir biçimde ele alındığı saptanmaktadır.

Kurb ve Bu'd kavramlarının tasavvuf sahasında yeterli kaynağa sahip olmadığı tespit edilmektedir. Bu'd ile ilgili neredeyse hiçbir araştırma veya teze rastlanılmamaktadır. Kurb kavramı ile ilgili de farklı başlıklarla tez ya da makale konusu ele alındığı görülmektedir.

BÖLÜM I

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE KURB

1.1. Kurb Kavramının İzahı

Kurb (قُرب) lügatte yakın, yakınlık,¹ yaklaşmak, yakın olmak manalarını ihtiva eder.² Tasavvufi terminolojide Allah’a ibadet ve tâat ile yakın olmak, Hakk’ın tevfiik ve inayetine mazhar olmak³ anlamını taşır. Başka bir ifade ile kul, vaktini Yüce Allah’a ayırır, O’nun emirlerine uygun bir hayatı benimser. Bu minvalde kurbun ıstılâhî manası, Yüce Allah’ın kullarına, kulların da Allah’a olan yakınlığı anlamına gelir.⁴

Kurbun bir başka tanımı, Yüce Allah’a zikir ve amellerle yakınlaşarak O’na zât ve mekân olarak yakın olmaktır.⁵ Serî es-Sakatî (ö. 251/865) ise kurbu itaat olarak tanımlamıştır.⁶ Bir kısım mutasavvıflara göre ise kurb, “Kulun Rabbi’ne karşı hem nazlı hem de zelil olmasıdır.”⁷

Sûfilerce, Hakk’a yakın olduğunu tahayyül eden bir kimse aslında yakın değildir. Allah’a gerçek manada yakınlık kazanmış bir kimsenin bu yakınlığın farkında olmaması gerekir. Çünkü bu o kimseye nefsin bir telkinidir.⁸ Ayrıca, Yüce Allah’a yakın olmanın, mesafe ile ilgisi de bulunmamaktadır. Nitekim kurb, manevi anlamda derece elde etmektir.⁹

Kurb, insanoğluna verilen şehvani duyguların terki sonucunda elde edilen mutluluk olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda tasavvuf çizgisinde kurb-i âmme ya da kurb-i âm, denilen avamın yakınlığından bahsetmek mümkündür. Kul, Yüce Allah’ın

¹ Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi’l-Ganâim Muhammed, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul 2004, s.452.

² Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, s.128.

³ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s.221.

⁴ Seyyid Şerîf Cürcânî, Ebü’l-HasenAlî b. Muhammed b. Alî, Ta’rîfât, trc. Abdülaziz Mecdi Tolun, Litera Yayıncılık, İstanbul 2021, s.79.

⁵ İbn Manzur, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü’l-Arab*, Dâr Sader, Beyrut 1410/1990, I, 662.

⁶ Erginli, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006, s.565.

⁷ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.565.

⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.452.

⁹ İmam Âzam Ebü Hanîfe, Ebü Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh ,*El- Fıkhu’l Ekber*, çev. Hüsamettin Vanlıoğlu, Muallim Neşriyat Yayınları, İstanbul 2017, s.58.

yakınlığını kazanmak için nefsin isteklerine boyun eğmez. Böylece birey nefsin Hakk’a itaat ettirerek bir takım saadete erişmiş kullar zümresine girer.¹⁰

Tasavvuf literatüründe Rasûller, melekler, velîler ve takvâ sahipleri Allah’a en yakın; şeytan, kâfir ve zâlimler ise Hakk’a en uzak kimseler sayılmıştır. Bunun yanı sıra sufiler, Allah’a yakın olmanın yukarıda zikredildiği gibi mutluluğa ulaştıracağını, uzak olmanın ise en kötü son olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹

Kurb kavramı ele alınırken Allah’ın insanlara iki türlü yakınlık göstermesinden bahsedilir. Bunlardan ilki, Allah’ın her şeye ve herkese, mü’mine de münkire de aynı derecede gösterdiği genel bir yakınlık, diğeri ise sadece mü’minlerin Allah’a olan yakınlığı şeklinde ifade edilen özel yakınlıktır.¹² “Biz ona şah damarından daha yakınız”¹³ ayeti ile “Ben yakınım, dua edenin çağrısına icâbet ederim,”¹⁴ ayetlerinde geçen Allah’ın karîb sıfatı, kullarına olan yakınlığının delili olarak gösterilir.

Nitekim sûfîler bu yakınlığı, Allah’ın lütuf ve rahmeti olarak yorumlamışlardır. Meşhur mutasavvıflardan Muhyiddîn İbn Arabî (ö. 638/1240) ise başka bir mananın daha olduğunu fakat bunun izahının mümkün olmadığını dile getirmektedir.¹⁵

Kurb hali, kalbin müşahadesiyle kulun Rabbi’ne yaklaşmasıdır. Allah’a itaat ederek kalbini O’na teslim eden kul gerek yaptığı ibadetler gerek ise tefekkürle Mevlâsına yaklaşmış olur. Bu durumda kullar üç hal üzeredirler: birinci kısmı, Allah’ın kendilerini bildiğini, yakın olduğunu ve üzerlerinde kadir olduğunu bilenlerdir. İkinci kısmı ise bu hâli bilmekle kalmayıp bunu gerçekleştirmiş olanlardır.¹⁶

Kurb’un son noktası, iki durumun bir araya gelmesiyle olmaktadır. Birbirine benzeyen iki şeyden biri, ötekinde bulunmayan bir sıfatla diğerinden farklılık gösterdiğinde, o ondan ayrı şey olarak değerlendirilir. Nitekim bu farklılık bu’du işaret etmektedir.¹⁷ Allah’tan uzaklaşan, uzaklaşmayı seçen nefis, Rabbinden, cevherinden ve ahiretinden de cahil olur. Sûfîler, cehalete düşmede niyetlerin kötülüğü ve fiillerinin çirkinliğinin etkili olduğunu ileri sürer.¹⁸

¹⁰ İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtîmî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2007, VII, 294.

¹¹ Uludağ, Süleyman, *Tasavvufun Dili 2 Manevi Haller*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2007, s.155

¹² Uludağ, *Tasavvufun Dili 2 Manevi Haller*, s. 156-57.

¹³ Kaf, 50/16.

¹⁴ Bakara, 2/186.

¹⁵ Ateş, Süleyman, “Kurb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, s. 433, ss. 432-33, Ankara 2002. (Erişim: 29.08.2020)

¹⁶ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 567.

¹⁷ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 568.

¹⁸ Gökcan, Mehmet Mansur, *Muhammed Mâzi’nin Meâricü’l-Mukarrabîn İsimli Eseri Bağlamında “Nefs Cevherinin Saflaştırılmasının” Vuslattaki Fonksiyonu*, Kilitbahir, 17, s. 66. ss. 38-73, Eylül 2020.

1.2.Kurb ile Aynı Anlamda KullanılanTasavvufi Kavramlar

Kurb kavramı ile benzer anlam taşıyan kurbet, kurbiyet, murakabe kavramları, yakınlık, Allah’a yakın olma manalarına gelir.¹⁹ Tasavvuf terminolojisinde bu kavramlar bir makam veya mertebe derecesi olup Allah’a yakınlığın seviyesi anlamını taşımaktadır.²⁰

1.2.1. Kurbet

Kurbet, kulun bir takım şer’i yükümlülükleri şart ve esasları kaynaklarda belirtilmeyen ibadetler ile vaktinde ifa etmesi olarak nitelendirilir. Allah’a daha yakın olmayı arzulayan sûfilerin farz ibadetlerin yanı sıra zikir, hamd gibi nafileleri de yerine getirerek kurbet makamına vasil olmak istedikleri görülür. Bununla birlikte kurbet, Hz. Peygamberin bizzat kendisinin olduğu ilahi bir makamdır. Bu yola ise keşf ve müşâhade vasıtasıyla erişen peygamber ve veliler bir takım ilahi hakikatlere ulaşmış Allah’a yakınlaşmanın huzur ve sakinliğine kavuşmuşlardır.²¹

1.2.2. Kurbiyyet

Sufilerce manevi nasiplerin arttığı bu hâl ve makâm insanın ruh ve nefsiyle ilgilidir. Nefis kendini imha eder ve ruhun nurunda gösterir. Bu halden uyanan nefis ruhtan, ruh da nefisten kopar. Her ikisi bu hikmet ışığında kendi hâl ve makamlarına döner. Nitekim nefis “Ya Allah”, “Ya Rabbî” zikri ile meşgulken ruh, fütuhâtını gerçekleştirir. Burada ruh, Allah’a olan kurbiyyet mertebesine nefisten daha fazla erişerek insan-ı kâmil noktasına varır. Çünkü sâlik kulluk imtihanını kazanarak teslimiyet göstermiş olur.²²

Sûfilerin Allah’a yakınlık ile ilgili görüşleri Suhreverdi’nin *Avârifü’l Meârif* adlı eserinde şöyle aktarılır:

¹⁹ Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2006, s. 935.

²⁰ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 935.

²¹ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 569-70.

²² Suhreverdi, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî, *Gerçek Tasavvuf, Avârifü’l Meârif*, çev. Dilaver Selvi, Semerkant Yayınları, İstanbul 2010, s. 664.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) göre bu yakınlık, kulun kalbi Allah'a ne kadar yakın ise Allah'ın yakınlığı da kulunun kalbine aynı ölçüde yakındır.²³

Zünnûn-ı Mısırî'de, (ö. 245/859) Yüce Allah'a yakınlığı artan kulların onun gözünde heybeti de artmaktadır, sözüyle konuyu ele alır.²⁴

Başka bir sûfî, Sehl bin Abdullah (ö. 283/896) ise bu konu da hayânın kurbîyyet makamının en alt mertebesi olduğunu dile getirir.²⁵

Son olarak bu makamda sâlikin kendinden geçerek cezbe halini yaşamasına da sûfiler “arbede” adı vermişlerdir.²⁶

1.2.3. Murâkabe

Murâkabe, sözlükte hıfzetme, gözetme, kollama gibi manalara gelir. Istılâhî anlamda ise, Allah'tan korkma ve Allah'a yönelme, O'na yaklaşma demektir.²⁷

Tasavvufta murâkabe, kulun tüm benliği ile Allah'a muhalefetten uzak durması, masivayı terk ederek nefse hoş gelen tüm istek ve arzulardan kaçınması olarak ifade edilir. Sâlik, Cenab-ı Allah'a yaklaşma gayretinde olup O'nun ahlakıyla ahlâklanmak ister. Nitekim bunun için nefsinin tüm kötü arzulardan meneder. Kendini tüm maddiyat âleminden sıyrarak kalbini murakabe makamına hazır hale getirir. Bir sürûr halinde Allah'ın ahlakıyla ahlaklanarak O'na yaklaşır.²⁸

Sûfilere göre murâkabe, Allah'ın her an kulunu görüyor, duyuyor ve kalbinden geçenleri bildiğinin farkında olmasıdır. Bununla birlikte feyiz beklemektir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin de izâh ettiği gibi, sâlik içinde fare bulunan deliği bekleyen kedinin dikkatiyle feyiz beklemelidir.²⁹ Murâkkeb kimseler tüm hâl ve vaziyetinin Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu bilir, kendisine çekidüzen verir.³⁰

Tasavvuf ilminde murâkabenin üç mertebesinden bahsedilir. Birincisi, kulun Hakk'a ulaşmak için Hak dışındaki her şeyi unutarak O'na yaklaşmasıdır. İkincisi, sâlikin, Allah'ın kendini gördüğünü düşünerek muhalefetten kaçınmasıdır. Bilfiil kendi içindeki tüm itiraz yahut itirazın getirdiği manasızlıklardan da uzaklaşarak bu makama

²³ Suhreverdî, *Gerçek Tasavvuf, Avârifü'l Meârif*, s. 664.

²⁴ Suhreverdî, *Gerçek Tasavvuf, Avârifü'l Meârif*, s. 664.

²⁵ Suhreverdî, *Gerçek Tasavvuf, Avârifü'l Meârif*, s. 664.

²⁶ Uludağ, Süleyman, “Arbede”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, s. 347, ss.347-348, İstanbul 1991.

²⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.1133.

²⁸ el-Herevî, Ebûlsmâil Abdullâh b. Muhammed b. Ali el-Ensârî, *Tasavvufta Yüz Basamak-Menâzilü's Sâ'irîn*, çev. Abdurrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2017, s. 300-301.

²⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.255.

³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.255.

daha fazla yakınlaşmasıdır. Üçüncüsü, kalb ile tevhidi bütünleştirerek faniliği bakiliğe çevirip murakabeden de öte bir tarafa geçmesidir.³¹

Bu bağlamda Zünnûn Mısri, Allah'ın seçtiğini seçmek, O'nun büyük gördüğünü büyük görüp, küçük gördüğünü küçük görmektir, diyerek Allah ile murâkabe olma hâlinin ön koşullarını dile getirmiştir.³²

Murâkabe, sâlikin dünya da manevi ölümünü gerçekleştirmiş ve kendisini Hak'ta kaybetmiş olmasıdır. Hakk'ın ummanında kaybolmak ve O'nunla iken O'na kavuşma hasretiyle yanıp kavrulmasıdır. Bu makamda gözyaşları deryaya döner ve kulun Allah'a yakınlaşmasına bir yol olur. Nihayetinde Yüce Allah, murâkabe ehline hiç kimseye verilmeyen nasiplerden verir, hiç kimseye açılmayan kapıları açar, Hakk'ın nuruyla nasiplendirerek onların nefs-i emare illetinden kurtarır.

Mutasavvıflara göre murakabe makamında iki ehil kimse vardır. Bunlardan ilki, “*Rabbimin merhamet ettikleri müstesna*”³³ ayetinin muhatabı “ahyâr” kişiler, bir diğeri işledikleri günahları sevaba dönüştürülen³⁴, nefsin kötü arzularını yok edip yerini ruhun iyilikleriyle doldurulan “ebrar” olan kimselerdir. Nitekim mukârrebler bu makamda Allah'ın lûtfuna mazhar olduklarından hataları, lûtf hasenatıyla değiştirilir.³⁵ Şüphesiz ki insanın koruduğu şey aslında İbn Arabî'ye göre kalbindeki o itikadıdır. O yüzden birtakım lütuflara mazhardır.³⁶

1.3. Kuran-ı Kerim’de Kurb Kavramı

1.3.1. Kuran-ı Kerim’de Kurb Kavramının Geçtiği Yerler

Kurb kavramı Kuranı Kerimde, mekân, zaman, akrabalık, makam –mevki, koruma ve güç gibi konular kapsamında işlenmektedir.

Mekân ile ilgili ayetler:

³¹ Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak-Menâzilü's-Sâ'irîn*, s. 25.

³² Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *er-Risale*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1978, s.191.

³³ Yûsuf 12/53.

³⁴ el-Fûrkan 25/70.

³⁵ Necmüddîn-i Kübrâ, Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ Ahmed b. Ömer el-Hîvekî el-Hârizmî, *Tasavvufta On Esas, Usûlü'l- Aşere Şerhleri*, çev. Süleyman Gökbulut, İnsan Yayınları, İstanbul 2018, s.56.

³⁶ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VII, 298.

- ✓ "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz" dedik.³⁷
- ✓ "Yetim malına, rüştüne erinceye kadar en güzel şekilden başka türlü yaklaşmayın!"³⁸
- ✓ "Zinaya yaklaşmayın, çünkü o pek çirkin ve kötü bir yoldur."³⁹
- ✓ "Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar."⁴⁰
- ✓ "Sana kadınların aybaşı hallerini soruyorlar. De ki: O rahatsız eden bir şeydir. Bu sebeple âdet günle9rinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın."⁴¹
- ✓ "Müşrikler Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."⁴²
- ✓ "Onlara yaklaştırp, "yemez misiniz?", dedi.⁴³

Zamanla İlgili Ayetler:

- ✓ İnsanların hesap görme zamanı yaklaştı.⁴⁴
- ✓ Eğer bu çağrına sırt çevirirlerse onlara de ki: Bana gelen mesajı hepinize aynı şekilde duyurdum. Size yöneltilen tehdit yakın mıdır yoksa uzak mıdır, onu bilemem.⁴⁵

Akrabalık ile ilgili Ayetler:

- ✓ Eğer miras bölüşümü sırasında pay sahibi olmayan akrabalar, yetimler ve yoksullar hazır bulunursa onlara da bir şeyler veriniz ve kendilerine gönül alıcı sözler söyleyiniz.⁴⁶
- ✓ Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır.⁴⁷
- ✓ Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, onun taşınmasını istese, yakını olsa bile, yükünden bir şey taşınmaz.⁴⁸

³⁷ el- Bakara, 2/ 35.

³⁸ el-En'âm, 6/152.

³⁹ el- İsrâ, 17/ 32.

⁴⁰ et-Tevbe, 9/ 28.

⁴¹ el- Bakara, 2/ 222.

⁴² et-Tevbe, 9/28.

⁴³ ez-Zâriyât, 51/ 27.

⁴⁴ el-Enbiyâ, 21/1.

⁴⁵ el-Enbiyâ, 21/ 109.

⁴⁶ Nisâ, 4/8.

⁴⁷ Nisâ 4/ 7.

⁴⁸ Fâtır, 35/18.

- ✓ Allah’a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah’a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.⁴⁹
- ✓ Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş’a, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın.⁵⁰
- ✓ Akabadan olan bir yetime...⁵¹

Makam ve Mevki ile ilgili Ayetler:

- ✓ Ne Mesîh Allah’ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler. Büyüklenererek O’na kulluktan geri duranların hepsini Allah, yakında huzuruna toplayacaktır.⁵²
- ✓ O, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah’a) yakın kılınanlardandır.⁵³
- ✓ Bir pınardır o, Allah’a yakın olanların içtiği!⁵⁴
- ✓ Eğer ölmek üzere olan kişi Allah’a yakın olanlardan ise...⁵⁵
- ✓ Firavun, evet yenerseniz yakınlarımdan olacaksınız! Dedi.⁵⁶
- ✓ Ona Tûr’un sağ tarafından seslendik ve onu fısıldanırcasına (kendimize) yaklaştırdık.⁵⁷

Yakınlık (قُرْبَة) kavramı makam ve mevki şeklinde ifade edilmektedir. Tevbe sûresinde yer alan, “*İnfak ettiklerinizi Allah katında bir yakınlaşmaya ve Peygamber’in dua ve bağışlanma dileklerine vesile sayar. Haberiniz olsun ve gerçekten onlardan için bir yakınlaşmadır*”⁵⁸, ayeti ile Sebe sûresinde yer alan, “*Ne mallarınız ne de evlatlarınız size bizim katımızda yakınlık kazandırmaz*”⁵⁹ ayetleri örnek verilebilir.

Koruma ile ilgili Ayetler:

- ✓ Şüphe yok ki Allah’ın rahmeti iyilik yapanlara yakındır!⁶⁰

⁴⁹ Enfâl, 8/41.

⁵⁰ Nisâ, 4/ 36.

⁵¹ Beled, 90/15.

⁵² Nisâ, 4/ 172.

⁵³ Âl-i İmrân, 3/ 45.

⁵⁴ Mutaaffîfîn, 3/28.

⁵⁵ Vâkıa, 56/88.

⁵⁶ A’raf, 7/ 114.

⁵⁷ Meryem, 19/ 52.

⁵⁸ Tevbe, 9/99.

⁵⁹ Sebe’ , 34/37.

⁶⁰ A’raf ,7/56.

- ✓ Kullarım Beni sana sorarsa; şüphesiz ki ben çok yakınım. Ben dua edenin duasına icabet ederim!⁶¹

Güç ile İlgili Ayetler:

- ✓ Biz insana şah damarından daha yakınız! ⁶²
- ✓ Biz ona sizden daha yakınız!⁶³

Gibi ayetler Kur'an-ı Kerim'de kurb kavramının nasıl ve hangi manada geçtiğini göstermektedir.⁶⁴

1.3.2. Kuran-ı Kerime Göre Kurb Kavramının Semantik Tahlili

Kuran-Kerim'de kurb (قُرْب) yakın olmak manasında kullanılır. Arapça kökeni اقْرَبْ / قَرَّبْتُ veya اقْرَبْ / قَرَّبْتُ Ona yaklaştım ya da yaklaşıyorum şeklinde iken mastar olarak ise قُرْبًا ve قُرْبَانًا şeklinde yer almaktadır. Allah'a yaklaşılan ya da yaklaştıran bir başka şeye de (قُرْبًا) “kurban” denilmiştir. قُرْبًا lafzının çoğulu قُرَابِينَ olup örfteki manası Allah için kesilen kurbandır.⁶⁵ Bu ifade Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde yer alır:

*Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban (قُرْبَانًا) sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti.*⁶⁶

Onlar, "Doğrusu Allah, ateşin yakıp bitireceği bir kurban (بُغْرَبَانًا) getirinceye kadar hiçbir peygambere inanmama hususunda bizden söz aldı" diyenlerdir. De ki: "Benden önce nice peygamberler size mucizeler ve dediğiniz şeyi getirmişlerdi. Doğru söylüyorsanız onları niçin öldürdünüz?"⁶⁷

Kur'an-ı Kerim'de kurban kavramı hem tekil hem çoğul mefhumda da kullanılmaktadır: “Allah'tan başka, O'na yaklaştırsın diye edindikleri tanrılar kendilerine yardım etselerdi ya! Aksine onları bırakıp kayboldular. Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdürdükleri asılsız iddialardan ibarettir.”⁶⁸ Ayetindeki “yaklaştırmışın/kurban” (قُرْبَانًا) ifadesi, Arapların krala yaklaşmak için hizmette bulunmaları anlamında kullanılmış olup kelime çoğul ifade ile kralın yakın çevresi anlamı

⁶¹ Bakara, 2/ 186.

⁶² Kâf,50/16.

⁶³ Vâkıa,56/85.

⁶⁴ er-Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Müfredât Kuran Kavramları Sözlüğü*, çev. Mustafa Yıldız, Çıra Yayınları, İstanbul Yayınları 2020, s.782.

⁶⁵ el-İsfahânî, *Müfredât*, s.782.

⁶⁶ Mâide 5/ 27.

⁶⁷ Âl-i İmrân 3/183.

⁶⁸ el-Ahkâf 46/28.

taşıdığı için kurban (قُرْبَانًا) sözcüğünün takiben ilahlar (الِهَة) ifadesiyle beraber kullanılmıştır.⁶⁹

تَقَرَّبُ bir mevkiye ya da makama ulaşma arzusuna sahip olmaktır. Istilâhî manada Allah'ın kuluna yaklaşması ona bol mağfirette ve ihsanda bulunması demektir. Fakat buradaki yaklaşımdan kastedilen Allah'ın mekândan münezze olup mecaz bir mana içermesidir.

Mutasavvıflara göre, insan Allah'a yakınlaşmada her ne kadar zayıf kalsa da Yüce Allah kullarına karşı yumuşak davranışlı ve merhametlidir. Bu bağlamda kulun Allah'a yakınlaşmak için kendisini masivadan sıyırmış, dikbaşılıktan kurtarmış ve cehaletten de uzaklaşmış olması gerekir. Buradaki yakınlık sûfilerce ruhanî bir mana da olup bedeni yakınlıktan menedilmiştir. “Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum”⁷⁰ hadisindeki “yakınlaşmak” ifadesi bu minvalde ele alınır.

En'âm Sûresi'nde yer alan, “Yetimin malına, rüştüne erinceye kadar en güzel şekilden başka türlü yaklaşmayın!”⁷¹ Ayetindeki “yaklaşmayın” (لَيَقْرَبُ) ifadesi mananın şiddetini vurgulama kapsamında ele alınır. Yetim malına göz dikmek ya da almak İslam dinine göre yasaklanmıştır. Buradaki husus, yetim malına dokunulmamasının yanı sıra yaklaşılmasının dahi mümkün olmadığıdır. Bir başka ayette yer alan, “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette otur, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik.”⁷² sözündeki ikazda, yukarıda bahsedilen mefhum ile paralel ifadelerdir. Yine Allah şöyle buyurmuştur: Temizleninceye kadar kadınlara yaklaşmayın!⁷³ Bu ayette kinaye yoluyla bir yaklaşımdan (تَقَرَّبُ) bahsedilmiş olup erkeğin hayızlı bir kadına, hayızlı bitene kadar dokunulmaması gerektiği ifade edilmiştir. Zinaya yaklaşmayın, şüphe yok ki o, çirkin bir hayâsızlık ve kötü bir yoldur⁷⁴ ayetindeki yaklaşmayın lafzı da aynı hüküm ile ele alınmaktadır.⁷⁵

1.4. Kurb'un Çeşitleri

Yüce Allah'a yakınlık gerek farz ibadetler gerek ise nafil ibadetleri gerçekleştirmek ile mümkündür. Mutasavvıfların önce İslam'ın temel ilkelerini yerine

⁶⁹ İsfahânî, *Müfredât*, s.784.

⁷⁰ Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1991, “Zikr”, 2 (IV, 2061).

⁷¹ el-En'âm 6/152.

⁷² el-Bakara 2/35.

⁷³ el-Bakara 2/222.

⁷⁴ el-İsrâ 17/32.

⁷⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 782-85.

getirip daha sonra o ilkeleri nafîle ibadetlerle ileri bir boyuta taşımaları buna kanıt niteliğindedir. Tasavvuftaki bu mantalite kurb-i ferâiz ve kurb-i nevâfil kavramları ile izah edilir.⁷⁶

1.4.1. Kurb-i Ferâiz

Kulun Allah’a yakın olmada farz ibadetleri yerine getirerek elde ettiği sevap ve faydaya kurb-i ferâiz denilir. Sâlikin kendi nefsini öldürüp Hak’ta dirilmesi ve asıl öznenin Allah olduğunu bilmesi de denilebilir.⁷⁷

Tasavvuf literatüründe, farz ibadetleri hakkıyla yerine getiren bir kimse nefsine zulmederek derece atlamıştır sayılır. “*Attığın zaman sen atmadın, onu Allah attı*”⁷⁸ ayeti gereğince Allah’ın da kula yaklaştığı ve onun her işinde Allah’ın bir hikmetinin olduğu görüşü savunulur. Mutasavvıflara göre kurb-ı ferâiz, kurb-ı nevâfilden daha üstündür. Çünkü sâlik her şeyi ve herkesi unutmuş, halktan kopup Hak ile bütünleşen makâm-ı cem’a yaklaşmanın da ötesinde makâm-ı cem’u’l-cem’a ulaşmıştır.⁷⁹

Netice itibarıyla kurb, insanın öncelikle farz ibadetleri hakkıyla ifa etmesidir. Bunun ise çeşitli durakları olduğu ifade edilir. Her durakta bir vesile saklı olup o vesileye erişmiş bazı kimselerden söz edilir. Böyle kimselere kaynaklarda “Mukarrebler” denilmektedir.⁸⁰

1.4.1.1. Namaz

Namaz, İslam dinin şartlarından kabul edilen ibadet türüdür. Günün belirli zamanlarında Allah’a yönelme ve secde etme hâli olarak tabir edilir. Bununla birlikte Müslümanların belirli şartlarla, belirli rükünlerle veya belirli zikirlerle yerine getirdiği ibadet şeklidir.⁸¹

⁷⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.221.

⁷⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.222.

⁷⁸ el-Enfâl 8/17.

⁷⁹ Ateş, “Kurb” s.433.

⁸⁰ Tirmizî, *Allah’a Yakınlığın Dereceleri-Nefsin Kötü Arzularını Nasıl Terk ederiz?*, s.11.

⁸¹ Tümbül Yıldırım, Sıdika, *Mevlânâ’ya Göre İbadetlerin Tasavvufî Anlamı*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019, s.23.

Secde hâli olarak da nitelendirilen namaz, kulun Allah’a en yakın olduğu hâl olarak izah edilmiştir. Hz. Muhammed’in referans gösterildiği bu konu da namazın Allah’a yakın olmanın en kısa yolu ve mü’minin miracı sayıldığını söylemek mümkündür.⁸² Nitekim namaz, İslam perspektifinde insanda kulluk şuuru oluşturur. Dolayısıyla bir varlık olarak nitelendirilen insan, kime ait olduğunu, kim için yaratıldığını ya da kime yönelmesi gerektiğini namaz vasıtasıyla idrak etmiş olur. Namaz ibadeti ahlâki mana da kulun kalbinde iyiliklerin uyanmasına kötülüklerin uzaklaşmasına bir vesiledir.⁸³

Hz. Peygamber’e göre namaz için samimi ve ihlâslı bir kalbe sahip olmak şarttır. *“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar namazlarını ciddiye almazlar!”*⁸⁴ ayetinden de anlaşılacağı gibi her kulun namazı geçerli sayılmamıştır. Şöyle ki İslam’da namazın bir takım ahlâki kuralları vardır. Bundan dolayı samimiyetsizce ve Allah Teâlâ’nın hoşlanmadığı tarzda gerçekleştiren bir namaz yalnızca şekil olarak kabul edilmiştir. O halde Allah’a yakınlaşmaya vesile olmadığı gibi Allah’tan uzaklaşmaya bir sebeptir.⁸⁵

Sûfilerden birine namaz için gerekli olan şeyin ne olduğu sorulduğunda, namaz da insan, Allah ile bir tercüman veya aracı olmaksızın karşı karşıya olduğunu, kıyamette O’nun huzurundaymış, O’na yönelip O’dan istediğini diliyormuş gibi bir şuurda olunmasıdır, cevabını vermiştir.⁸⁶

Sühreverdîye tarikatının kurucusu Şehâbetdin Sühreverdî (ö. 632/1234), namazın, kalbi nurlandırıp aydınlattığı gibi dinin emirlerine muhalif söz ve hareketlerin de kalpte siyah nokta oluşturduğunu onun üzerinde bir düğüm bağladığını vurgulamıştır. Murâkabe ve muhasebeyle kötü düşünceler kalpten kazınıp atılır. Böylece düşüncelerini ve fiillerini kontrol altına alan insan azalarına en büyük iyiliği yapmış olur. Sühreverdî’ye göre, kulu Yüce Allah’a yakınlaştıran en önemli ibadet namazdır. Dolayısıyla tasavvufta yakınlık vesilesi sayılan namaz, Allah’tan gayrı her şey ile vedalaşmak ve yalnızca O’na yönelmektir.⁸⁷

Namaz, İslam’ın temel esaslarından tasavvufun ise mihenk taşlarından biridir. Seyr-u sülûk erbabı bu yüzden ilahî aşklarını namaz vesile ile gösterir, Allah’a daha da yakın olmak için devamlı secde ederler. Yüce Allah’ın *“Nerede bulunursanız*

⁸² Müslim, Salât, 215.

⁸³ Konur, Himmət, *“Tasavvuf”*, Grafiker Yayınları, Ankara 2008, s. 400.

⁸⁴ el-Mâûn 107/4-5.

⁸⁵ Konur, *“Tasavvuf”*, s. 400.

⁸⁶ Konur, *“Tasavvuf”*, s. 401.

⁸⁷ Sühreverdî, Avârif, s. 387.

bulunun Allah sizinle beraberdir”⁸⁸ ayetiyle vücut bularak namaz dışında da namazda gibi davranırlar. Bu yüzden sâliklerin namazı beş türlü ifade edilir:

1. Beden ile gerçekleştirdikleri farz ve nafil namazlar,
2. Kalbi saf ve temiz tutup, nefisi kötülüklerden arındıran nefsin namazı,
3. Kulun kurbiyyetini gerçekleştirdiği, kalbin namazı,
4. Masivadan sıyrılıp bir takıp sırlara mazhar olan sırrın namazı,
5. Ve Ruhun namazı denilen fena fillah ve beka billah’a ermekle olan namazdır.⁸⁹

Namaz türlerinden yola çıkılarak mutasavvıfların namazı daha da derinleştirip içselleştirerek ayrı anlam kazandırdıkları görülmektedir. Namaz ibadetini şeklen değil manevi bir hâlde eda ederler. Bu da onlar için bir vuslat ve yaklaşma aracıdır.⁹⁰

Tasavvuf ekollerinden es-Serrâc et-Tûsî (ö.378/988), mukârreblerin namazını, Hakk’a en yakın bulunma hâlidir, şeklinde yorumlar. Namazın farzı, sünneti, âdâbı, erkânı yahut nevâfili Mutasavvıfa göre fakihlerden öğrenilmelidir. Bununla birlikte namazda ilk vakit önemlidir. Çünkü namaz Allah’a münacattır. Dolayısıyla sâlik, ilk namaz vakti girmeden önce bedenini ve kalbini temizleyip hazır hâle getirmelidir.⁹¹

Seyr sürecinde namaz, dört şekil altı zikirdir. Kıyâm, rükû, kuûd ve sücûd namazın şekilleri, Hz. Peygambere salavât, hamd, tesbîh, tilâvet, duâ ve istiğfâr ise namazın zikirleridir. Namaz bir bütün olarak rahmettir. Allah’ın Rahîm sıfatının kullara tecelli ettiği yerdir.⁹²

Kulun bu rahmet tecellisi çerçevesinde, secde de Allah ile yakınlığından başka bir şey kalmamaktadır. Dil ve kalb zikirlerle meşgul olmalı, O’nu her şeyden tenzih etmelidir. Bununla birlikte namaza Allahû Ekber tekbîri ile girilir ve aynı şekilde çıkılmalıdır. Bunun tam manası, Allah’tan başka hiçbir şeyin kudret ve ikram sahibi olmadığına, O’ndan daha izzetli ve celal kimsenin bulunmadığına şahitlik etmektir. Fenâ ve bekâ nazariyesinin kurucusu Ebû Saîd Harrâz (Ö.277/890), tekbirden sonra kalbe

⁸⁸ el-Hadîd 57/4.

⁸⁹ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, Ankara 2009, s. 615.

⁹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 615.

⁹¹ Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed et-Tûsî, *el-Lüma- İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, Erkan Yayınları, İstanbul 2019, s.172.

⁹² Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.868.

vesvese gelmeyip namazı ihlâslı bir şekilde tamamlanabilmesi için, namazı hafif tutup uzatmama yoluna girmeyi tavsiye etmiştir.⁹³

Kulun en değerli ve kıymetli ibadeti, Allah ile perdesiz konuşma hâli, namazdır. Sufilerce, O'nun huzurunda gayri ahlâki davranışlarda bulunmak uygun görülmemiştir. Dolayısıyla kulun her tekbîr alması, aynı zamanda Yüce Allah'ın kuluyla beraber olması demektir. Burada insan, sağ tarafında cennet sol tarafında cehennemin saklı olduğu bilinciyle namazı eda etmelidir.⁹⁴ Nitekim evvelki peygamberlere gönderilen kitaplarda Allah, namaz kılan herkesin namazı da kabul etmediğini, yalnız yüceliğinin önünde tevazu gösterip, insanlara karşı büyüklük taslamayan⁹⁵ kimselerin müstesna olduğunu haber vermektedir.⁹⁶

İslam inancına göre, mahşer günü kula ilk namaz ameli sorulacaktır. Nitekim farz bir hükme sahip olan namazın dosdoğru kılınması⁹⁷ kişinin ahirette diğer yaptığı ibadetler ile aynı ölçüde değerlendirileceği vurgulanır.⁹⁸ Namazda huşû ve ölçü bu yüzden önemli bir yere sahiptir. İmam-ı Gazzâlî (ö.505/1111), farz namazı terazi meselesine benzetir. Onu doğru tartan kimsenin aynı muamele ile karşılaşacağını ifade etmiştir.⁹⁹ Fâkihlik yönüyle de bilinen İmam-ı Gazzâlî, mârifet ehli kimselerin namazını dört esasa dayandırmıştır:

- a. Bilerek namaza başlarlar,
- b. Haya ile namaza dururlar,
- c. Ta'zim ile namazı eda ederler,
- d. Ve namazı Allah korkusu ve haşyeti ile bitirirler.¹⁰⁰

Yine namazda kalbin zâhiri ve bâtinî olmak üzere gaflete yönelik iki tarafına dikkat çekilmiştir. Zâhir ile ilgili gaflet sebebi, namaz kılarken etrafta dikkat çekecek ya da namaz esnasında dışarıdan gelen seslerin kalbi meşgul etmesidir. Kalp göze ve kulağa tabidir. O yüzden insan, kalbine dünyalık hiçbir şeyi karıştırmadan namazıyla yalnızca

⁹³ Serrâc, *el-Lüma- İslam Tasavvufu*, s.174.

⁹⁴ Serrâc, *el-Lüma- İslam Tasavvufu*, s.173.

⁹⁵ el-Maûn, 107/ 6.

⁹⁶ Gazzâlî, *İhyâ-i Ulûm-id-dîn*, trc. Ali Arslan, Arslan, T-Yayınları, İstanbul 1980, II, 505.

⁹⁷ el-En'âm 6/72.

⁹⁸ İmam-ı Gazzâlî, *Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, Kalblerin Keşfi*, terc. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınevi, İstanbul, ts., s.146.

⁹⁹ Gazzâlî, *İhyâ-i Ulûm-id-dîn*, s. 497.

¹⁰⁰ Gazzâlî, *Kalblerin Keşfi*, s.148.

Allah’a yönelmeli ve yaklaşmalıdır. Bunun için daha sessiz ve karanlık yerleri tercih etmelidir. Bâtınî gaflet sebebi ise, namazda iken kulun zihnini Allah’tan gayrı düşüncelerin meşgul etmesidir. Gazzâlî’ye göre bunun da iki nedeni vardır. İlki hâlihazırda yapmakta olduğu işi bırakıp namaza durması ve namazdayken sürekli bu düşünce ile zihnini meşgul etmesidir. Rasûlullah’ın, “*Namaz ile yemek hazır olunca önce yemeği yiyiniz*”¹⁰¹ hadisi bu konuda önce işin bitirilmesi daha sonra namazın eda edilmesinin daha faziletli olduğuna işaret eder. Bir diğeri ise, endişeli düşüncelerdir. Bunun ilacı da mutasavvıfa göre kalbi devamlı zikirle meşgul etmek, Kur’an-ı Kerim okumak ve tefekkür etmektir. Zira zikir, kalbi diri tutar, Kur’an-ı Kerim dili ve gönlü dünyevî işlerden uzaklaştırıp temizler, tefekkür ise zihni kulun kendisini Allah ile buluşmada hazır hâle getirir. Tüm bunlar Allah’a yaklaşımda ve yakınlaşmada ya da Allah’ın kuluna yakınlaşmasında bir araç ve metottur.¹⁰²

1.4.1.2. Kurban

Kurb kökünden türeyen kurban sözcüğü, terim olarak yaklaşmak¹⁰³, maddi manevî yakınlıkları kuşatıcı bir yelpaze¹⁰⁴ anlamına gelir. Dini terminolojide ise, Yüce Allah’a yaklaşma vesilesi olarak, belirli bir vakitte, gerekli şartların sağlanması ile bir hayvanın usulünce boğazlanıp Allah için adanması demektir.¹⁰⁵ Arapçada bu tür kesilen hayvan/hayvanlara “udhiye” de denilmiştir.¹⁰⁶

Kutsal kitabımız Kur’an-ı Kerim’de kurban ile ilgili çok fazla detaya rastlanmazken Hz. Peygamberin (sav) söz ve fiillerinden birçok bilgiye rastlamak mümkündür. Nitekim Kur’an’da kurban ifadesi, Hz. Âdem’in oğulları Habil ile Kabil’in Allah’a kurban adamasından,¹⁰⁷ ilahi dinler de kurbanın şart koşulduğu¹⁰⁸ ve Hz. İbrahim’in rüyasında oğlu İsmail’i kurban etmesinin emredilmesi¹⁰⁹ gibi zahiri bir

¹⁰¹ Buhârî, “Et’ime”, 56 (V, 2079).

¹⁰² İmam-ı Gazzâlî, Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Kimya-i Saâdet*, terc. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul 1976, s. 131-32.

¹⁰³ Okur, Hüseyin, *Allah’a Yaklaşmak İçin Kurban*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, s.13.

¹⁰⁴ Güç, Ahmet, “Kurban” TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXVI, s.433. ss.433-34, Ankara 2002. (Erişim: 26.07.2021.)

¹⁰⁵ Okur, *Allah’a Yaklaşmak İçin Kurban*, s.13.

¹⁰⁶ Konur, *Tasavvuf*, s. 409

¹⁰⁷ el-Mâide 5/27.

¹⁰⁸ el-Hacc 22/34.

¹⁰⁹ es-Saffat 37/107.

manada geçer. Mutasavvıflara göre bunların batınî anlamı teslimiyet ve Allah’a itaat edip nefsin isteğini reddetmektir.

Cüneydiyye tarikatının temsilcisi Cüneyd-i Bağdadi’ye göre kurban, insanı Allah’tan uzaklaştıran nefsânî istek ve arzulara boyun eğmeyerek Allah’a yakınlaşmaktır. Bağdadi kurbanı nefsi arzulara benzeterek, şehavanî duygular terk edilmedikçe kurbanında kabul edilemeyeceğini vurgulamıştır.¹¹⁰ Bununla birlikte, kurban kulluğun bir neticesidir. Kurban görevini yerine getir biri, Allah’ın emrine itaat ederek, O’na olan samimiyetini ve kulluğunu ispat etmiş olur. Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail gibi kul başına gelen her türlü imtihana rıza gösterip itminana erer. Netice itibari ile kurban başka bir deyişle şükür ve teslimiyetin adı olduğundan Hak Teâlâ’ya yaklaşmakta önemli bir faktördür.¹¹¹

1.4.1.3. Oruç

Oruç lügatte “imsak” manasına gelir. İslami literatürde fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar hiçbir şey yiyip içmemek ve şehvani isteklerden uzak durmak demektir.¹¹² Tasavvuf perspektifindeki oruç ise, nefsin arzularına kör olup onun istediklerini belirli vakitlerde karşılamamaktır.¹¹³

Oruç ibadeti de İslam’ın beş şartından biri sayıldığından¹¹⁴ insanlara nefsin terbiye etmesi için farz kılınmıştır.¹¹⁵ İslamın vecibeleri arasında gösterilen oruç,¹¹⁶ kulun iradesiyle üzerine düşen görev ve sorumluluğu hakkıyla eda etmesidir. Hz. Peygamber, “*Oruç insanı cehennemden koruyan bir kalkandır*”¹¹⁷ diyerek orucun önemine vurgu yapmıştır.¹¹⁸

¹¹⁰ Konur, *Tasavvuf*, s. 410.

¹¹¹ Ögük, Emine, Allah’a Yaklaşmada İsabetli Olan ve Olmayan Yollar, *Usûl İslâm Araştırmaları*, 20, s. 88-89, ss.81-112, Tokat 2013.

¹¹² Mehmed Zihni, Elhac, *Nimet-i İslam Mufasssal İlmihâl, Salâh Bilici Kitabevi Yayınları*, İstanbul 1957, s.447.

¹¹³ Serrâc, *Lûma*, s.284.

¹¹⁴ Gazzâlî, *Kimya-i Saâdet*, s.155.

¹¹⁵ el-Bakara 2/183.

¹¹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm’a Giriş*, çev. Cemal Aydın, T.D.V. Yayınları, Ankara 1996, s. 91.

¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, thk. Şu‘ayb el-Arnaûtdğr., Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1995-2001, 15/214 (No: 9363).

¹¹⁸ Karaman, Hayrettin, *İmâm-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s.83.

Oruç aynı zamanda, mükâfatı Allah'a mahsus olan bir ibadet türüdür.¹¹⁹ Allah'a mahsus olması, O'nun samediyet sıfatıyla ilişkilidir. Samed sözcüğünün lügatteki karşılığı, karnı olamayan, yeme içmeye ihtiyaç duymayan demektir. Mutasavvıflara göre bu sıfat ile şereflenmenin hikmeti diğer ibadetler gibi dışarıdan bakıldığında görülmeyip sadece Allahû Teâlâ'nın görmesi ve bilmesidir.¹²⁰ Aynı zamanda oruç, nafîle bir ibadette de olup günlük hayatta şeytanın hile ve tuzaklarından da korunma yoludur. Yüce Allah, orucu kuluna bir kalkan yaparak şeytanın onlar üzerindeki emel ve zannını boşa çıkarır. Şeytan ancak kalplerdeki gizli şehvetler yoluyla gelip çeşitli kötülük ve vesveselere neden olurken oruçlu olan bir kimse Allah'ın dilemesiyle bundan korunmuş olur.¹²¹

Bu noktada orucun bir takım âdâp ve kurallarından bahsetmek mümkündür. Sufilerce şeytan ya da nefsin hilelerine aldanmayarak, nefsin arzularına fırsat vermeden tutulan bir oruç, Yüce Allah'a duyulan edebin bir göstergesidir. Tüm âzâlarında oruçlu olduğu hatırlanıp haram ve günahlardan kaçınılır. Tutulan oruçlar küçümsenmeden ya da hafife alınmadan orucun niyet ve sıhhatini bozmayacak şekilde âdâbına riayet etmek ise oruç ahlâkından sayılmıştır. Bu ahlâk, Allah'a yakınlaşmaya bir vesile ve vasıtaadır. Sûfiler, Allah Resul'ünün, en efdal oruç olarak bir gün tutulup bir gün tutulmayan Dâvûd orucunu¹²² işaret etmesi üzerine günlük hayatlarını bu oruç ile geçirmeye gayret etmişlerdir.¹²³

İmâm-ı Gazzâlî oruç ibadeti hakkında herkesin aynı ölçü ve derecede yerine getiremeyeceği vurgular. Ona göre oruç, avamın orucu, havasın orucu ve ahas'sul'havas'ın orucu olmak üzere üç derecededir. Avamın orucu, bir kimsenin Allah'a yaklaşmak amacıyla yemek, içmek ve cinsî münasebette bulunmadan tuttuğu oruçtur. Şeriat ehlinin orucu diye de adlandırılabilir. Havasın orucu, tarikat ehlinin¹²⁴ orucu olup, kulak, göz, dil, el ayak ve diğer azalarla birlikte tutulan oruçtur. Ahas'sul'havas'ın orucu ise kalp ile tutulan oruçtur. Yani kulun dünyevi düşünce ve arzulardan sıyrılmış bir kalp ile Allah'tan gayrı her şeyi kalbinden uzaklaştırmasıdır. Bu orucun sahipleri, masıvayı tamamen terk etmiş, manevi anlamda oruçlarını yalnızca kıyamet gününde açmayı bekleyen peygamberler, siddîklar ve mukarriblerdir. Böyle kimseler, dünyada oruç

¹¹⁹ Gazzâlî, *Kimya-i Saâdet*, s. 155.

¹²⁰ Serrâc, *Lûma*, s.183.

¹²¹ Gazzâlî, *İhyâ-i Ulûm-id-dîn*, s.721.

¹²² Müslim, "Sıyâm", 182 (II, 813).

¹²³ Serrâc, *Lûma*, s. 184.

¹²⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 337.

açmayı beklemenin dahi rızıkı veren Allah’a güvensizlik duyulmasından dolayı doğru bulmamışlardır. Bu orucun bir diğer adı seçkinlerin seçkinlerinin orucudur.¹²⁵

Bunların dışında, tasavvuf kültüründe hak ehlinin orucu sayılan ve Allah Teâlâ için maddi âlemi kendinde öldürmüş manevî âlemde kendisini yeniden dirilterek yalnızca Hak ile meşgul olan seçkinlerin seçkinlerinin özünün orucunda da bahsedilmiştir.¹²⁶

Netice itibari ile sufiler oruç ibadetini ihlâs ile süsleyerek sadece Hak için yapmıştır. Diğer farz ibadetlere nazaran oruçta ihlâs daha önemlidir. Çünkü görünür bir ibadet şekli olmadığı için riya ya da gösteriş gibi etkenlerden uzaktır. Bu yüzden oruç, Allah ile kulun arasında kalan ibadettir.¹²⁷

1.4.1.4. Hac

Hac, sözlükte ziyaret anlamına gelir.¹²⁸ Şer’i anlamda ise, belirli şartları taşıyan bir müslümanın senenin belli vakitlerinde (zilhicce ayında) Mekke’de Kâbe-i Şerif’i ziyaret etmesi ve orada üzerine düşen birtakım sorumlulukları yerine getirmesidir.¹²⁹

Hac görevi yalnızca Müslümanlara özgü bir ibadettir. Dolayısıyla bu ibadet İslam’ın normları arasında sayılmıştır. Müslüman olmakla birlikte özgür olmak, akli melekeleri sağlam olmak, yolculuk edebilir olmak, yol ihtiyacını karşılayabilecek güce sahip olmak (binek, azık vs.) ve hac yolunda karşılaşılabileceği bir engel veyahut düşmana sahip olmamak gibi vecibeleri vardır.¹³⁰ Nitekim bu konu ile ilgili, “*Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. İnsanlar arasında haccı ilan et ki gerek yaya olarak gerek nice yoldan gelenler yorgun argın develer üzerinde gelsinler*”¹³¹ ayeti delil niteliğindedir.

Tasavvuf nazariyesinde hac ibadeti sûfilere göre ayrı bir mana içermektedir. Onlara göre hac, Hakk’ın kurbuna ve vuslatına ermek gayesiyle çıkılan bir hicrettir. Yüce Allah’ın ihsan ve lûtfuna erişmek, varlıktan yokluğa ulaşma maksadına gayret etmektir. Sûfilerin hac esasları manevi hayatlarının timsali gibidir: Mikât, sâlik için dünyalık libasını çıkarıp her şeyden ve herkesten uzaklaşarak dostun giysisini giyip ihrama girmek

¹²⁵ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 337.

¹²⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 337.

¹²⁷ Demirci, Mehmet, *İbâdetlerin İç Anlamı*, Vefa Yayınları, İstanbul 2013, s.73-74.

¹²⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.150.

¹²⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.305.

¹³⁰ Geylanî, MuhyiddînEbû Muhammed Abdülkâdir b. EbîSâlih Mûsâ Zengîdost, *İbâdetler ve İslam Ahlâkı*, çev. Osman Güman, Gelenek Yayınları, İstanbul 2013, s.43.

¹³¹ Âl-i-İmrân 3/97.

demektir. Arafat, marifet olup arif olarak yerinde kalmaktır. Nefis, Yüce Allah’a adanan bir kurban, Safâ’da durulaşmak Merve ise mürüvvet ehli olmaya adım atmaktır. Sonrası azgınlaşmış nefsi taşıyıp tüm fenalıklardan kurtularak ruhsal ferahlığa erişmektir.¹³²

Hac amelinin tek bir manası vardır o da Allah’a daha da yakın olmaktır. Bu yüzden hac, manevi bir keşiftir. Nitekim bünyesinde namaz, oruç, zikir, dua, kurban ve sadaka gibi birçok ibadeti de barındırdığı için Allahû Teala’ya ulaşma ve yakınlaşma daha kolaydır. Nefsin temizlenip ve arınmasından sonra kulluğun zirveye çıktığı bir sefer olarak nitelendirilebilir.¹³³

Bâtînî boyut çerçevesinde hac oldukça derunî anlamlar içerir. Hakk’ın evinde misafir olup o âli atmosferi solumak ve Allah’a yakın olma hissiyatı, kulluk şuurunun da aynı zamanda farkında olma hâlidir. Kulun takındığı edep duygusu burada oldukça önemli bir yere sahiptir.¹³⁴

Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî haccın edeb ve âdâbı ilgili şunlara temas eder: Hac ibadetini yerine getirecek kimseler öncelikle, haccı hakkıyla ifa edip özen göstermeli, haccın niyetinden sonra hac bilgisi öğrenip kavramalıdır. Bununla birlikte haccın fârizası yerine getirildikten sonra onu korumak ve muhafaza etmek de haccın edeplerinden. Aynı zamanda mutasavvıfa göre abdestli olmak, dünyaya dair lezzetlerden uzak durmak ve nefsin kötü arzularını yerine getirmemek avamın âdâp konusundaki başka usûllerindendir.¹³⁵

Yine sûfilerden İbrâhim Havvâs’ın (ö.291 /904), bir gün hacda çölün bir yerinde oturduğu ve tefekkür halinde hiçbir şey yemeden saatlerce beklediği rivayet edilir. Sufî o esnada, gökten Hz. Hızır’ın geçtiğini fark eder fakat bakmadan hemen yüzünü yere eğerek gözlerini kapatır. Hızır (a.s) ise İbrâhim Havvâs’ı görüp yanına gelerek eğer kendisine baksaydı yanına gelmeyeceğini, söyler. Bu kıssada, hac görevi yerine getirilirken kalbin ya da diğer azaların hiçbir şey ile meşgul olunmaması yalnızca Allah ile meşgul olunması gerektiği vurgulanmıştır.¹³⁶

Hac gerek zâhiri gerek bâtînî anlamda kul için ahiret işlerini hatırlama ve hatırlatma maksatlıdır. Âbid kullar için dünyadan el etek çekip ûzlete girme vesilesidir. Bununla birlikte riyâzet ve mücâhedenin vücud bulmuş hâlidir. Mutasavvıflar haccı, Yüce Allah’ın haremindedir konaklamak ve O’na daha da yakınlaşmak olarak görür. Zira

¹³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.150.

¹³³ Ögük, “Allah’a Yaklaşmada İsaetli Olan ve Olmayan Yollar”, s.90.

¹³⁴ Demirci, Mehmet, *İbâdetlerin İç Anlamı*, Vefa Yayınları, İstanbul 2013, s.103.

¹³⁵ Serrâc, *Lûma*, s.189-90.

¹³⁶ Serrâc, *Lûma*, s.191.

O'nun da kulunu mekânında ağırladığı ve ona çevresinde zarar veren her şeyin yasaklandığı özel bir alandır. Bu özel alan için kulun kendi isteği ile nefsinden ve dünyalıktan vazgeçip yalnızca Hak ile bâki olunmasıdır. Bunun neticesinde ise kula, insan-ı kâmil vasfı yüklenmiş Allah'a yakınlık derecesi daha çok artmıştır.¹³⁷

1.4.1.5. Zekât

Kök olarak z-k-v harflerinden türeyen zekât kavramı lügatte, artmak, çoğalmak, fazlalaşmak, düzelmek, iyi ve güzel ya da temiz olmak gibi manalara gelir.¹³⁸ Istılâhî anlamda zekât, dinen zengin sayılan Müslümanın yılda bir defa malının bir kısmını, Allah rızasını gözeterek, yoksul ve muhtaç insanlara vermesidir.¹³⁹

Meryem sûresinde, *temizlenmek*, *arınmak*¹⁴⁰ gibi anlamlarda kullanılan zekâtın, para, altın, gümüş, hayvan, ticaret malı, maden, sanayi, toprak gibi ganimetlere sahip olan kimsenin mallarının üzerinde İslam anlayışına göre ihtiyaç sahibi olan yahut fakir kimselerinde hakkı vardır. Bu hak, Hakk'ın rızası için ve O'nun yakınlığı için yoksul ve fukaraya verilip temizlenme ve arınma vesilesidir. “*Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*”¹⁴¹ Ayet-i Kerime'den de anlaşılabileceği üzere insan, zekât görevini hakkıyla ifâ ettiğinde kulluğunu manevî bir temizlik ile gerçekleştirmiş olmaktadır.¹⁴²

Sûfiler, zekâtı yalnızca maddî anlamda değerlendirmişlerdir. *Keşfü'l- Mahcûb* adlı eserin müellifi Hucvîrî'ye (ö. 465/1072) göre, bütün nimetlerin bir zekâtı vardır; organların zekâtı kötü ve çirkin işlerle meşgul olmamaktır. İnsanın iç âlemini fena ve kötü duygularla beslenmeden bu duygulardan kaçınmaktır. Nitekim sufinin görüşüne göre ilmin zekâtı da ancak ilimle hemhâl olmaktır. Zira Hucvîrî, zekâtın dinî bir sorumlulukla birlikte insanın cimrilik, kıskançlık ve bencillik gibi kötü duygularının yerini fedakârlık, cömertlik, yardımseverlik gibi iyi duyguların yer aldığına dikkat çeker. Öyle ki ona göre sufiler için övünülecek bir şey olmayıp aksine kulluğun bir neticesidir.¹⁴³

¹³⁷ Gâzzâlî, *Kimya-ı Saâdet*, s.174.

¹³⁸ Yiğit, Yaşar, *Zekât İlmiyhâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s.29.

¹³⁹ Geylânî, *İbâdetler ve İslâm Ahlâkı*, s. 33.

¹⁴⁰ Meryem 19/19.

¹⁴¹ et-Tevbe 9/103.

¹⁴² Yaşar, *Zekât İlmiyhâli*, s.29-30.

¹⁴³ Konur, *Tasavvuf*, s.403.

Serrâc et-Tusî ise bu konuda Hucvîrî' den farklı olarak sûfilerin dünyaya dair istek ve arzuları olmadıkları için onlara zekât farz kılınmadığını iddia eder. Bu sâlik için bir nimet ve iftihar durumudur. Çünkü onlara dünya hayatında verilen maddi nimetlerin verilmemesi, verilmesinden daha hayırlıdır. Tusî'ye göre bir sûfi için zekât âdâbı budur.¹⁴⁴

Netice itibari ile mutasavvıflara göre her şeyin bir zekâtı vardır. Enes bin Mâlik'e (ö. 93/711-12) göre nasıl ki evin zekâtının misafirler olması ise Allah dostlarına göre kalbin ve fehimin zekâtı, naziklik, naiflik, ince düşünce ve yüce gönüllülüktür. Bunlar her türlü iç âlemini besler ve kulu Yüce Allah'a daha çok yaklaştırır.¹⁴⁵

1.4.2. Kurb-i Nevâfil

Kurb-i Nevâfil, sâlikin bir takım insani niteliklerinden sıyrılıp Hakk'ın vasıflarıyla hemhal olmasıdır. Bu durum sufilerce artık Allah'ın kuluna arşın yakınlığında olup onun gören gözü, işiten kulağı, duyan kalbi ve tutan eli gibi olması şeklinde izah edilir. Kul, Allah'ın özel himayesine girip korunan bir insan haline dönüşmüştür.¹⁴⁶

Kurb-i Nevâfil, nafile ibadetlerle Hakk'a daha fazla yakınlık kazanma vasıtasıdır. Cenab-ı Allah'a yaklaşmanın bir diğer yolu farz olan ibadetleri nafilelerle taçlandırmaktır. İbn Arabî, zahiri ibadetler ancak batini ibadetlerle bütünleşince Allah'a yakınlaşmanın kolay olduğuna temas ederek namaz ya da oruç içinde iman ve ihlâs da varsa kurbtan (yakınlıktan) bahsedilebileceğine vurgu yapar.¹⁴⁷

İbn Arabî'ye göre nefis kurban edilmesi gereken ve esas boğazlanması gereken en büyük şeydir. Hz. İbrahim'in rüyasında oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi, aslında İbn Arabî'ye göre kendisine verilecek olan koçun kurban edilmesi olup nefisinden fani olduğuna işaret etmektedir. Fakat Hz. İbrahim'in (as) rüyayı yorumlamaksızın direkt emre boyun eğmesi teslimiyetin göstergesidir. Nitekim peygamberlerinde içinde bulunduğu Rabbanîler, Allah'ın en yakın olduğu kimselerdir. Dolayısıyla Yüce Allah, velî kullarının kalbinde kendisinin dışında kim yer edinirse bu durumda onları imtihan etmektedir. Hz. İbrahim (as) ise buna simgesel bir örnektir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Serrâc, *el-Lûma*, s.179.

¹⁴⁵ Demirci, *İbadetlerin İç Anlamı*, s. 92.

¹⁴⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 222.

¹⁴⁷ Ateş, "Kurb", s. 433.

¹⁴⁸ Cürcânî, *Ta'rifât*, s.110.

Tasavvufta ibadetler şekilden çok ahlâki bir boyutta ele alınır. Yerine getirilen bir namazın yahut Allah için adanan bir kurbanın öncelikle manevî tezahürüne bakılır. Sadece şekilde kalmış bir ibadet, anlamını yitirmiş demektir. O yüzden kul, ibadetlerini ifa ederken ahlâk ile süslemelidir.¹⁴⁹

Sonuç olarak denilebilir ki, nâfile yapılan ibadetlerin sahihliği ancak öncesinde farz ibadetlerin yerine getirilmesiyle mümkündür. Kabul edilen farzların devamında yine nâfileler gelmektedir. Yani, kul Hakk'ın hududuna namaz, oruç, kurban ya da hac gibi farz ibadetlerle yaklaşırken, zikir, samimiyet, sabır, şükür, ihlâs, dua veya takva ile de yaklaşmaktadır.

1.4.2.1. Sabır

Sabır terim olarak, engellemek, güçlü ve dirençli olmak, hapsetmek, darlık içinde olmak, alıkoymak,¹⁵⁰ dayanma ya da dayanıklılık gibi anlamları kapsar.¹⁵¹ Dini terminoloji de sabır, insanların dünyada ye'se düşmeden Allah'a güvenip O'nun ipine sarılması,¹⁵² başına gelen tüm kaza ve belaya karşı manevî bir güç ile metanetini koruyarak nimet ve ihsana kavuşma hâlidir.¹⁵³

Kuran'ı Kerim'de sabır ahlâk ile ilişkilendirilmiştir. Şöyle ki bu konuyla ilgili ayetler de kulun başına gelen eziyet veya musibetlere karşı nefsin bir tepki vermeksizin sabretmesi emredilmiştir.¹⁵⁴ Sâlik, bunun Yüce Allah'tan gelen bir imtihan olduğunu fark eder ve O'ndan yardım dileyerek sabreder.¹⁵⁵ Allah Teâlâ'ya yakınlık ve O'nun sevgisine nail olmak için de nefsi bir alamet sayılan öfke gibi duygulara yer vermeyip sabrederler.¹⁵⁶

Sufiler sabrı ahlâki bir disiplin haline getirmiştir. Tasavvufta hitabet ilminin piri olarak gösterilen İbni Ata (ö.309/922) bu konu da belâ hâlini en güzel şekilde edep ile karşılamaktır, derken, Cüneyd-i Bagdâdî ise kişi acıyla hemhâl iken yüzün

¹⁴⁹ Özköse, *Tasavvuf*, s.410-11.

¹⁵⁰ Erkaya, Mahmut Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınları, Ankara 2017, s.99.

¹⁵¹ Uudağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.302.

¹⁵² Cürcânî, *Ta'rifât*, s.110.

¹⁵³ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.326.

¹⁵⁴ eş-Şûra 42/43.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/45.

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/134.

buruşturulmama hâlidir, der. Bir başka sũfi Ebu Ali Dakkak (ö. 405/1015), Allah'ın kulu için uygun gördüğü nasibe karşı gelmeden boyun eğmek olduğuna vurgular.¹⁵⁷

Hâce Abdullah-ı Herevî (ö. 481/1089) başka bir bakış açısıyla, sabrın avâmın en zor aşaması, muhabbetin en meşakkatlı yolu ve tevhidin ise kabul görmediği bir mertebe olduğuna temas eder. Ona göre, avâm, sabrın en zayıf halkası olup yalnızca Allah'a sabreder. Mürit, Allah ile sabreder. Bir de Allah'a karşı olan sabır vardır ki bu da sâliklerin sabrı olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte Herevî, sabrın aynı zamanda üç derecesinden bahseder. İlki, günahlardan kaçıp iyilik yaparak sabretmektir. Sabretmenin en güzel yolu ise hayâ etmektir. İkincisi, devamlı ibadet halinde bulunup bu ibadet yahut taati ilim ve ihlâs ile süsleyerek sabretmektir. Sabrın son dereci ise Yüce Yaradan'ın daha önce verdiği nimetleri de tefekkür ederek, bela ve musibete sabredip mükâfatı yalnızca O'ndan beklemektir. Herevî bu görüşünü, "*Ey iman edenler! Sabredin, sebat gösterin, hazır ve uyanık olun!*"¹⁵⁸ ayeti ile delillendirir.¹⁵⁹

Nitekim Eşrefoğlu Abdullah Rûmî (ö. 874/1469-70) bu konuda Herevî ile benzer ifadeler kullanır. şöyle ki Eşrefoğlu Abdullah Rûmî, murakabe ve Allah'a muhabbetin anahtarlarından biri olan sabrı, üç aşamada değerlendirmektedir. İlki şiddet ve musibete sabır, bir diğeri, ibâdet ve taatteki zahmete olan sabır ve sonuncusu günah olacak şeylerden kaçınarak sabretmektir. Bunlar mutasavvıfa göre, Hakk'ın katında ulvî ve nasipli kimselerdir.¹⁶⁰

Sabır aynı zamanda bireysel eylem olarak gerçekleştirilen bir kavramdır. İbn Arabî, sabrın insanın var olduğunun bir kanıtı ve yalnızca insan için geçerli bir kavram olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶¹ Zira insanı hayvanlardan ve diğer canlılardan ayıran en temel özelliklerden biri sabırdır. Bir amaç için sabredilirse o amaç nail olur; yoksulluğa sabredilirse bolluğa kavuşulur, dūřmanına sabredilirse onlara karşı zafer kazanılır.¹⁶²

Sabır, Müslümanın iradesi ile inancına karşı duruş biçimidir. Kazâ anında kulun sabrederek Allah'a gösterdiği yakınlık ve içindeki inanç duygusu, Yaradan'ın tarafında olduğunun işaretidir. Ruhen ve bedenen bela ve acılara karşı itidalli olup İslam'ın ahlâk

¹⁵⁷ Demirci, Mehmet, "Kur'an-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, s. 264-65, ss. 263-85, Kayseri 2002.

¹⁵⁸ Âl-i İmrân 3/200.

¹⁵⁹ Herevî, , *Tasavvıfta Yüz Basamak-Menâzilü's-Sâ'irîn*, s. 32-33.

¹⁶⁰ Eşrefoğlu Abdullah Rûmî, Abdullah Rûmî b. Seyyid Ahmed Eşref b. Seyyid Muhammed Süyûfi, *Müzekkin 'Nüfus*, haz. Nihat Dağlı, Sũfi Kitap, İstanbul 2020, s. 219.

¹⁶¹ İbn Arabi, *Fütühât-ı Mekkiyye*, s. 268.

¹⁶² Eşrefoğlu Abdullah *Müzekkin 'Nüfus*, s. 219.

perspektifi çizgisinde hareket etmesi en doğru davranış olarak kabul edilir. Bunun nüvesi ise Allah ile beraber olma¹⁶³ şerefidir.¹⁶⁴

Nitekim İbn Arabî de maddi âlemin getirdiği kazâ ya da sıkıntıları bir sebep olarak görmektedir. İnsan dışında her şey ona göre bir sebebin ürünü olup o sebebe Hakk'ın tayin ettiği zamana kadar sebat gösterilmelidir. Kul bu ezaya ve cefâyâ İbn Arabî'nin tabiriyle teşebbüs edip bundan sabrederek kurtulabilir ya da ondan uzaklaşabilir. Buradaki asıl sıkıntı kişinin başına gelmiş olan şey değil kişinin o sıkıntıya karşı takındığı tavidir. Örneğin, kul sabretmesi gereken bir hadise ile karşı karşıya geldiğinde o bir sebep olup, sebepler de yalnızca Allah'ın dilediği bir zamanda ortadan kalkar. Kul ise o sebebin hemen kalkması konusunda beklentiye girmektedir. Bu durumda Allah'ın tayin ettiği süreye sabretmeyip beklemezse sebepler bir iken ikiye çıkmış olur. İnsan, sabrın simgesi olan Hz. Eyûp Peygamber misali sıkıntıya değil sıkıntının hikmetine odaklanınca Allah Teâlâ ile yakınlık kazanır. İbn Arabî'ye göre kul, şikâyetini Allah'a ve Allah'ın takdir ettiğine değil Allah'tan gayrı düştüğü nefsine karşı yapmalıdır. Hakk'a yapılan itirazlar Hakk'ın katında noksanlık yaratmaz aksine kazâyâ rıza göstermemek kulun sabrında eksiklik yaratır. O yüzden mutasavvıfa göre Allah'a olan şikâyet sabra zarar verir, gözün ve kalbin perdelenmesine neden olur. Bu da bir kul için Allah'ın yakınlığını kaybetmek manasına gelir.¹⁶⁵

1.4.2.2. Şükür

Şükür, ş-k-r kökünden türemiş olup, teşekkür etmek, övmek, methetmek,¹⁶⁶minnettar olmak, yapılan bir iyiliğin farkında olmak, iyiliği açığa çıkarmak, yaymak ve iyiliği övmek anlamlarına gelir.¹⁶⁷

Terim olarak şükür, kulun nimeti veren Allah'a karşı kalbinin itaat ve hürmet hâlinde olması, aynı zamanda verilen nimetler karşısında kulun kendini değerli hissedip Rabbine teşekkür etmesidir.¹⁶⁸

¹⁶³ "Allah sabredenlerle birliktedir." (Bkz. el-Bakara 2/153.)

¹⁶⁴ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 147-49.

¹⁶⁵ İbnu'l Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Fusûsu'l-Hikem*, trc. Ahmet Avni Konuk, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, s. 866-67.

¹⁶⁶ Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, s. 133.

¹⁶⁷ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 100.

¹⁶⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 315.

Şükür Hakk'ın kuluna verdiği sayısız nimetler karşısındaki coşkusudur. Bu yüzden üç farklı şükür ifadesinden bahsetmek mümkündür:

1. *Kalp ile yapılan şükür*: Kulun, Allah'ın kendisine verdiği maddi manevî tüm nimetleri düşünüp tefekkür ederek eda ettiği şükürdür.
2. *Dil ile yapılan şükür*: Nimet ve rızkın Allah'tan geldiğini bilerek dil organı ile O'na hamd edip O'nu övmek şeklinde yapılan şükürdür.
3. *Diğer organlar ile yapılan şükür*: Hak ettiği bir derece de nimetin karşılığı verilerek yapılan şükürdür.¹⁶⁹

Yüce Allah kutsal kitapta İslam ve iman için şükür ifadesini kullanmaktadır. Öyle ki verilen nimetin farkına varılmalı daha sonra nimeti verene tefekkür ve teşekkür edilmelidir. Bu yüzden nimetin üç farklı şükür çeşidine temas edilir. Birincisi, Allah'ın rahmet tecellisinden kaynaklanan şükürdür ki bu yalnızca Müslümanların değil tüm semavi dinlerin de Allah'a yapmış olduğu şükrüdür. Bununla birlikte her şükürün karşılığında Allah'ın nimetlerini arttırıp genişleteceği vaadine karşılık yapılan şükürdür. İkincisi, her şeyin Allah'tan geldiğini bilerek O'ndan râzı olmak ve bir takım dünyevi menfaatlerden uzak kalmaktır. Üçüncüsü ise, Hakk'ın rızasına râzı olmaktır. Cehenneme bile atılsa kul sırf Allah'tan geldiği için buna memnun olup O'nun takdirine karşı teslimiyet göstermektir.¹⁷⁰

Bu noktada İbn Arabî'nin, Allah'ın dostları olan Peygamberlerin şükrü hakkındaki görüşlerine yer verilebilir. *Fusûsu'l-Hikem*'de, Hz. Davud'un Allah Teâlâ'dan nimet olarak amel ve şükrü isteyip bunu ailesine de tavsiye etmesi şâkir oluşuna birer örnektir. Yine kâinatın efendisi Hz. Peygamber'in (sav) Miraç hadisesinde tüm günahlarından arındırılması ve sonrasında bunun şükrünü ayakları şişene kadar namaz kılıp dua etmesi de başka bir örnektir.¹⁷¹ Buradan şu sonuca ulaşılabilir ki gerek Peygamberler gerekse avam tabakaya mensup kullar, şükrü bir ibadet ya da amel gibi yerine getirip Allah'a ulaşma ve O'na daha da yakın olma vasıtası olarak kullanmışlardır.¹⁷²

¹⁶⁹ İsfahânî, *Müfredât*, s.560.

¹⁷⁰ Herevî, *Menâzilü's-Sâ'irîn*, s.34.

¹⁷¹ İbnu'l Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 807.

¹⁷² İbnu'l Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s.808.

1.4.2.3. Dua

Dua kavramı genel perspektifiyle, Yaradan’a yalvarış, yakarış, niyazda bulunma yahut birinin iyiliği için O’ndan yardım dileyip yardım esnasında dile getirilen çeşitli deyişlere denilmektedir.¹⁷³

Kutsal Kitabımız Kur’an-ı Kerim’de dua, “*De ki: “Ne dersiniz, size Allah’ın azabı gelse yahut kıyamet vakti gelip çatsa size, Allah’tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru sözlü iseniz (söyleyin bakalım)! Aksine, yalnız Allah’a yalvarırsınız. O da kendisine yalvarmanıza konu olan belâyı dilerse kaldırır, siz de ortak koştüğunuz şeyleri unutursunuz”*¹⁷⁴ ifadesiyle geçmektedir. Buradaki anlamıyla dua, insanın başına sıkıntı geldiğinde yalnızca Allah’a sığınıp O’ndan yardım dilenmesi gerektiğidir. Başka bir ayette yer alan, “*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Sakın Allah’a ortak koşanlardan olma. Allah’ı bırakıp da sana ne fayda ve ne de zarar verebilecek olan şeylere yalvarma. Eğer böyle yaparsan, şüphesiz ki sen zâlimlerden olursun.*”¹⁷⁵ ifade ise tevhide vurgu yapılarak sadece O’na yakınlaşılması gerektiği anlamına gelir.¹⁷⁶

Dua, Cenab-ı Allah ile iletişim kurmaktır. O’nun Rab olarak kabul edildiğinin ve O’ndan başka kimsenin kapısına gidilmeyeceğinin göstergesidir. Rasulullah’ın (as) konuyla ilgili *dua ibadetlerin iliği ve özüdür*,¹⁷⁷ buyurur. Dolayısıyla bu öz kulun Hakk’a en yakın olduğu ibadetlerdendir. Allah kullarının kendine münacaatte bulunmasını arzular. Bunu da yapamazlarsa murakabe halinde olunmasını ister eğer bunu da başaramazlarsa kendisinin emir ve yasaklarının dışına çıkılmamasını ister. Aciz insanoğlu bu emri de yerine getiremez ise Yüce Yaradan en son kullarından ihtiyaçlarını yalnızca Rab olarak kendinden istemelerini arzu eder. İşte bu mutasavvıflarca, Hak Teâlâ’nın kullarına her daim yakın olmak istemesini ve onların da Hakk’a yakın olmak istemesini gösterir. Çünkü Allah gizli ya da açık olsun kendisine yalvarıp yakarılmasını ister.¹⁷⁸ Zira dua sufilerinde ifade ettiği gibi Hakk’ın kullar üzerindeki hakkıdır.¹⁷⁹

İnsan fitratı gereği muhtaç yaratılmıştır. Bu muhtaçlık ise kişiye acizyet niteliği kazandırır. Dua ise bu muhtaçlığın ve fakirliğin dışı vurulmuş halidir. Bu yüzden kul, zayıflığının neticesinde Rabbini bulur ve ihtiyacını ondan yardım dileyerek giderir. Öyle

¹⁷³ Özün, Mustafa Nihat, *Küçük Osmanlıca Sözlük*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1988, s.164.

¹⁷⁴ el- En’âm, 6/40-41.

¹⁷⁵ Yunus,10/ 105-106.

¹⁷⁶ İsfahâni, *Müfredât*, s.384.

¹⁷⁷ Tirmizî, “Deavat”, 2 (V, 456).

¹⁷⁸ el-A’râf 7/55.

¹⁷⁹ Kûşeyrî, *er-Risâle*, s. 373-74.

ki bu da kulluğunun bir getirisidir. Cenaba Hakk’a yapılan bu niyâz ise karşılıksız kalmamaktadır; çünkü ayet-i kerime de “*Şimdi Allah yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi*”¹⁸⁰ ifadeleri vurgulanır.

Dua, insanın mertebesine göre tahavvül eder. Örneğin, avamın duası dil ile olurken zühd ehlinin duası ibadet ve taatle olmaktadır. Allah’ın dostluğunu kazanıp O’na kurbunu gerçekleştirmiş kimselerin duası ise yalnızca hâl ile ifa edilir.¹⁸¹ Zira Allah katında duanın en makbulü hâl dili ile yapılan duadır.¹⁸² Çünkü kalbin maddi âleme dair hiçbir ihtiyacı olmadığı gibi, kalp daima İslam dini üzere sabit kalmayı ve Allah’tan uzaklaşmamayı arzu etmektedir.¹⁸³

1.4.2.4. İhlâs

Lügatte ihlâs samimiyet,¹⁸⁴ gösterişi terk etmek¹⁸⁵ demektir. Istilahî manada, Allah dışındaki her şeyden uzak durup O’na içtenlik ile bağlanmaktır.¹⁸⁶ İhlâs, kulun amellerini hâlis bir şekle getirmesidir. Yani, Allah’tan gayrı olan tüm ilişkilerini kesip nefsin övgü ya da menfaatlerine karşı durarak sadece Allah’tan gelen sevabı ummaktır.¹⁸⁷

Sûfiler, ihlâs ehli kimseler de ucub, riya veya gösteriş gibi nefsi karakterin olmadığına vurgu yapmışlardır. Nitekim Cüneyd-i Bağdadî’ye göre amellerin ihlâsı sadece Hak Teâlâ’nın rızası için olmalıdır. Bu öyle bir ihlâstır ki ne sevabı yazan meleğin ne de o sevaba zeval getirecek şeytanın haberi vardır. Şöyle ki, kul Cenabı Allah ile samimiyet kurmuş ve neticesinde O’na o kadar yakınlaşmıştır ki, artık zahîrde burada bâtın da ise ihlâsın beşiğinde sayılmaktadır.¹⁸⁸ Dolayısıyla ihlâs, kul ile Allah’ın bir sırrının olmasıdır. Buna şu ayet delil olarak gösterilmiştir: “*Kim varlığını, iyi bir kimse olarak Allah Teâlâ’ya teslim ederse ona Rabbinin katında büyük bir mükâfat vardır.*”¹⁸⁹ Mutasavvıflara göre, ihlâslı bir kalp ne cehennem korkusu barındır ne de cennet

¹⁸⁰ el-Enfâl, 8/66.

¹⁸¹ İbn Füreke, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Füreke el-İsfahânî en-Nîsâbü’rî, *El-İbâne an Turiki’l-Kâsîdîn -Tasavvuf Istılahları*, çev. Ahmet Yıldırım-Abdülgaflar Aslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s. 310.

¹⁸² Kûşeyrî, *er-Risâle*, s. 373.

¹⁸³ İbn Füreke, *Tasavvuf Istılahları*, s. 312.

¹⁸⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 43.

¹⁸⁵ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 15.

¹⁸⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 354.

¹⁸⁷ Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed, *Tevbenin İlk Adımı*, trc. Muhammed Çoşkun, Harf Yayınları, Ankara 2011, s. 87.

¹⁸⁸ Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf- Ta’arruf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s. 164.

¹⁸⁹ el-Bakara 2/112.

beklentisinde bulunur. Hak ile yekpare olur. Öyle ki, kulun Allah’a niyetin hâlis olmasından dolayı ihlâs sûresî de adını bu samimiyet ve has duygulardan almıştır.¹⁹⁰

Bazı mutasavvıflar ihlâs kavramını *amel de ihlâs* ve *sevap isteme de ihlâs* olma üzere iki başlıkta ele alır. *Amel de ihlâs*, kulun Hak Teâlâ’ ya yakınlaşmasına vesile olan ihlâstır. Bu yakınlaşma, Yüce Allah’a infak etmeyerek ve O’nun yolundan ayrılmayarak ancak O’nun için bir takım taat ve ibadetlerin yerine getirmek ile mümkündür. *Sevap istemedeki ihlâs* ise, gösteriş ve riyadan uzak kalıp yalnızca ahiretteki mükâfatlara yönelmektir. Bu geçici âlemin içinde, sadece salih amellerle meşgul olmaktır. Aksi takdirde yapılan amellerin Hak’tan ziyade halk görsün ve övsün diye yapılması, ihlâsın zıddı riya gerçekleşmiş olur.¹⁹¹ Bu durumda âleme değil yalnızca âlemlerin Rabbine teveccüh edilmelidir ki ihlâsın manası kuvvet bulsun. Zira sufiler, Allah’ın dışındaki bir şeyden kuvvet bulma çabasını beyhude olmakla birlikte şirk-i küfür olarak addetmişlerdir. Bu ise Allah’ın kuluna, kulun ise Allah’a yakınlaşmasına engeldir.¹⁹²

İmam Rabbanî (ö.1034/1624), diğer mutasavvıflara nazaran ihlâsın sûfilik yoluna girilmedikçe bu konuda eksik kalacağına temas etmektedir. Ona göre ilim ve sâlih amellerin neticesi ihlâstır. İlim ve amel ise zorla değil yalnızca Allah rızası için yerine getirilmelidir. Çünkü ihlâslı bir kulun ibadetinde öyle bir samimiyet vardır ki insanın kendinden geçip benliğini Allah’ta bulmasına, ilimdeki sonsuzluğu keşfetmesine neden olmaktadır. Böyle kimseler ise mukarrabinler yani peygamberler, veliler yahut sıddıklardır. Mutasavvıfa göre böyle kimseler aynı zamanda nefsinin Yüce Allah’a kurban edip kurbiyet kazanmıştır. Kurbiyetini sağlamış olanların da ihlâsında niyet elzem değildir. Fenâ ve bekâ hâlleri neticesinde zaten niyetleri sıhhat bulmaktadır. Nitekim ihlâs sahibi bu kimselere “muhlas” denildiği gibi ihlâsı kazanmaya devam etmeye de “muhlis” denilmiştir.¹⁹³

1.4.2.5. Takvâ

Takvâ sözcüğünün lügat anlamı, tüm zarar veren ve rahatsız olunan şeylerden korunmak, muhafaza edilmektir.¹⁹⁴ Tasavvuf terminolojisindeki karşılığı, Allah’tan

¹⁹⁰ İsmâîl Hakkı Bursevî, *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış*, haz. Yakup Çiçek, Dârul Hadis Yayınları, ts. s. 140.

¹⁹¹ Gâzzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Tasavvufun Prensipleri*, çev. Remzi Barışık, Kılıç Kitabevi, Ankara ts., s. 141-42.

¹⁹² İz, *Tasavvuf*, s. 108.

¹⁹³ Karaman, *İmâm-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, s. 165-66.

¹⁹⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s. 1176.

korkmak,¹⁹⁵ Allah'ın cezalandırmasından sakınıp, nefsi bu sakınılacak şeylerden menederek kulluk şuuruna ermehtir. Bununla birlikte takvâ kavramının birkaç tavsifi şu şekilde sıralanır:

1. Kulun dünya işlerinden el etek çekip yalnızca Allah'a yönelmesi,
2. Kişinin nefsinde sadece Yüce Allah'ın dolup taşması,
3. Şerîât âdâbıyla hareket edilmesi,
4. Hak Teâlâ'nın yakınlığını kaybedecek her şeyden uzak durulması,
5. Nefse muhalefet edilmesi,
6. Kulun kendini başkalarından daha hayırlı yahut efdal görmemesi,
7. Nefsin hevâ ve isteklerine boyun eğmeden Hak'tan gayrı şeylerin terk edilmesi,
8. Ve sonuncu ise, Allah Rasûl 'üne kalben, fikren, bedenlen ve fiilen taat içinde bulunulmasıdır.¹⁹⁶

Takvâ sahibi kimselere ise muttakîler denilmektedir. Muttakî zümresinde, Cenabı Allah'a en yakın kullar olan evliyâlar vardır. Dolayısıyla sıfatların en üstünü ve özü bu kavramla özdeşlen evliyâlara aittir. Yüce Allah, *"Elif, lâm, mîm. İşte bu kitap ki, bunda bir şekk yoktur. Muttakîler için bir yol göstericidir. Onlar, gaybe inanırlar, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan yerli yerince sarfederler"*¹⁹⁷ ayeti ile takva sahibi kimseleri açıklar. Allah, takva ehlinin gören gözü, duyan kulağı ve en önemlisi kalbinin gözetleyicisidir. Böyle kimselerin hata yapmasını engeller, nefsinin arzu ve isteklerini ona çirkin gösterir. Zamanla Hakk'a daha da yakınlık kazanan muttakîler, artık halkı da Hakk'ın yakınlığı için davet edip uyarma gayreti içinde olur. Haramlardan sakındıkları gibi şüpheli şeylerden de imtina ederler.¹⁹⁸ Takva ehli kimseler nefislerine zulmeden¹⁹⁹ kimselerdir. Buradaki zulüm kötü işleri iştahlı gösterip kulu Yüce Allah'tan uzaklaştıran nefis için geçerlidir.²⁰⁰ İbn Arabî'ye göre bu takva boyutu bir sırdır ve kul ile Allah arasında perde oluşturur. Şeyhu'l Ekber öyle bir yakınlık derecesi olduğuna işaret eder ki, Allah'ın bu kadar yakınlıktan dolayı görülmediğini savunur. *Fütûhât-ı Mekkiyye* 'de bu yakınlığın Allah'ın kuluna şahdamarından da daha yakın olması ile açıklanır.²⁰¹

¹⁹⁵ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 146.

¹⁹⁶ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 103-104.

¹⁹⁷ el- Bakara 2/ 1-3.

¹⁹⁸ İbn Füre, *Tasavvuf İstılahları*, s. 171.

¹⁹⁹ en-Nisâ 4/110.

²⁰⁰ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VII, 152.

²⁰¹ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VII, 148.

Başka bir perspektiften bakıldığında takvâ, içinde ilmi barındırmaktadır. Zira ilk dönem sufilerden EbûTâlib el-Mekkî'ye (ö. 386/996) göre muttakiler ilim ehli kimseler olup “bilmiyorum” hâli içinde olanlardır. Verâ sahibi hakikâta erişmiş takva sahipleri, cahil değildirler fakat kendilerini âlim sıfatı ile de nitelememektedirler. Çünkü ilmin yarısı “bilmiyorum” demektir. Bu noktada ilim, mutasavvıfa göre idarecilerin ilmi ve muttakilerin ilmi olmak üzere iki tasnife ayrılmıştır. İdarecilerin ilmi kaza ve hüküm ile ilgiliyken muttakîlerin ilmi ise yakîn ve mârifet ilmidir. Yani aslında iman ehli aynı zamanda ilim sahibi kimselerdir. İlim ehli ise kurbun ileri derecesine nâil olan takvâ sahibi kimselerdir, denilebilir.²⁰²

1.5. Bazı Mutasavvıfların Kurb Hakkındaki Görüşleri

Tasavvuf literatüründe ilk dönem klasik ekollerin eserlerine bakıldığında pek az sûfinin kurb kavramını işlediği görülmektedir. Birtakım mutasavvıfların, bu kavrama yapıtlarında çok kısa bir şekilde yer verip yahut başka başlıklar altında kurb kavramına değindikleri saptanmıştır. Biz bu çalışmamızda kurb kavramına daha geniş yer ayıran mutasavvıfların görüşlerini ele almaya çalıştık.

1.5.1. Kuşeyrî'nin Kurb Anlayışı

Kuşeyrî'ye (ö. 465/1072) göre kurb (yakınlık), sağlam iman ve sahih bir kalp ile olmaktadır. Bu ise kula verilen asli vazifeler ile tasdik ve tahkiklerle mümkündür. İbadet ve tâat görevinde başarılı olan insan adım adım Allah'a yaklaşmaktayken, Allah da kuluna yaklaşmaktadır. Kuşeyrî, insanın murakabe yolunda önce kalbin Allah'ın bazı sıfatlarına yaklaşma lutfuna erişeceğini ifade eder. Hakk'a yaklaşmak isteyen sufiye göre halktan uzaklaşmalı, kalbini arı ve duru bir hale getirmelidir. Bunları aştığı zaman Allah'ın dostu sayılmış ve *"Biz ona sizden daha yakınız"*²⁰³, *"Nerede olursanız, O sizinle beraberdir"*²⁰⁴ gibi ayetlerin muhatabı sayılmıştır. Veli sıfatını kazanan böyle kişiler, artık kusur ve hatalardan sıyrılmış, gönlünde tevhid nuruyla birlikte Allah'tan başka bir şey

²⁰² Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye, *Kûtu'l-Kulûb*, çev. Yakup Çiçek- Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2003, II, 35-36.

²⁰³ el-Vâkı'a 56/85.

²⁰⁴ el-Hadîd 57/4.

kalmamıştır. Nitekim kulu önce takva, sonra gayret ve vefa, sonra da utanma bekçileri muhafaza etmektedir.²⁰⁵

Tasavvufta dünya fani, geçici ve aldatıcı olarak yer alır. Kim fani dünyanın hizmetinde bulunursa mutasavvıfa göre yalnızca kendini kandırmakla meşguldür ve Hakk'a yakın değildir. *er-Risâle* 'de Kuşeyrî bunu bir kıssa ile anlatmıştır. Şöyle ki, murşîd-i kâmil, bir murîdine ayrı kıymet verip diğerlerinden farklı değerlendirmiştir. Bunun nedenini öğrenmek isteyen diğer muridler ise şeyhlerine bunu sorduklarında, şeyh, tüm murîdlerine bir kuş alıp kimsenin görmediği bilmediği bir yerde onu kesmelerini söyler. Bütün muridler kendilerince bu görevi yerine getirirken Murşîd'in ayrı bir değer verdiği murid bu görevi yerine getiremez ve diğerleri ile şeyhlerinin yanına döner. Durumu anlayan Şeyh, o murîde sebebini sorar. Murîd ise kimsenin görmediği bilmediği bir yerin olmadığını tüm yerlerin ve göklerin sahibi olan Allah'a ait olduğunu ve O'nun görüp bildiğini bu yüzden de kuşu kesemediğini söyler. Bunun üzerine şeyh diğer murîdlerine, o muridini işaret ederek, onun Hak'tan gafil olmadığını, ülfet kazanmış bir kalbin Hakk'ın dışında hiçbir sözün tesir etmediğini söyler. Bununla birlikte o murîdin halkla birlikte değil de yalnızca Hak ile birlikte olduğunu ifade eder. Allah ile hemhâl olan sâlik, hem Allah'a kurbunu gerçekleştirmiş hem de Allah'ın kuluna olan kurb-u mazharına nail olmuştur.²⁰⁶ Bu bağlamda Ebû Alî ed—Dakkak'ın da dizelerinde yer verdiği gibi: "Aşkınız ayrılık, sevginiz ise, nefretle terk etmedir. Yakınlığınız uzaklaşma, barışınız savaştır."²⁰⁷

Kuşeyrî, Allah'ın kuluna yaklaşmanın üç yolu olduğuna işaret eder. Bunlardan ilki Allah'ın kuluna zâtî ile yakın olması, ikincisi, Allah'ın sıfatları ile yakın olması ve son olarak fiilleriyle yakın olmasıdır. Nitekim Hakk'ın sıfatında caiz olan yakınlık imkânsız, Hakk'ın zatında vacip olan yakınlık ise yalnızca ilim ile mümkündür. Yani denilebilir ki, Kuşeyrî, Allah dilediği kulunu kendine yakınlaştırmak istediğinde ihsan ve lütfu ile yakınlaştırmaktadır.²⁰⁸

²⁰⁵ Kuşeyrî, Ebû'l Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm bin Havâzin b. Abûlmelik, *er-Risâle*, trc. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2009, s. 135.

²⁰⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s.136.

²⁰⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s.136.

²⁰⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s.136.

1.5.2. Abdülkâdir-i Geylânî' nin Kurb Anlayışı

Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1165-66) kurbun kanaat ve edepten geçtiğini ifade etmektedir. İnsan ancak çeşitli arzu ve şehvetlerinden uzaklaşınca ve nefsi yönlerini terk edince Allah'a olan yakınlaşmayı (kurb) sağlamaktadır. Kul, fitratı gereği bir şeye muhtaç yaratılmıştır. İhtiyacı olan herhangi bir şeye Allah'tan gayri bir yol aramamalı veyahut istememelidir. Nefis, dünyanın hoş gösterdiği birtakım lezzetleri tatmak ister. Örneğin sûfilerce, makam ya da mevki sahibi olmak isteyen biri bunu nefesine hoş geldiği için arzulamaktadır ve kendini o durumda hemen Allah'a teslim etmelidir.²⁰⁹

Mutasavvıfa göre kul, her daim sabırlı ve hayâ sahibi olmalıdır. Başına ne gelirse gelsin rıza göstermeli ve Allah'tan geldiğini bilmelidir. Bu Geylânî 'ye göre Allah'a yakınlaşma yollarından biridir. İnsan, padişahın kapısında da olsa isteyen ya da bekleyen değil, padişah tarafından kendisine lûtfedilip verilen taraf olmalıdır. Bu yüzden insan her daim imtihanında olduğunu unutmamalı padişahında kendini sınıdığı ihtimalini göz ardı etmemelidir. Kendisine ne verilirse versin kanaatkâr olmalı ve haddini bilmelidir. Verilene rıza gösterip edebini her zaman korumalıdır. Bu ahlâki çizgiden çıktığı takdir de ise insan Abdülkâdir-i Geylânî' ye göre hüsrana uğramış olup, Allah'a yakınlığı kaybetmiştir. *“Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”*²¹⁰ ayetinde belirtildiği gibi kul, Allah'ın kendisine takdir ettiği nasip kadarına razı olma ve bu dünyayı arzulamaktan kaçınmalıdır. Başka bir perspektiften bakıldığında, Allah'a en yakın olan Peygamberlere verilen öğütlerden de anlaşıldığı gibi, insana bu konuda ahlâklı olmak ve ahlâkını korumak emredilmiştir. Ancak bunun neticesinde Allah'a yakın olmak gibi büyük bir nimet bahşedilmektedir.²¹¹

Bununla birlikte Geylânî'nin kurb anlayışı, insanın elinde olmayıp başkasında olana da göz dikmemesi ya da ona iltifat etmemesi gerektiği üzeredir. Bu da ona göre meylettiği şeylerin üç ayrı sebebi olduğuna işaret eder: İstenilen şey ya kişinin nasibidir ya başkasının nasibidir ve yahut her ikisinin de nasibi değildir. Çünkü burada Hak olan Allah onu tecrübe niteliğinde yaratmıştır. Nasip olacak şeye iltimas etmek beyhude bir çabadır. Nasip olmayacak bir şeye ihtiras göstermek de yine beyhude bir gayrettir. Nitekim ilim ve akıl sahibi olan insan dünyanın geçici menfaatine karşı edebini

²⁰⁹ Geylânî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost, *Gizliden Sesler Fütûhu'l-Gayb*, çev. İbn Teymiyye, Sûfi Kitap, İstanbul 2019, s. 32.

²¹⁰ Tâhâ 20/ 131.

²¹¹ Geylânî, *Gizliden Sesler Fütûhu'l-Gayb*, s. 32.

korunmalıdır. Kul için hayır buradadır ve kurbiyyetini tamamlaması buna bağlıdır. Öyle ki Allah’a yakın olmak demek herhangi bir kusurunda aynı derecede görülmesi demektir. Kul, verilen bu makamın cilvesine aldanmadan, orada devamlı kalacağı fikrini benimsememeli, kendisine verilen bu sorumluluğu değiştirme çabasına girmeden ahlâki çizgiden ayrılmamalıdır.²¹²

Abdülkâdir-i Geylânî’nin *Fütûhu’l-Gayb* eserinde Kurb ile ilgili şöyle bir kıssa anlatılmaktadır:

Rüya gördüm, bir ihtiyar bana sordu: “Kul için Allah’a yakınlık nasıl olur?” Cevap olarak: “Bunun ilki ve sonu var.” Dedim ve sonra devam ettim: “İlki var; fani, kötü işleri bırakmak; sonu ise Allah’tan razı olmak. O’na (cc) teslim olup candan bağlanmaktır. Yüce Allah masivayı terk etmiş bir kalbi manevî mana ile mesken tutmaktadır. Mutasavvıfın görüşüne göre, kul fanidir fenanın pençesine takılmamalıdır, Bâki olan Hak için hak olan şeylerle meşgul olmalı ve sonunda adım adım O’na yaklaşmanın şerifine nail olmalıdır.”²¹³

1.5.3. Ebû Tâlib el-Mekkî’nin Kurb Anlayışı

Mekkî’ye göre Allah’a yakınlığın (kurb) üç farklı yolu vardır. Bunlardan ilki, farzları yerine getirmektir. Farzlar ise iki şekilde olmaktadır: Yüce Allah’ın emrettikleri ve yasakladığı yani haram olan şeylerdir. Allah’ın emrettiği farzları vaktinde samimiyetle yerine getirmek Hak Teâlâ’ya ulaşma vesilesidir. İkincisi, İslam dininin teşvik ve tasdik ettiği şeylerdir ki bunlar hayırda koşmak, müstehab olan şeyleri daha fazla yerine getirmektir. Ölüm gelmeden önce sâlikin, vaktini hayırlı işler yaparak geçirmesidir. Üçüncüsü ise, kulun kendisine mübah sayıldığı şeyleri sıhhati el verdiğince ifa etmesidir. Bu üç temel unsur üç vakit ile sınırlandırılmış dördüncü bir vaktin olmadığına işaret edilmiştir. Şayet dördüncü bir vaktin oluşturulması dâhilinde bundan önceki üç vaktin yeterince değerlendirilmediği gibi kurbun da gerçekleştirilmediği hakikati ortaya çıkmaktadır. Bu ise Mekkî’ye göre haddi aşmaktır. Çünkü bunların dışındaki şeyler ona göre nefsi bir harekettir ve Allah’ın hoşlanmayacağı bir işle meşgul olmaktır. Bu da bir kimseyi harama sürükleyerek yalnızca Allah’tan uzaklaştırır.²¹⁴

²¹² Geylânî, *Gizliden Sesler Fütûhu’l-Gayb*, s. 32.

²¹³ Geylânî, *Gizliden Sesler Fütûhu’l-Gayb*, s.72.

²¹⁴ Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, I, 359.

Mekkî bu konuyu biraz daha detaylandırarak şükrün önemine de atıf yapmaktadır. Şöyle ki ilim ve ilmin neticesindeki ameller şükrün bir ifadesidir. Dolayısıyla ameller bir yerde şükür manasına geldiği için kul, bu şükür karşısında gafil kalmamalıdır. İnsan, kendisine verilen vakti iyi değerlendirmeli o vaktin çocuğu olmalıdır. Eğer kalan bir zamanı varsa ise sufiye göre, nefsinin bu konuda hesaba çekerek muhasebesini yapmalıdır.²¹⁵ Bu muhasebe sâlikî murakabeye ulaştıran bir sebep iken, Allah'a yakınlaşma gayreti de aynı zamanda murakabe makamında selamet bulma fırsatıdır.²¹⁶

Yüce Allah'ın yakınlığını kaybetmenin nedenlerinden biri mutasavvıfa göre bu dünyaya ait maddi olan mal ve mülke tamah etmektendir. O'nun yakınlığını kazanmanın yollarından biri ise metaya sırt çevirmektir. Mekkî böyle kimseleri dört zümreye ayırmıştır. Bunlardan bir kısmı maddi şeylere ibret nazarıyla bakan akıllı ve basiret ehli kimselerdir ki bunlar mal ve mülkün yalnızca Allah'a ait olduğunu kul için ise bir imtihan sebebi olduğunun farkına varanlardır. Böyle kimseler genelde peygamber varisi kimselerdir. Bir kısmı havf makamıdır ki bu kimseler maddiyata yalnızca Allah korkusundan rahmet ve hikmet nazarı ile görenlerdir. Diğer bir kısım zümre ise, dünyaya ve içindeki her şeye karşı nefret gözüyle bakıp bunlardan koşarcasına kaçan kimselerdir. Bu kimseler masivayı kalbinde yok etmiş ve yerine tüm mülkün mâlikî olan Hak Teâlâ'yı koymuştur. Bunlara ise zâhidler denilmiştir. Buraya kadar ki bu üç zümre Hakk'ın nazarında yakınlık sağlamış kurbiyet makamına erişmiş kimselerdir. Bir de bunların dışında bir zümre daha vardır; böyle kişiler ise mal ve mülke karşı aşırı düşkün, ona karşı şehvetli bakışa sahip olanlardır. Nitekim bu dördüncü zümrenin mensupları, Allah'a yakınlığı kaybedip hüsrana uğrayanlardır. Çünkü şeytan öyle kimseleri hevâ ve isteklerin rüzgârına kaptırıp haram ve çirkin işlerle meşgul eder. Bu da Mekkî'ye göre kulun Rabbiyle dostluğunu kaybetme nedenidir.²¹⁷

Süfyan es-Sevrî'nin (ö. 161/778) de ifade ettiği gibi, usulsüz vusul olmaz. Yani birtakım farzları nafilelerle birlikte yerine getirmek mutasavvıflarca kurbun en kestirme yoludur. Şöyle ki sâlik farz ibadetlerin yanında nafîle namaz, zikir yahut riyazet gibi ibadetlerle nefisini meşgul ettiğinde kalbi arı duruma gelir. Nihayetinde Hakk'a ulaşma ve yakınlaşmaya hazır hâle gelmiş olur. Mekkî'nin de ifade ettiği gibi, tüccarın ana sermayesinden sonra kâr elde etme misali farzlardan sonra yapılan nafilelerdeki sevaplar kâr ve kazancı arttırmaktadır. Mekkî bu konuda bir ayrıntıya temas ederek zamanla nafîle

²¹⁵ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I, 359-61.

²¹⁶ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I, 362.

²¹⁷ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I, 363-64.

ibadetlerin farzların önüne geçmesine vurgu yapmıştır. Bunu *Kûtu'l-Kulûb* eserinde şöyle bir örnek ile izah etmiştir:

Sahabelerden Ebu Saîd Rafî b. Muallâ (40/660), bir gün nafile namazı kıldığı esnada Rasûlullah onu çağırır. Ebu Saîd Rafî b. Muallâ ise namazını kılmaya devam eder. Allah Rasûlü onu tekrar çağırır ve tekrar namazda olduğu için cevap veremez. Namazını bitirip Hz. Peygamberin yanına gider ve Allah'ın peygamberi ona, seni çağırdığımda yanıma gelmeni engelleyen şey nedir, diye sorar. Ebu Saîd Rafî b. Muallâ ise namaz kıldığını söyler ve Allah Rasûlü, “*Size hayat verecek şeylere çağırdığı zaman Allah ve Rasûlü'ne icabet ediniz*”²¹⁸ ayetini duymadın mı der. Hz. Peygamberin asıl vurgulamak istediği şey, nafilelerin farzların önüne geçmemesine dikkat edilmesi gerektiği ile ilgilidir. Çünkü Rasûlullah'a itaat imandandır ve farzdır. Şüphesiz bunu, “*Kim peygambere itaat ederse, şüphesiz Allah'a itaat etmiş olur.*”²¹⁹ “*Şüphesiz sana biat edenler, Allah'a biat etmişlerdir.*”²²⁰ ayetleri ile ispatlamak mümkündür. Burada şu mânâ da kastedilir ki Allah'ın Rasûlü'ne itaat ve icabet etmek de kulun Allah'a yakınlaşmasına başka bir vesiledir. Nitekim Rasûlullah Yüce Yaradan'a en yakın kimsedir ve O'na nasıl yaklaşılması gerektiğini en iyi bilendir. Dolayısıyla sahabe örneğinde olduğu gibi bir kişi nefsiyle baş başa yola çıkmak yerine onu Cenabı Hakk'a ulaştıracak bir rehber ve kılavuz olan Allah'ın elçisiyle yola çıkıp O'na yakınlaşmaya çalışmak en makbul tutum görülmüştür.²²¹

Mekkî'nin kurb anlayışının özü, farz ibadetleri kemikleştirip onu nafile ibadetlerle ete bürüyerek bir vücut haline getirmektir. Allah'a yakınlaşmak için gerek farz (kurb-i ferâiz) gerekse nafile ibadetler (kurb-i nevâfil) olsun ihlâs oldukça önemli bir yere sahiptir. Yani sufiye göre halktan öte Hakk'a yakın bir şekilde, ibadetlerin özünde riya, ucub yahut gösteriş gibi nefsi sıfatlar yer almamalıdır. Nitekim âmellerin insanlar için terk edilmesi riya, onlar görsün diye yapılması ise şirk olarak izah edilir. Binâenaleyh mutasavvıfa göre âmellerin en faziletlisi, gizli ve samimiyetle yerine getirilen ve yalnızca Cenab-ı Allah'ın rızasını gözeterek yapılan âmellerdir. Çünkü kul, sevabı âmellerin miktarından değil yalnızca derecesinden kazanır. O yüzden âmel bakımından en yüksek derece de olan bir kimse ise Allah'a en yakın kimse demektir.²²²

²¹⁸ el-Enfâl 8/24.

²¹⁹ en-Nisa 4/80.

²²⁰ el-Fetih 48/10.

²²¹ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I, 368-71.

²²² Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I, 373-74.

1.6. Kurb ile İlgili Tasavvufî Kavramlar

1.6.1. Üns

Üns terim olarak, ülfet etmek, cana yakın olmak, dost canlısı olmak ve içten sevgi anlamına gelir.²²³ Üns kelimesinden türeyen mûnis kavramı; uysal cana yakın, sevimli manalarına gelirken, enîs; ünsiyet ve ülfet eden kişi, me'nûs; ünsiyet ve ülfet edilen kişi, samimi ve içten kişi demektir.²²⁴

İstilahî anlamda üns, Hakk'ın sûretinde kaybolmak, Hakk'ı kalpte mühürlemektir. Tasavvufta üns, bir kimsenin Hz. İbrahim misali ateşe de atılsa ateşi hissetmemesi, kılıçla darp edilse bunun farkında olmaması olarak ifade edilir. Üns hâli, Allah'ta sâlikin kendisini unutmasıdır.²²⁵

Üns hâlinin zıddı, yobazlık ya da korkaklık manasına gelen vahşettir. Buradaki manadan kasıt işkence veya dehşetli bir hâl olmayıp kişinin yalnız kaldığında bu durumdan hoşlanmaması, sıkılması olarak tabir edilir.²²⁶

Sûfiler, ünsü diğer anlamlarından ayırıştırarak, bu kavrama *ünsbillah* yani Allah ile üns olmak, Allah'la olmaktan keyf almak, bundan haz duymak şeklinde adlandırır. Nitekim Allah ile olmayı arzulayan bir kimse halktan kendini soyutlaştırıp Hak ile kendini somutlaştır. Bir başka sufînin de izah ettiği gibi, üns gönlün sevgiliyle neşelenmesidir. Serrâc üns hâlini, Allah'ta huzur ve sükûnet bulmak olarak tanımlayarak başka bir manasının da bulunmadığına temas eder.²²⁷

Üns hâli üç türlü ifade edilmektedir. İlki, insanın günah ya da gafletten sıkılarak kendini zikir ve diğer ibadetler ile ünsiyet kurmasıdır.²²⁸ İkincisi, üns halindeki bir kimsenin dünyaya dair her şeyin kalbine sıkıntı verilmesi yani dünya da önüne maddi manevi çıkan her şeyden rahatsızlık duymasıdır. Bu hoşlanmama ya da bunalma halinden dolayı herkesten ve her şeyden elinin çekerek yalnızca Allah ile ünsiyet kurup üns billah hâline ermesidir. Üçüncüsü ise, sâlikin üns halinde olduğunun farkında olmamasıdır. Çünkü bu derecede Allah'ın cemâli kulun kalbine tecelli etmiş ve Allah'a daha da yakınlaşması gerçekleşmiştir. Bu durum, Zünnûn'a yazılan bir mektupta yer alması gibidir; Allah kurb/yakınlığı ile kulu üns haline erdiresin diyen bir kimseye Zünnûn'un da Allah yakınlığı sıkıntı nedeni eylesin yani kurbunu tamamladığında sana heybet halini

²²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.368.

²²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.368.

²²⁵ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 226.

²²⁶ Uludağ, Süleyman, *Tasavvufun Dili 2 Manevi Haller*, s. 89-92.

²²⁷ Serrâc, *İslâm Tasavvufu*, s. 65.

²²⁸ İbn Füre, *Tasavvuf İstilahları*, s. 276.

bahşetsin, der. Çünkü Allah yakınlığı ile ünsiyet ettirdiği vakit bu insana göredir fakat yakınlığı ile usanç, heybet hâlini nasip ettiği zaman bu Hak Teâlâ'ya göredir, şeklinde yorumlanır.²²⁹

Salikin Hakk'a olan seyr-ü seferinde on esasından bahsedilir: Bunlar: kasd, azîm, irâde, edeb, yakîn, zikir, fakr, gınam makamı olup üns makamı da bu usulün mertebelerindendir. Başka bir ifade ile üns hâli, sâlikin ayık, kendinde olma hâli diye de tabir edilir. Buradaki ayık olma hâlinden kastedilen, kulun başına ne gelirse gelsin, hissizleşmesi demektir. Mutlak hikmetin farkında olan sâlik, belaya, sıkıntıya veya başına herhangi bir şey geldiğinde hep pozitif kalabilmektedir. Bu konu da Hz. Ali, ünsiyetin sembol isimlerinde biridir ve Allah'ın kendisi için takdir ettiği, değiştirmeyeceğini bildiği imtihanına karşı tavrı hep neşeli ve basiretli olmuştur. Hatta bu tavrından dolayı birtakım ayıplamalara maruz kaldığı da rivayet edilmiştir. Fakat Hz. Ali'nin ünsiyet sahibi olduğu için bu sevimsiz şeylerle meşgul olmadığı, belalardan korkmadığı ya da başına gelen sıkıntılı hallere üzülmeyeceği de bildirilmiştir. Çünkü hikmetin farkındalığı O'nda şen ve sevinç etkisi yaratmıştır.²³⁰

Cüneyd-i Bağdad-i'ye ünsün ne olduğu sorulur. Ünsün kulda heybet hissiyatının cereyan edip haşmet hissiyatın kaldırılması şeklinde cevap verir.²³¹

Ebu'l- Hüseyin el- Varrak'da bu minvalde (ö. 320/932) şunları kaydeder: *“Hak ile ünsiyette kulun kalbinde şüphesiz ki ta'zim duygusu bulunur. Herkes ile kurulan ünsiyette kulun büyüklüğü düşerken Allah ile kurulan ünsiyette O'nun heybet ve büyüklüğü artar.”*²³²

Allah'a yakınlaşmanın bir diğer adımı da üns halidir. Sâlik, halkı terk edip Hak ile baki olduğu zaman Hakk'a yakınlığını da gerçekleştirmiş olur. Kalbe zarar veren ve onu sıkıp bunaltan masivayı öldürmek, Allah'ta yeniden dirilmek, kulun kurb halini tamamlaması demektir. Ebû Said el-Harrâz'ında (ö. 277/890) ifade ettiği gibi, üns, kurbiyet meclislerinde ruhların sevgilisiyle birlikte beraber konuşmasıdır.²³³

²²⁹ İbn Fürekan, *Tasavvuf İstılahları*, s. 278.

²³⁰ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 84.

²³¹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 85.

²³² Suhreverdî, *Avârifü'l Meârif*, s.610.

²³³ Suhreverdî, *Avârifü'l Meârif*, s.611.

1.6.2. Aşk

Aşk, Arapçada *ışk* kelimesinden türeyen ve bir şeye duyulan aşırı ve ileri derece de sevgi; bir kimsenin kendini tamamen sevdiğinde kaybetmesi, sevdiğini en güzel görüp ondan başka gözlerinin güzeli görememesidir. Aynı kelimedenden türeyen “sarmaşık” anlamında kullanılan “*aşeka*” sözcüğüyle de benzetilmektedir. Sarmaşığın bir ağacı tamamen sarıp sarmalaması, onun suyundan faydalanması, ağacı soldurup kurutuncaya kadar ondan ayrılmamasına benzetilmesindendir. Hem ekşi hem tatlı meyveye verilen “uşuk” kelimesi de aynı kökten gelerek mecazi manada, aşkın acı ve tatlı yönleri kastedilerek kullanılmıştır.²³⁴

İslami literatürdeki aşk kavramı, hakiki, yani ilahî anlamda olup tapılacak kadar çok sevme ve Cenab-ı Allah’a duyulan geniş ölçüdeki muhabbete denilir.²³⁵

Kur’an-ı Kerimde aşk kavramı yer almamaktadır. Onun yerine kullanılan ifadeler daha çok muhabbet kökünden türemektedir. Ayette geçen, *Allah kullarını sever, onlarda Allah’ı sever*²³⁶ buna örnek verilebilir. Bundan dolayı sûfilerin bir kısmı “aşk” sözcüğüne olumlu bakmamış ve kullanılmasını hoş karşılamamıştır. Aşk sözcüğünü aşırılık gibi algıladıkları için aralarında kullanılmasını yasakladıkları görülür. Ebu'l-Hüseyin Nuri (ö. 295/908) kendi döneminde bu kavramı kullanmış ve öldürülmekle kaşı karşıya gelen sufilerdendir. Daha sonraki devirlerde bu düşünceden uzaklaşmış ve bir yumuşama dönemine girdiği görülür. Aşk kavramını kullanan ilk sûfi Gazzalî’nin kardeşi Ahmed Gazzalî (ö. 520/1126) olup, bu kavramı daha kapsamlı bir şekilde ele alarak yaygınlaşmasını sağlamıştır.²³⁷

Kuşkusuz bu hususta ilk akla gelen bir başka sûfi Râbiatu’l Adeviyye’dir. (ö.185 /801) Sufinin aşk kavramı ile adeta hemhâl olduğu kaynaklarda fazlasıyla yer verilir.²³⁸ “Allah’ı sevenin, sevdiği ile sükûnet bulana kadar, inlemesi ve sızlanması bitmez” diyen Râbiatu’l Adeviyye, Allah’a duyulan muhabbet ve aşkın bir başka tarifini yapmıştır.²³⁹

Tasavvufta aşk, dünyanın yaratılış nedeni olarak kabul edilir. Şöyle ki, tüm âlem, Allah’ın sevgi tecellisiyle yaratılmış ve yaratılan her zerrede de bu sevgiden izler yansımıştır.²⁴⁰ Nitekim Hakiki sevgi yalnızca Allah’a aittir. Dolayısıyla O’na ait her

²³⁴ Özköse, “*Tasavvuf*”, s.168.

²³⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Sözlüğü*, s. 48.

²³⁶ el-Mâide 5/54.

²³⁷ Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 42.

²³⁸ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 42.

²³⁹ Suhreverdî, *Avârifü'l Meârif*, s. 654.

²⁴⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 43.

şeyde sevmeye laiktir. Yaratılan her şey Yaratan'dan dolayı güzeldir ve insan bu güzellikler karşında O'na hayran olup âşık olur.²⁴¹

Kul, Allah için sevmelidir. Râsulullah :“Üç şey vardır ki o kimde bulunursa imanın tadına varmış olur: Allah ve Rasûlü'nün kendilerinin dışındaki her şeyden daha sevimli olması, kişini sevdiğini yalnızca Allah için sevmesi ve imandan sonra şirk koşmayı ateşe atılmaktan sakınmak misali kötü görüp günaha girmemesi”²⁴² buyurarak gerçek aşk ve muhabbetin şartlarını izah etmiştir. Sevginin en duru hâli ise sufilerce kulun tüm varlığı ile Allah'a ait olmasıdır.²⁴³

Mutasavvıflar aşkı, rûhun huzur-u ilahiyeye ulaşma gayreti içinde kalbinde Allah'tan gayrı bir şey olmaksızın kurbiyet makamında devamlı kalmak şeklinde yorumlar. Kulun bâtınından yükselen arzusu onun kalbini sevgi ile dolup taşırır ve artık inkâra dahi yeri kalmaz. Nitekim bu kurbiyet makamındaki lütuf ve nimetlerden daha âlâ ve nice görülmüştür.²⁴⁴

Sevgi, Allah ile kul arasında olup bir müteakiliyet esaslı söz konusudur. O yüzden bu sevgi kulu Allah'a yakınlaştırırken, Allah'ı da kuluna yakınlaştırmaktadır. Kul, bu yakınlaşma için sürekli gayret ve Allah'a niyaz içindedir.²⁴⁵

İmam-ı Gazzâlî, kulun Allah'a aşk duymasını bir takım aklî esaslara dayandırarak beş temel özellikten bahseder. Bunlar: Varlığı sevmek, varlığın tâbi olduğu şeyi sevmek, başkasına ikram edeni sevmek, bizzat güzel olan şeyi sevmek, seven ve sevilen arasında ilişki kuranı sevmek şeklindedir.²⁴⁶

Aşk, sâlikin Allah'a yakınlaşmasındaki samimiyetle alakalıdır. Seven sevdiğine daha çok yakın olmak, onunla hareket etmek ister. Sufiler, kulun Hak Teâlâ'nın, kendisini sevdiğini bununla birlikte O'na duada bulunup, yakınlığını arzu ettiğini ve O'nunla güvende olmayı aşk olarak nitelendirmişlerdir.²⁴⁷

²⁴¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 33.

²⁴² Müslim, “İmân”, 67.

²⁴³ Suhreverdi, *Avârifü'l Meârif*, s. 649.

²⁴⁴ Suhreverdi, *Avârifü'l Meârif*, s.659.

²⁴⁵ Ebu'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli – Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 180.

²⁴⁶ Ebu'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat*, s. 181.

²⁴⁷ Ebu'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat*, s.183.

1.6.3. Vuslat

Arapça bir kelime olan vuslat, ulaşmak, ermek, erişmek gibi anlamlara gelir. Istılahta, Hakk'a ulaşmak, belli bir olgunluk, kemâle varmak, sâlikin seyr ve sülûkunu tamamlaması demektir. Aynı kelimeden türeyen visâl sözcüğü de kulun sıkıntı ve mutlu hallerinde dahi Allah ile beraber olma, O'nunla birlik (vahdet) içinde olmaktır. Kısacası, sevgiliye kavuşmak, ermek, O'nunla bütünleşmek ve ruhen Hak ile ittasal olmaya, vâsl, vuslat, visâl ve vusûl denir. Mevla'dan ayrı kalmak, müteferrik olmak ise, fasl, firâk, hicran, infisal, inkıtâ, firkat, şeklinde adlandırılmaktadır.²⁴⁸

Kur'an-ı Kerim'de geçen "*Allah'ın vasledilmek üzere emrettiğini, kat'ederler...*"²⁴⁹ ayetindeki vasl ifadesi, Allah'tan korkan, hâyâ eden, emir ve yasaklarına uyan kişi olarak geçmektedir.²⁵⁰

Tasavvuf literatüründe seyr-i sülûk derecelerinden ilk bahseden Yahyâ bin Muâz (ö. 258/872) konuyla ilgili, Allah'ın yakınlığını dileyenlerin, arşın altındakilere değil arşın üstündekilere ulaşmayı arzulaması gerektiğini ifade eder.²⁵¹

Meşâyih-i Kiram denilen büyük velî ve zâtlar, vuslat makamın tadına vararak Hakk'a ulaşıp yakınlaşmayı sağlamış, vuslata giden yolun kendi içinde kademelerinin olduğunu belirtmişlerdir.²⁵² Bu kademelerin ilk mertebesi, kulun her şey de Allah'ın fiilini görmesi, O'ndan olduğunu bilmesidir. Kendi ve kendisi dışındaki her şeyi iptal eder sadece Allah'a odaklanır. Bu makam Allah'ın tecellisinin sağanak sağanak yağdığı bir rutbe makamdır. Dolayısıyla sâlik, kendi zaruriyetinin dışında kalır. Bir diğeri, Allah'ın sıfat tecellilerini açan kapıdır. Bu derece, Allah'ın Cemâl ve Celâl sıfatlarının kula yansıyıp üns ve heybet makamı ile birlikte vuslatın gerçekleşmesidir. Sonuncu ise, Hakk'ın kulun gönlünde hazır bulunduğu, saf kalp ile gaybı temaşa ettiği, varlığın şuhûdunda kaybolduğu rütbedir. Bu sadece seçkinlerin olduğu bir derece olup mukarrabûn ehlinin bulunduğu vuslat makamıdır.²⁵³

Serrâc et-Tûsî bu tabakalardan da yukarısı olan hakku'l yakîni işaret ederek, ehl-i havâsın müşâhade nurunun tüm işaretlerini, ruhunda, kalbinde, nefsinde kısacası tüm benliğine zuhur ettiğini söylemektedir.²⁵⁴

²⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.375.

²⁴⁹ el-Bakara 2/ 27.

²⁵⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 760.

²⁵¹ Serrâc, *İslâm Tasavvufu*, s.419.

²⁵² Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 34- 35.

²⁵³ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 34- 35.

²⁵⁴ Serrâc, *el-Lüma*, s. 419.

Şiblî (ö. 334/946) ise, O'na ulaştığını iddia edenler aslında hiçbir şeye ulaşmamıştır, diyerek üsul bilmeyenlerin vusûlden nasibini alamadıklarını belirtir.²⁵⁵

Allah'a vasil olan kimseler, vuslat makamında itaat ve hizmet içinde olup Allah'ın kulunu tarif ettiği bir nazardadır. Nitekim Mevla Teâlâ bu tabakanın sahipleri olan resûllere, peygamberlere ve velîlere ayrı ayrı tecelli eder. Her bir vuslat ehlinin sırrı spesifiklidir. Şöyle ki, murîd, murşîdinin sırrına vakıf olamaz, murşîd de murîdinin sırrına erişemez. Murîd, şeyhinin sırrına erişmeye yakındır fakat yine erişemez. Bu hâl durumunda ise murîd, artık Allah'ın idaresine girip şeyhinden ayrılır.²⁵⁶

1.6.4. Zikir

Zikir sözcüğü Arapça da anmak, anımsamak ve hatırlamak demektir.²⁵⁷ Istılahta, bazen insanın daha önce öğrenmiş olduğu bilgilerin anımsaması bazen de hatırlanan bir şeyin kalpten geçmesi yahut bunun söz şeklinde dil ile ikrar edilmesi anlamına gelir. Bu yüzden zikir sözcüğü, unutilan şey kalp ile hatırlandığı için “kalb ile zikir”, unutilan şeyin anımsamaktan kaynaklanmayıp hafızadaki hâlihazırdaki bilginin kullanılıp hatırlanması da “dil ile zikir” olmak üzere iki kısımda ele alınır.²⁵⁸

Tasavvuf çizgisinde zikir, kulun Rabbine kurbîyetini tamamlamasındaki en büyük roldür. Allah'a yakınlaştırmayı sağlayan zikir riyazetin en önemli esaslarından. Mutasavvıflarca, imanın anahtarı sayılan kelime-i şahâdet ve kelime-i tevhid zikirleri ile veya diğer birtakım tesbihatlarla Allah'ın varlığına ve birliğine şahitlik etmek, O'nu en güzel isimleriyle anıp hatırlamak O'na yaklaşmanın ilk basamağı olarak addedilmektedir. Zikrin en önemli niteliği ve onun tasavvuf yolundaki temel prensiplerinden biri, belli bir vaktinin olmayışıdır. Kur'an'da herhangi bir sınırlama söz edilmemekle birlikte bütün vakitlerde zikredilmesi emredilir. Namazın belli vakitlerde kılınması caiz görülmemişken zikir de böyle bir kısıtlama söz konusu değildir. Nitekim bu, zikrin süreklilik kaidesini göstermektedir. “*Onlar ki ayakta, oturarak ve yanları üzere yatarken Allah'ı zikrederler.*”²⁵⁹ ayeti bu devamlılığın sınırsızlığının kanıtı niteliğindedir.²⁶⁰

²⁵⁵ Serrâc, *el-Lüma*, s. 419.

²⁵⁶ Suhreverdî, *Avârifü'l Meârif*, s. 668.

²⁵⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 393.

²⁵⁸ el-İsfahânî, *Müfredât*, s.374.

²⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/ 91.

²⁶⁰ Yılmaz, Hasan Kâmil, “Zikir”, *Altınoluk Dergisi*, Şubat, Sayı: 108, İstanbul 1995, s. 03.

Allah’a yakınlığın en kestirme yollarından biri de kulun zikridir. Yüce kitabımız Kur’an-ı Kerim’de zikir kavramı, Allah’ı anmak, Allah’a tefekkür etmek, her şeyin O’ndan geldiğini hatırlamak, O’na dua ve niyazda bulunmak, yes’e düşmemek, Allah’ın hükümlerine razı olmak ve şükretmek, amelleri dosdoğru bir şekilde yerine getirmek, kendi nefisini ve başka nefisleri uyarıp nasihatte bulunmak, gönderilen Peygamberlerin mesajlarına itimat etmek, ayakta veya oturarak her hâlde kendini yaratan Allah’ın farkında olmak ve en güzel isimleriyle O’nu zikretmek, ibadet etmek, Hakk’ın koyduğu kanun ve nizamla uymak, hakkı batıldan ayırmak ve tevhid gibi birçok mânâyı ihtiva etmektedir.²⁶¹

En dar anlamıyla zikir, sadece dil ile yapılan bir eylem olarak geçmektedir. Oysaki ibadetlerin genel adına zikir denilir. Çünkü ibadet kulu diri tutar ve Allah’tan gafil olmayı engeller.²⁶²

Rasûlullah zikir konusunun ehemmiyeti üzerinde durmuştur. Bazı hadis-i şeriflerde zikir konusu şöyle geçmektedir:

“Size amellerinizin en hayırlısını haber vereyim mi? Allah’ı zikretmek...”²⁶³

“Bir topluluk oturup Allah’ı zikrederse melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar...”²⁶⁴

“Yeryüzünde Allah Allah diyen kaldıkça kıyamet kopmaz.”²⁶⁵

“Cennet bahçelerini gördüğünüz zaman onlardan istifade ediniz. Cennet bahçeleri zikir meclisleridir.”²⁶⁶

Tasavvufta, kulu Allah’a yaklaştıran on zikir çeşidi vardır: *ez-Zikrale’l-umum* yani, çeşitli tespihlerle ve dualarla yapılarak kulu Rabbine yaklaştıran zikirdir. *Zikru’l-husus* seçkinlerin zikri anlamına gelip, şeyhin telkin ettiği La-ilâhe illellah ya da diğer birtakım zikirlerin yerine getirilmesidir. Murşîd, burada zikir telkinleri vermesiyle kalplerin kötü hastalıklardan kurtulup, nefsin arzu ve isteklerinden arınmasına bir vesiledir. Zikru’l husus, zikir halindeyken akla Allah dışında hiçbir şeyin gelmeme hâlidir. Nitekim kul, Allah’tan gelene Allah’ın emrettiği gibi, Peygamberden gelene peygamberin istediği gibi iman etmediği sürece zikirdeki samimiyeti de zayıftır. *ez-Zikru’z-zâhir*, dıştan zikir yani dil ile yapılan zikirdir. Bu zikrin devamlı yapılması halinde gaflet ve

²⁶¹ Erkaya, Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları, s.134.

²⁶² Bilgiz, Musa, “Kur’an’da Zikir Kavramının ve Alanı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, s. 210-11, ss. 209-36, Erzurum 2006.

²⁶³ Tirmizî, “Deavat”, 6 (V, 459).

²⁶⁴ Tirmizî, “Deavat”, 7 (V, 459).

²⁶⁵ Müslim, “İman”, 66 (I, 131).

²⁶⁶ Tirmizî, Deavat, 82.

zayıf hafıza iletti kaybolmaktadır. *ez-Zikru'l-hafî*, dilin susması, bir kimsenin içinden yaptığı gizli zikir çeşididir. *Zikru's-sırr*, insanın içine doğan, kalbine gelen birtakım sırların cereyan ettiği zikirdir. *ez-Zikru's-şamili'l-hafî*, kuşatıcı bir zikir olup, Allah'a yakınlaşmada kul, dil zikirle, beden ibadetlerle, kalp ise vâridatla ilgilenererek zâhiri ve bâtını birlikte yapar. *ez-Zikru'l-ekber*, “*Allah'ı zikri en büyüktür.*”²⁶⁷ Ayetinin tecellisidir. Bu ayetle, kulun marifet ve itaat hâli kastedilmektedir. Hz. Peygamberimizin de (sav) işaret ettiği gibi: “*Aranızda Allah'ı en iyi idrak edip bilen ve en çok korkan benim.*” *ez-Zikru'l-erfa*, Hz. Peygamberin şanının yüceltildiği, Allah'a itaatte kimsenin Hz. Peygamber'in mertebesine erişemediği en büyük zikirlerden biridir. *ez-Zikru'l-merfu* zikri, Cenab-ı Allah'ın kulunu zikretmesi demektir. Yani kul Rabbini zikrettiğinde Rabbi de kulu zikreder. Bunun en güzel örneği, hiç kimseye nasip olmamış, “*Senin zikrini yükselttik*”²⁶⁸ ayet-i şerifin muhatabı Hz. Peygamberin zikridir. Sûflere göre, Allah'ı kendi nefsinde ananları Allah'ta kendi nefsi zikreder ya da bir topluluğun içinde Allah'ı zikredeni Allah daha hayırlı bir toplulukta onu zikreder. Bu zikir, Hakk'ın diliyle lâl olduğu bir zikirdir. Son olarak ise *ez-Zikru'l- hakîkî*, gerçek zikir demektir. Kul fiillerini yalnızca Allah'ın dilemesi ile gerçekleştirebilir. Böylelikle zikir de kula değil Allah'a nispet edilmektedir.²⁶⁹

Tasavvufun merkezinde hiç şüphesiz zikir vardır. Kimi zaman ferdî kimi zaman toplu yapılan bu zikirler, zikir meclislerini oluşturmaktadır. Mevlevî tarikatının zikri haline gelen sema gösterisi olsun, murîdin evde, camide, tekkede yapmış olduğu ferdi zikir olsun ya da tekkelerde şeyhin kontrol ve gözetiminde gerçekleşen toplu zikirler olsun hepsi bir yol niteliğinde Allah'a yakınlaşma vasıtasıdır. Bu zikirler gerek Kadiriye tarikatı gibi sesli (cerhî) gerekse Nakşibendî tarikatı gibi sessiz (hafî) şekilde yapılmaktadır. Yöntemler farklı olsa da Allah'ı anmakta, hatırlamakta bir nida söz konusudur.²⁷⁰

Kulun Allah'ı hatırlayıp zikretme şekilleri, zikr-i alenî, zikr-i hafî, zikr-i erre ve zikr-i kıyam gibi çeşitli biçimlerde yapılmaktadır. Bunları şu şekilde izah etmek mümkündür:

²⁶⁷ el-Ankebût 29/45.

²⁶⁸ el-İnşirah 94/4.

²⁶⁹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 248-50.

²⁷⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarih*, s.35-36.

1. *Zikr-i alenî*: Açık bir biçimde yapılan zikir demektir. Diğer anlamı cerhî zikir olup, dil ile yapılan sesli zikirdir. Bu zikir halkalar eşliğinde, toplu olarak yapılmaktadır.
2. *Zikr-i hafî*: Bu zikir, zikr-i alenî'nin aksine kapalı bir biçimde kalp ile yapılan zikirdir. Sâlik, gözlerini kıpırdatmaksızın kalbinde Allah ismi celilini okuyormuşçasına tefekküre dalıp zikreder. Burada gözün açık olmasından veya kıpırdatılmamasından kastedilen mana mecazî olup tefekkür halindeki kalbin Allah yazısını sabit bir şekilde hayalinde ya da üçüncü göz ile okumasıdır. Bu yüzden zikrin bir diğer adı zikr'i kalbî'dir.
3. *Zikr-i erre*: "Erre" hem Arapça hem de Farsça bir kavram olup bıçkı demektir. Zikir sırasında gırtlaktan çıkan ses, odun kesen bıçkının sesine benzetilmektedir. Bu yüzden hem Arapça hem de Farsça kesici bir aleti nitelediği için bu zikir, zikr-i minşârî diye tabir edilmektedir.
4. *Zikr-i kıyam*: Diğer bir adı ile kaimen zikri, ayakta yapılan zikir çeşididir. "Allah'ı ayakta zikrederler"²⁷¹ ayetine işaret edilmektedir. Bu zikir ise, toplu bir şekilde ayakta dönerek yapılır. Yalnız bir kısmı ayakta sabit dururken bir kısmı da daire şeklinde dönerek zikre devam edebilmektedir. Dönerek yapılan bu zikre, devran veya deveran da denilir.²⁷²

Sözelimi kalp arınmak için önce fikre sonra zikre ihtiyaç duymaktadır. Kul zikrinin samimiyeti için Allah'ın mesajlarını, hikmetini ve nimetlerini derinlemesine teemmül ederek bir fikir içinde zikrini eda eder. Fikir olmaksızın zikir kalpte yer edinemez. Çünkü ilim ile amelin bağlacı burada fikir ile zikrin bütünlük sağlamasıdır. Gazzâlî'nin de ifade ettiği gibi, insana mutluluk için iki şey gerekmektedir: fikr'ul-lâzım ve zikr-ud-dâim... Marifetten önce fikir gelmektedir. Muhabbet ve üns ise zikrin semereleridir. Fikir, zikri de içinde kapsadığı için daha üstündür. Netice itibariyle, amel kalbin hâline, hâl, ilme, ilim ise ihlâsın anahtarı fikre dayanır.²⁷³

²⁷¹ el-A'râf 7/205.

²⁷² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 783.

²⁷³ Aydın, Mehmet, "Gazzâlî'nin Kurb Nazariyesinde Allah'ın Sıfatlarının Anlamı ve Önemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 1, 312. ss. 308-14, Ankara 1978.

1.6.5. Zühd

Zühd, Arapça da isteksiz, rağbetsiz anlamına gelmektedir. Tasavvufi literatürde, masivadan sıyrılmış bir kalbin, Allah’a adanması demektir.²⁷⁴

Herevî’nin *Menâzilü’s-Sâ’irîn*’de zühd hakkında, insanı meşgul eden şeylerden vazgeçmek ve eşyayı terk etmek olarak bahsedilir. Bununla birlikte kulun kendisine verilen şey ile yetinip Allah’a yönelmede tutarsız olmaması beklenir. Zühdün ahlâki karşılığı, kâinat ilmiyle münasebetini koparmayıp Hakkı her şeyden ve herkesten üstün tutmaktır.²⁷⁵

Tasavvuf ehli, maddi âlemin nefse sağladığı yararları zühdten saymamıştır. Çünkü zühdün hakikati, metaya karşı iradeli olup ahiret için gayret sarf etmektir. Nitekim zühd, dünyayı yermek ve ona dair şeyleri eleştirmektir.²⁷⁶

Tasavvufta, dünyadaki sermayesinden vazgeçerek onun çekiciliğine aldanmayan zühd sahibi kimselere “zâhit” denilmiştir.²⁷⁷ Yüce Allah zâhitler için, “*Allah’ın bıraktığı helal kazanç sizler için daha hayırlıdır.*”²⁷⁸ buyurmaktadır. Dolayısıyla böyle kimseler herhangi bir şeye karşı arzularını ve hevâlarını kaybeder. Öyle ki avamlar için zühd sadece Allah’a yakınlaşmakken, murid için zaruri bir neden, havaslar için ise âleme meyleden bedhahlık sayılmıştır.²⁷⁹

Zühdün üç derecesine temas edilir. İlki, Allah’a taat ve ibadetin dışında kalan haramları Allah’tan korkarak ve çekinerek terk edenlerdir ki, buna avâmın zühdü (zühdü’l-âimme) denilir. Bir diğeri, irade sahiplerinin zühdüdür (zühdü ehli’l-irâde). Bu derece de peygamberleri ve ahabîleri kılavuz edinip vakti ganimet bilerek iyi değerlendirenlerindir. Bununla birlikte gereksiz ne varsa ondan sıyrırlar. Zühdün son derecesi ise, zühd olarak sayılan her şeyin zühd olarak görülmeyip yerilmesi, hâllerin eşit olması ve elde edilen makâm sonucunda böbürlenip nefsin kabarmamasıdır. Bu derece ise zühdde zühd (ez-Zühdfî’z- zühd) olarak adlandırılır.²⁸⁰ Bunun dışında bir de seçkinlerin de seçkini olan bir zühd (zühdü hâssati’l-hâssa) vardır ki bu da, Allah’tan

²⁷⁴ Erginli, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.135.

²⁷⁵ Herevî, *Menâzilü’s-Sâ’irîn*, s.295.

²⁷⁶ Herevî, *Menâzilü’s-Sâ’irîn*, s.91.

²⁷⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.282.

²⁷⁸ Hüd 11/86.

²⁷⁹ Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak-Menâzilü’s-Sâ’irîn*, s. 19.

²⁸⁰ Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak-Menâzilü’s-Sâ’irîn*, s. 20.

gayrı bütün şeylerden uzak kalmak diye tabir edilir. Bu zümrenin sıfatları, recâ, iltifat ve ahlâktır.²⁸¹

Dünyanın gelip geçici fani maslahatlarına aldanmayıp yüz çeviren zâhitler, Hakk'ın yakınlığını daha fazla kazanmış kimseler olarak görülür. İbn Sînâ (ö. 428/1037), *el-İşârât* adlı eserinde bu yüz çevirmeyi farklı bir bakış açısıyla ele alır. Ona göre, Ârif olmayanların zühdü; dünyaya yüz çevirip yalnızca ahiret yurdundan bir kazanç elde etmedir. Bir de ârif olanların zühdü vardır ki bu da dünyadaki semeresini ahirete karşılık olsun diye satmayanlardır. Bunun ise iki sebebi vardır. Birincisi sadece Hakk'a yönelmeyi tercih etmeleri, ikincisi Hakk'ın katından döndüğü esnadır. Şöyle ki, Allah'a yönelen ârif bir kulun kalbi o kadar meşguldür ki birtakım sırlara mazhar olur. Dönüş sırasında ise Allah'ın ihsan etmesiyle birlikte artık kalbi boş ve anlamsız şeylere ilgisi kesilir.²⁸²

Abdülkadir Geylânî' de buna benzer ifadeler kullanarak, zühd ehlinin nefesine muhalefet ettiğini, terk ettiği şeyleri Allahû Teâlâ'nın verdiği bir emir gibi algılayıp manevi doyum elde etme şeklinde açıklar. Zamanla fenâ hâline bürünen zâhidlerin, zaruri ihtiyaçlarını karşılarken bile iradesini, tamamen Hakk'a adadığından söndürmüş olur. Bu durum ilahi fiillere uymanın bir sonucudur. Fakat Geylânî' ye göre beşerî âlemde olan kul yine de tamamıyla iradesini söndürememiş olduğundan kendisini çirkin yollara sevk edecek şeylere sebebiyet vermemeli ve bunun gayreti içinde olmalıdır.²⁸³

²⁸¹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 282.

²⁸² Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 283.

²⁸³ Geylânî, *Gizliden Sesler Fütûhu 'l-Gayb*, s. 90.

BÖLÜM II

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE BU'D

2.1. Tasavvufî Bir Kavram Olarak Bu'd

ا-ع-ب harflerinden türeyen bu'd, sözlükte “uzak olmak” anlamına gelir. İstılahta, Allah'ın emirlerine karşı çıkıp O'na itaat etmemek suretiyle O'ndan uzaklaşmak demektir. Mutasavvıflar, kulun halktan uzaklaşmadıkça Hakk'a yakın olamayacağını “bu'd” kavramı ile izah etmiştir. Ayrıca Allah'tan uzaklaşmak, masiva ile eş tutulmuştur.²⁸⁴ Hak'tan uzak kalan kimselere de “bâ'id” adı verilmiştir.²⁸⁵

Bu'd, tasavvufî bir kavram olup Hakk'a itaatsizlik, O'nun emir ve yasaklarına boyun eğmemektir. Allah'a yakınlık manasına gelen kurb kavramının tam zıttıdır.²⁸⁶ Aynı zamanda Allah'ın yardımının kesilmesi, nefsin kölesi olmak, dünyayı Hakk'a tercih etmek, bu'd olarak nitelendirilmiştir.²⁸⁷

Mutasavvıflara göre, Allah-kul ilişkisinde yakınlık ve uzaklık karşılıklıdır. Kul, çaba harcayıp hayırlı ameller işlerse Allah'a yakın, Allah da kuluna yakın olur. Benzer şekilde ibadet ve itaatten uzaklaşıp Hakk'ın emir ve buyruklarına muhalefet ederse Hakk'ı uzaklaştırıp, Hak'tan uzaklaşmış olur. “*Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim*”²⁸⁸ kutsî hadisi bu yaklaşımı yansıtmaktadır.

Mekkî, Allah Teâlâ'nın yakınlığını yitiren bir kişinin boşluk ve tuzağa düştüğünü ifade eder. O, Allah'la bağını koparmış kişileri, hain, nefsi tarafından kandırılmış, aldanmış ve ümidi kesilmiş kimseler olarak nitelendirir. Bununla birlikte öyle kimselerin her gününün, dününden daha bedbaht ve ölümün onlar için daha hayırlı olduğunu vurgular. Çünkü sufiye göre ölüm, her gün Hak'tan uzaklaşıp sapıtmaktan daha hayırlıdır.²⁸⁹

Cenab-ı Allah'tan uzaklaşmanın ya da O'ndan kopmanın ilk belirtisi kalbin kararması ve ıstırap hâlinde olmaktır. Kul kendine verilen ilim ya da hikmet gibi nimetleri

²⁸⁴ Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, s.123.

²⁸⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.161.

²⁸⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.112.

²⁸⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.79.

²⁸⁸ Buhari, *Tevhid* 50; Müslim, *Zikir* 1.

²⁸⁹ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I, 314.

karşılayamaz ve amellerini Yüce Allah için yapmaz ise kalp kederlenmeye yüz tutar, O’ndan uzaklaşma başlar. Uzaklaşan bir gönül ise itaatini yerini muhalefet etmeye bırakır.

290

Hak Teâlâ, “İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah’tan başka bazı varlıkları Allah’a denk tanrılar sayar da bunları Allah’ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah’ı severler. Keşke zalimler azapla yüz yüze geldiklerinde anlayacakları gibi şimdi de bütün kuvvetin Allah’a ait olduğunu ve Allah’ın azabının çok şiddetli olduğunu anlasalardı!”²⁹¹ buyurarak, bâ’id kimselerin kendi katında zalimlerden olduğunu tebyîn eder. Allah’a zalim olmuş bir kul ise mutasavvıflarca Allah’a en uzak kuldur. Zira bu âlemde Allah’a en uzak kullar onlar olduğundan O’nunla bir araya gelecek herhangi bir vesilenin bulunmadığı da kaydedilir.²⁹²

2.2. Kur’an-ı Kerim’de Bu’d Kavramı ve Semantik Tahlili

Uzaklık anlamına gelen bu’d (بُءٌ ya da بَعْدٌ) yakınlık manasına gelen kurb (قُرْبٌ) kavramının zıttıdır.²⁹³ Bu uzaklıktan kastedilen “Zalim kavim böylece yok olup gitti.”,²⁹⁴ “Böylece o imansız topluluk yok olup gitti”,²⁹⁵ “Bilakis ahirete inanmayanlar derin bir sapıklığın ve azabın içindedirler”²⁹⁶ ayetlerindeki kulun dalaletle saparak Allah’tan uzaklaşmasıdır.

Bu’d, duyularla algılanabilen hususlar için kullanıldığı gibi akla hitap eden konular için de kullanılır. Nitekim “Derin bir sapıklık içine düştüler.”,²⁹⁷ “Onlara uzak bir yerden seslenilecek”²⁹⁸ ayetleri bu kullanıma örnektir. Ayrıca uzaklaşan bir şeye بَعْدٌ lafzı, uzak şeye ise بُعْدٌ lafzı kullanılmıştır. “O, zalimlerden uzakta değildir”²⁹⁹ ayetinde ise بُعْدٌ “uzak” anlamındadır. “Halbuki Lut kavmi sizden uzakta değildir”³⁰⁰ ayetindeki بَعِيدٌ kelimesi de henüz gerçekleşmemiş fakat her an gerçekleşebilecek bir eylemin aslında çok yakın olduğunu anlatmak için kullanılmıştır.³⁰¹

²⁹⁰ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Sözlüğü*, s.565-66.

²⁹¹ el-Bakara 1/165.

²⁹² Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Sözlüğü*, s.568.

²⁹³ İsfahânî, *Müfredât*, s.144.

²⁹⁴ el-Mü’minûn 23/41.

²⁹⁵ el-Mü’minûn 23/ 44.

²⁹⁶ Sebe’ 34/8.

²⁹⁷ en-Nisâ 4/167.

²⁹⁸ Fussilet41/44.

²⁹⁹ Hûd 11/83.

³⁰⁰ Hûd 11/ 89.

³⁰¹ İsfahânî, *Müfredât*, s.144.

Başka bir mana içeren بَعْدَ kavramı “*Semud yok olup gitti*”³⁰² ayetinde de belirtildiği gibi, yok olup gitmek, ölmek, helak olmak gibi fiil anlamında kullanılmıştır.³⁰³

2.3. Bu’ d ile İlgili Kavramlar

2.3.1. Hızlân

Hızlân sözlükte, yardımı kesmek, tek başına bırakmak, demektir. Dinî anlamda ise, Allah'a itaat etmeyen kulların Hakk'ın onları terk edip kendi haline bırakmasıdır.³⁰⁴

Yüce Allah, Uhud savaşında tevekkül etmeyen ve kendisinden yardım dilemeyenler için hızlân ifadesini kullanmıştır. Ve böyle kimselere hiçbir yardımın dokunmayacağını da buyurmuştur.³⁰⁵ Kur'an-ı Kerim'de, şeytanın ipine sımsıkı sarılmış ve onun yolunu tutmuşlar³⁰⁶ ve insanın yaradılış gayesiyle uyuşmayan bir takım şirk koşmak gibi fenâ işler peşinde koşanlar³⁰⁷ için de kullanılmaktadır.³⁰⁸

Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. Yüzyılın ilk çeyreği) bu noktaya temas ederek, şeytanın bir yere kadar insana menfaat sağlayıp daha sonra yüzüstü bıraktığına işaret eder. Bununla birlikte hızlânı, insanın sorumsuzluk ve gaflet ile yapmış olduğu eylemleri unutma ile bağdaştırmıştır. Burada kastedilen mana, bilerek unutma, anımsayamama hâli değil günahlara karşı hassasiyet gösterilmemesi yahut amellerdeki özensizlik şeklindeki unutmadır. Allah'ın Hz. Âdem'e ikazda bulunmasına rağmen yasaklı meyveye dokunması örneğindeki gibidir. Nitekim Cenabı Allah'ın sorumsuzluktan doğan fena işleri affetmediği gibi kulun kendisini de önemsemediği ifade edilir. Bunu şu ayetlerde görmek mümkündür:

“(Onlara denecek ki:) Bu gününüzle karşılaşmayı unutmanız sebebiyle cezayı tadın bakalım! İşte şimdi biz de sizi unuttuk; haydi yaptıklarınızın bedeli olarak ebedî azabı tadın şimdi!”³⁰⁹

³⁰² Hûd 11/ 95.

³⁰³ İsfahânî, *Müfredât*, s.144.

³⁰⁴ Çelebi, İlyas, “Hızlân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, s.419, ss.419-420, İstanbul 1998. (Erişim: 02 Şubat 2021).

³⁰⁵ Âl-i İmrân3/156-159.

³⁰⁶ el-Furkân 25/29.

³⁰⁷ el-İsrâ 17/22.

³⁰⁸ İlyas, “Hızlân”, s. 419.

³⁰⁹ es-Secde 32/14.

“Onlar, bu günlerine ulaşacaklarını unuttukları ve âyetlerimizi bile bile inkâr ettikleri gibi biz de bugün onları unuturuz.”³¹⁰

“Onlar Allah’ı umursamadılar, O da onları rahmetinden mahrum bıraktı.”³¹¹

“Allah’ı unutan, bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır.”³¹²

Böyle kimselerin Allah’a uzak kimseler kategorisinde değerlendirileceği, hakikat tecelli edeceği vakit pişman olup bu fenalıkları yapmadan önce ölmeyi arzulayacaklarını³¹³ yahut toprak olmayı isteyecekleri³¹⁴ haber verilmektedir.³¹⁵

2.3.2. Gaflet

Sözlük anlamı dalgınlık, dikkatsizlik, aymazlık anlamına gelen gaflet sözcüğünün tasavvuftaki karşılığı, kalbin Allah’tan uzaklaşması, nefsin heva ve heveslerine kapılması, vaktin boş değerlendirilmesi ve zikrin kalpten mahrum edilmesidir.³¹⁶

Allah’a karşı gaflet uykusunda olan kimseler için “gafil” ifadesi kullanılmaktadır. Gafilin en belirgin alameti ise hiç ölüm yokmuş gibi hayatına devam edip devamlı kibir ve neşeli bir hal içinde olmasıdır. Yüce Allah bu kimseler için, “*Hakları olmadığı hâlde yeryüzünde büyüklenip kibre kapılanları ayetlerimden çevireceğim*”³¹⁷ buyurmuştur. Sûfiler şiddetle bu durumdan kaçarak ölüm gelmeden gafletin terk edilmesini ve ahiretin hatırlanmasını tavsiye etmiştir. Çünkü gaflet dünyada rızkın daralması neden olup rızık bittiğinde mevtin gerçekleşmesi demektir. Gaflet perdesinin aralanması ve kalkması için sufiler kalbin zikir ile meşgul olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yüzden sâlikler zikri, dille beraber kalp ile de yaparlar. Bunun sebebi, gafletin dile değil kalbe düşmesindendir.³¹⁸ Öyle ki kulun, bu durumda kendini yaratan Allah’a karşı gafletinde ısrar etmesi Allah’tan tamamen uzak olduğunun işaretidir. Zira nefsin emir ve buyruğunun altına girmek, gaflet perdesinin de tamamen kapanması anlamına gelir. Allah’tan uzaklaşmış bir kimse, Sehl bin Abdullah’ın da ifade ettiği gibi, vaktini boş bir şekilde değerlendiren, geçici dünya hayatının seyrine dalıp ahiretini unutan kimselerdir.

³¹⁰ el-Âraf 7/51.

³¹¹ et-Tevbe 9/67.

³¹² el-Haşr 59/19.

³¹³ Meryem 19/23.

³¹⁴ en-Nebe 78/40.

³¹⁵ İsfahâni, *Müfredât*, s. 1053, 1054.

³¹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.141.

³¹⁷ el-Âraf 7/146.

³¹⁸ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.279.

Mutasavvıflara göre kalb, Allah'ı anmadıkça, O'nu hatırlamadıkça gaflet hâlinde olmaya devam edecektir ve bu gaflet halinin de farkına varamayacaktır.³¹⁹ Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de böyle kimseler için, kalpleri mühürlenmiş kişiler,³²⁰ olarak bahsedilir. Gözler hayrı görmekten uzak, kulaklar Hakk'ın çağrısını duymada aciz, kalpler ise Allah'tan öteye mahkûm bırakılmıştır. Kalbinde iman nurunun zerresi kalmamış olan gâfil kimseler, gafletin ağına sarılmış ve bu uykudan uyanmamakta ısrarcı davrananlar olarak nitelendirilmiştir.³²¹

Gaflet, aynı zamanda dünya sevgisinden ileri gelen bir durumdur. Dünya sevgisi ise sûfilere göre her türlü hatanın başı sayılmaktadır. Sevgi hissi, dünyaya karşı verilmemiş olup bu duygu doğru kullanılmadığı takdirde ileride kişinin aleyhine neticeleneceği vurgulanmıştır. Böylelikle gaflet kulun ahiret hayatını da tehlikeye sokarak etki etmektedir.³²² Bu durum sufilerce her zaman kınanmıştır. Çünkü geçici olan maddi âlem yalnızca imtihan yeridir ve aynı zamanda şeytanların beslendiği bir kaynak, yurt edindikleri bir barınaktır. Dolayısıyla çürümeye yüz tutmuş bu âlem için bir takım arzu ve isteklerden vazgeçip onların terk edilmesi ve tevbe de bulunulması kulun Hak Teâlâ'ya karşı yakınlaşması demektir.³²³

2.3.3. Nefs

Nefs lügatte ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, böbürlenme, güç, düşünce, bir şeyin cevheri, işkence, ceza, arzu ve istek gibi anlamlara gelir.³²⁴ Bununla birlikte nefis, bedeni canlı tutan şey, bir şeyin mevcudiyeti ve nazarı da demektir.³²⁵

Terim olarak kulun gerçekleştirdiği kötü eylemler, böbürlenme, kötü ahlâk, sabırsızlık, bedbaht davranışlar olup kendi başına var olamayan bir ruha ihtiyaç duyan ve onunla bütünleşen şeydir.³²⁶ Seyyid Şerîf Cürcânî nefsi cevher olarak nitelendirmiştir.³²⁷

Bu durumda denilebilir ki, nefis, insanın çirkin niteliklerinin vücut bulmuş halidir. Dolayısıyla sürekli Allah'ın hoşlanmadığı ve yasakladığı şeyleri yapmayı arzular. Bu

³¹⁹ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 60.

³²⁰ en-Nahl 16/108.

³²¹ Yılmaz, Faik, "Kur'an'da Gaflet Kavramı", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 2, s. 110, ss. 108-36, Van 1998.

³²² Geylânî, *Gizliden Sesler Fütûhu'l-Gayb*, s. 74.

³²³ Geylânî, *Gizliden Sesler Fütûhu'l-Gayb*, s. 26.

³²⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 545.

³²⁵ Kaplan, Hayri, *İslam Düşünürlerine Göre Ruh ve Nefs*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995, s. 3.

³²⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.558.

³²⁷ Cürcânî, *Tarîfât*, s. 90.

yüzden kulun en büyük düşmanı görülmüş ve onun öldürmesi gerektiği belirtilmiştir. “*Nefs, aşırı derecede kötülüğü emreder.*”³²⁸ ayetinde anlaşılaçağı üzere nefsin, tüm fena ve çirkin sıfatların müsebbibi olduğı işaret edilir. Bu bağlamda nefs insanı sürekli aşağı duyguları yapmaya iten ve Cenab-ı Allah’tan uzaklaştırmada büyük bir rol oynamaktadır.³²⁹

Abdülkâdir Geylânî, nefsin zıddı Allah’tır, diyerek nefsi seçenin bedbaht olacağını ve kulun Rabbine karşı hısım olacağına temas eder. Her şeyin mülkü O’nun olduğı gibi nefsin de sahibi olan Allah, kullarından böyle bir durumda yalnızca nefse muhalefet etmeyi emreder. Çünkü ibadetlerin başı nefse muhalefet etmektedir. Nitekim Geylânî göre ibadetler kulu Allah’a yaklaştıırken nefste Allah’tan uzaklaştıran bir etmendir. “*Nefsine uyma; nefs seni Allah yolundan ayırır*”³³⁰ ayeti buna delildir.³³¹ İşte bu noktada nefs mecaz ve geçici, nefsinde Rabbi olan Yüce Allah ise hâkiki, bâki ve mutlaklır.³³²

Sûfiler, nefsi süt emen bir çocuk metaforu ile açıklamışlar. Süt emmeğe devam eden bir çocuk nasıl ki diğler lezzetli ve afiyetli yiyeceklerle tanışamıyorsa nefsin gafletinden kurtulamayan kimseler de Hakk’ın hakikati ve latifeleri ile tanışamıyor ve bu lezzetlerden kendini mahrum bırakıyor demektir. Bu kimseler ise aynı zamanda Allah’ın huzurundan kovulur ve reddolunurlar. Mutasavvıflar böyle bir nefse nefs-i emmâre demişlerdir. Tasavvufta bu bir nefis derecesi sayılır ve nefsin ilk basamağını oluşturur. Fâsıklar (açıkça günah işleyip utanmayan kişiler), münafıklar ve kâfirler bu derecede kategorize edilir.³³³

İmam-ı Gâzâlî’ de bu konuya dikkat çekerek nefsin yalnızca kötüyü arzuladığını, insandaki öfke ve şehvet gibi bayağı duyguların insanı önce kulluk şuurundan sonra ise Hak’tan uzaklaştırdığına vurgu yapmıştır. ³³⁴ Hak’tan uzaklaşmayıp, kulluk şuurunu yitirmemek için kalbin önce nefsi tanımada dikkatli olması ve birtakım yanlışlara yer vermemesi gerekir: Mesela, nefsin gizlediğı günahları fark ederek bir daha ortaya çıkmasını engellemek ve işlenen o günaha tövbe edildikten sonra geri dönmek gibi. Bununla birlikte daha önce işlenmeyen bir günaha yabancı olup o günaha meyletmeden

³²⁸ Yusuf 12/53.

³²⁹ Gökcan, Mehmet Mansur, *Hasan Bin Mevlâ Muhammed’in Kalpleri Uyararı İsimli Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*, Harf Yayınları, Adana 2019, s. 62-63.

³³⁰ Sâd 38/26.

³³¹ Abdülkâdir Geylânî, *Fütûhu’l-Gayb*, s.29-30.

³³² İbn Arabî, *Futûhâtü’l-Mekkiye*, s.247.

³³³ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekin Nüfus*, s.10-13.

³³⁴ Gökcan, “Muhammed Mâzi’nin Meâricü’l Mukarrabîn İsimli Eseri Bağlamında Nefs Cevherinin Safaştırılmasının Vuslatta Fonksiyonu” s. 50.

tüm kapıları kapatmak yahut uyulmakta güçlük çekilen bir husussun Allah'ın hakkını gözeterek terk edilmesi bu'du önlemeye engeldir.³³⁵

Tasavvufta literatüründe nefsin yedi farklı türlerinden bahsedilir. Bunlar:

- *Nefs-i Cemâdî*: Nefsin maddi yönü olup maddeyi bir bütün halde tutup parçalanmasına engel olan kuvvettir.
- *Nefs-i Hayvani*: Hayvani duyguların baskın olduğu his ve iradeli harekete hakim olan nefistir.
- *Nefs-i İnsani*: İnsana verilen nefistir. Yüce Allah'ın yarattıklarını idrak etme ve irade ile onu bulma yetisine sahip olmaktır.
- *Nefs-i Kudsiye*: Kutsal nefis olup tür için mümkün olan her şeye sahip olma gücü olan nefistir.
- *Nefs-i Küllî*: Evrenin hayat bulmuş hali, kâinatın ruhu sayılan nefistir. Şöyle ki âlem burada bir insan gibidir ve onun da canı olduğu kabul edilir. Bu da kâinatın efendisi Hz. Muhammed'e nispet edilmektedir.
- *Nefs-i Nâtika*: Maddeden soyutlanana fakat aynı zamanda madde ile iştilal olan nefistir.
- *Nefs-i Nebati*: Bitki ile alakalı nefis olup üremeyi, büyümeyi ve beslenmeyi sağlayan güçtür.³³⁶

Netice itibariyle denilebilir ki nefis, bil kuvve dizginlenebilmektedir. Dolayısıyla nefis, insanı kötülüğe sürükleyip Allah'tan uzaklaştırdığı gibi aynı zamanda hayra yöneltip Allah'a da yakınlaştırabilir.³³⁷

³³⁵ Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed, *Kalb Hayatı Er-Riâye li Hukûkillah*, haz. Abdulhakim Yüce, Işık Yayınları, İstanbul 2013, s. 89-91.

³³⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.275.

³³⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.275.

2.4. Allah'tan Uzaklaştıran Ameller

2.4.1. Dünya Sevgisi/ Mâsivâ

Dünya, yaşadığımız âlem, yerküre ya da görünen âlem gibi manalar taşımaktadır.³³⁸ Mâsivâ ise dünya ile paralel bir kavram olup Allah dışındaki her şeye denilmektedir.³³⁹

Dünya, Yüce Allah'ın insanlar için belirli bir vakte kadar yarattığı ve onların geçimlerini sağladığı yerdir. Sâlikler için dünya yalnızca maddî bir âlem olup, konaklama yerinden başka bir şey değildir. Onlara göre insanın asıl merkez noktası yalnızca ahiret yurtdur. Dolayısıyla maddi âleme ait olan “sevgi” kavramı da dünya gibi yaratılmıştır. Yani geçici ve aldattıcıdır. Hz. İsa'nın deymi ile dünya sevgisi bu yüzden her türlü hatanın başıdır. Hakîm Tirmizî ise bu sevgiyi insanların nasıl kullanmaları gerektiğine tema eder. Şöyle ki, kul, maddi âleme dair her şeyi sevip arzuladığı takdirde ahirette bu sevginin kendisini perişan edeceğini ve tasalanmaktan başka hiçbir menfaat sağlamayacağını farkında olmalıdır. Ahiret Yüce Allah'ın dünyası ve yurtdur. Dolayısıyla bu geçici dünya ise ahiretin fitnessi olup Hak'tan ve Hakk'ın yurdundan uzaklaşma sebebidir. Böylesi bir dünyaya bağlanmak, gönül vermek, sûfilerce kınanmıştır. Çünkü dünya harp alanıdır ve burada Cenab-ı Allah kullarını yalnızca imtihan eder.³⁴⁰

Mutasavvıflara göre dünya sevgisi şeytandır. Nitekim tasavvufta dünya, şeytanların kümesi yahut beslendikleri bir kaynak olarak yer alır. Mamafih, dünyaya meyleden ve sevgi besleyen kullar, aynı zamanda böylesi değersiz ve şeytanların meskeni olan bu yerlere meyledip sevgi duyarak hâyâ etmemiş sayılırlar. Allah Teâlâ, “Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağlamal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılınmıştır. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır” ayeti ile dünyaya ait sevgi ve hazların neler olduğunu açıklamaktadır. Bununda ötesinde, bu hazların gelip geçici aldatmadan başka bir şey olmadığını buyrulmuştur. Nefse ekilen sevgi ve haz, zamanla kökleşip kalbe yerleşmesi ile kulu Allah'tan şiddetli bir şekilde uzaklaştırır. Oysa kendisine akıl nimeti verilen insan bunu hatırlayıp sevgiyi Yaratıcı için

³³⁸ Özön, *Küçük Osmanlıca Türkçe Sözlük*, s.167.

³³⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.237.

³⁴⁰ Tirmizî, *Allah'a Yakınlığın Dereceleri- Nefsin Kötü Arzularını Nasıl Terk Ederiz?* s. 93.

kullansa ve dünyanın afetlerine karşı yüz çevirse gerçek doyumsuz lezzete ulaşmış olacaktır.³⁴¹

Ezcümle, “*Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hala akıllanmayacak mısınız?*”³⁴² ayeti gereğince buradaki sevginin insan için bir menfaat sağlamayacağı gibi dünyanın şehvetine kapılıp giden kulların zamanla dünyevileşerek asıl manadan uzaklaştığı ve idrak etme yetilerinin pasif kaldığına işaret edilmiştir. Sâlik, kendi dünyasını yalnızca Allah olacak şekilde kurmalı ve O’na karşı itaat ve taatten başka hiçbir şeye yer vermemelidir. Hz. Rabiâ misali, insan, bu dünyayı Allah’tan korktuğu için değil, O’nu sevdiği için sevmemelidir. Zira meta ve eşyaya düşkünlük insanı fâsıklaştırdığı gibi onu Yüce Allah’tan da uzaklaştırmaktadır. Bundan kurtulmanın tek yolu ise ancak tövbe, zikir ve şükür ile mümkündür.³⁴³

2.4.2. Şirk ve Küfür

Şirkin lügat anlamı, ortaklık, ortaklık etmek yahut ortak koşmak demek olup her şeyin tek sahibi olan Allah’ı tanımamak ve varlığının başka bir benzerinin daha bulunduğu inanmaktır. Şirk koşana *müşrik*, şirk koşulan şeye ise *şerik* denilmektedir.³⁴⁴ Küfr ise, k-f-r kökünden türeyen isimdir. Bu kelime “örtmek” manasında olup, yapılan bir menfaatin veya iyiliğin üstünü örtmek anlamında kullanılır. Allah’ı, O’nun emir ve yasaklarını, İslam ahlâkı dışında bir tavır takınarak reddetmesidir. Böyle kimselere ise *kâfir* denilmektedir. Küfr ile şirk aynı zamanda anlamdaş iki kavram olduğundan ortak bir perspektifte ele almak mümkündür.³⁴⁵

Şirk, şirk-i celî ve şirk-i hafî olmak üzere iki kısma ayrılır. Şirk-i celî açık, şirk-i hafî ise kapalı şirk manasına gelir. Açık şekilde yapılan şirk/ şirk-i celî alenî ve somut bir şekilde yani herhangi bir araç ya da vesileye ihtiyaç duyularak yapılmakta olan şirk çeşididir. Kapalı şirk/ şirk-i hafî ise Yüce Allah’ın ilmine nankörlükle karşılık verilen şirktir. Yani, Hakk’a ortak koşulan bir şey için, önce o şeyin ilmine sahip olmak gerekmektedir. Fakat Allah tarafından verilen o ilmi bazı kullar, Hakk’ın hakkına değil

³⁴¹ Tirmizî, *Allah’a Yakınlığın Dereceleri- Nefsin Kötü Arzularını Nasıl Terk Ederiz?* s.94.

³⁴² el-En’âm 6/32.

³⁴³ Kaval, Musa, “Ahmet Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmet’inde Dünya Sevgisinin Yerilmesi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII, s.17,18, ss.15-32, Haziran 2019.

³⁴⁴ Sinanoğlu, Mustafa, “Şirk” TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXIX, s.193 ss.193-198, İstanbul 2010. (Erişim: 16.11.2021)

³⁴⁵ İzutsu, *Ku’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 165.

de ondan gayrı bir şeye vererek küfre girmektedirler. İşte böyle kimselerde sûfilere göre müşriktir. Allah müşriklere gazap ederek kendinden uzaklaştırır ve öyle kimselerin şirk ya da küfr içinde olduklarının farkına da vardırmamaktadır.³⁴⁶

Yüce Allah'a minnettar olmayan kullar da küfür ehli sayılmıştır. Allah'ın ilminin yanı sıra, kulun verilen sonsuz nimetlerin farkında olup rızık veren Allah'a karşı nankör davranma da küfrün bir diğer adıdır. Zira mü'min kavramının zıttı, inancında samimiyetsiz olan kimseler anlamına gelen küfür sözcüğüdür. Bu da küstahça ve edepsizce tavır takınan kimseler için geçerli³⁴⁷ olup bazı sapkınlıklarında beraberinde getirmesi demektir. Şöyle ki, küfür içinde olan bir kimse aynı zamanda gizliden tevhid ilkesini de reddettiğinden şirk bulaşmıştır. Oysaki Cenab-ı Hak kullarına ısrarla, *"Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın"*³⁴⁸ *"Allah'a ortak koşan kimse, şüphesiz büyük bir günahla (veballe) Allah'a iftira etmiş olur"*³⁴⁹ buyurmaktadır. Tasavvufta bu şirk yalnızca putlar olarak görülmemektedir. İnsanın hevâ, heves ya da tutkusu ile Allah'tan gayrı çizdiği yolda bu anlamı taşımaktadır. Putlara ya da benzeri somut şeylere tapmak aleni ve görünür şirk iken, nefsin istek ve arzuları da gizli şirk girmektir. Bunlar ise kulu Allah'tan ilelebet uzaklaştıran kötü şeylerdir.³⁵⁰

Allah'ın varlığına ve birliğine inanmamak, emrettiklerine itaat etmemek, O'ndan başka bir ilahın varlığını kabul edip bağlanmak büyük günahlardan sayılmış ve böyle kimselere kâfir etiketi yapıştırılır. Şirk ve küfür insanın kalbini kangrene dönüştürmüş illetli bir hastalıktır. Bu hastalığın kişiye günden güne zarar verip onu öldürmesi gibi küfür ve şirk de Allah katında insanın kulluk vasfına zarar verip öldürür. Böyle kimselere ise cehennem vaat edilmektedir.³⁵¹ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de şirkin en karakteristik özelliğinin küfre girmek olduğunu söylemek mümkündür. Buna *"Şayet başına bir kötülük gelirse gerisin geri (küfre) dönüverir. O dünyayı da kaybetmiştir, ahireti de. İşte bu apaçık ziyanın ta kendisidir. O, Allah'ı bırakır da kendine ne zarar ne de fayda veren şeylere tapar"*³⁵² ayeti ile *"İbrahim, babası Âzer'e: Birtakım putları tanrılar mı*

³⁴⁶ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 982.

³⁴⁷ İzutsu, *Kuran'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 165-66.

³⁴⁸ en- Nisâ 4/36.

³⁴⁹ en- Nisâ 4/48.

³⁵⁰ Tunç, Cihat, "Şirk (Otaklar Edinmek) ve Günah Problemi," *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, s.29-30, ss,29-35, Kayseri 2001.

³⁵¹ Duran, H.Fahri, *Ahlâk Dersleri*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2016, s.15.

³⁵² el-Hacc 22/11-12.

ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum, demişti”³⁵³ ayetleri delil olarak gösterilebilir.³⁵⁴

Küfrün bir manası da Yüce Allah’tan uzaklaşmak ya da uzak olmaktır.³⁵⁵ Allah’ın uzaklaştığı ve Allah’tan uzaklaşan kimseler olup artık O’na yabancı gibidir. Yüce Yaradan’a güven duygusunu kaybetmiş ve o duygunun içini inançsızlık, nankörlük ya da Allah yerine başka bir şeyle doldurmuş müşrik ya da kâfirler, Allah’tan başka her şeye sahip olmuş kişilerdir. Bu güvensizlik duygusu ise büyülenme (tekebbür) ve kişinin zengin olması, bu zenginliği de kendinden sayması (istiğna) ile ilgilidir. Allah’ın emirleri karşısında kendini üstün ve nitelikli görüp karşısındakini hakir gören Firavun ’un büyülenmesi buna örnektir.³⁵⁶

Sonuç olarak, küfür ve şirk Allah’tan uzaklaşmanın ve tövbe olmaksızın geri dönüşü olmayan kötü bir yoldur. İbn Arabî’nin temas ettiği gibi, ortak koşulan şey Yüce Allah’a zarar vermez aksine kula zarar verir. Çünkü şerik, Cenab-ı Hak gibi tek ve benzersiz değildir. Bilakis ortak koşulup küfre girilen şey, müşrik ya da kâfirin kendinden yansıttığı ve dâhil olduğu bir şey olup ona iman edilen ve sonrasında insanın kendisini kulluktan menettirdiği bir şeydir.³⁵⁷ Nitekim mutasavvıflar müşrik ya da küfür ehlinin hayra vasıl olabilecek ne dili ne de kalbinin olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kimseler onlara göre ahmâk misali, Allah’ın yanında değerini kaybetmiş ve O’ndan uzaklaşmış kişilerdir. Ulemâ-yı Billah bun çirkin hâlin yalnızca tövbe ile temizlenilebileceğini izah etmiştir.³⁵⁸

2.4.3. Ucub

Sözlük anlamıyla kendini beğenme, şımarıklık yapma ve kibirlenme manalarına gelen ucub, insanın bu dünya da sahip olduğu mal, mülk, makam, mevki veya ilim gibi nimetlerin kendisinden bilmesi ve bunlarla övünmesidir. Mutasavvıflar, Yüce Allah’tan uzaklaştıran şeylerden birine de ucub diyerek riya ile aynı anlamda kullanmışlardır.³⁵⁹

³⁵³ el-En’âm, 6/74.

³⁵⁴ İzutsu, *Ku’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s.186.

³⁵⁵ Mukâtil bin Süleyman, Ebü’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Kur’an Terimleri Sözlüğü* trc. M. Beşîr Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul 2016, s.110.

³⁵⁶ Korkmazgöz, Rıza, “Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur’an’da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20/1, s.71-73, ss.55-94, Mart 2020.

³⁵⁷ İbn’ul Arabî, *Fusûsu’l-Hikem*, s.951.

³⁵⁸ Geylânî, *Futhû’ l Gayb*, s.56.

³⁵⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 363.

Ucub, diğerlerinden farklı olarak kulun isyan ederek ya da küfre girerek değil aksine ibadet ederek Allah'tan uzaklaşmasıdır. Şöyle ki, insan yaptığı ibadetleri, işlediği hayırları eksik bir şekilde yerine getirir ve bununda farkındadır. Bununla birlikte en iyisinin kendisi olduğunu düşünür. Kur'an-ı Kerim ya da sünnete uygun olmayan amelleri uygunmuş gibi kabul eder. Bu amelleri ise herkesten ve her şeyden daha üstün tutup böbürlenme ile gerçekleştirir. Oysaki Cenabı Hak yapılan ibadette kibirlenme kabul etmez ve öyle kimselere değer vermez.³⁶⁰ Zira bu yüzden sufilere göre ucub cahilliğin bir neticesidir.³⁶¹

Âlimler, üç şeyin insanı helak ettiğini vurgular. Bunlardan biri, bahillik, diğeri nefesine uymak öteki ise ucubdur (kendini beğenme). Muhasibî, ucub sahibi birinin kötü kimselerden olduğu halde kendini iyilerden gördüğünü, hatalı olduğu halde kendini doğru biriymiş gibi kabul ettiğini veya helâk olduğu halde kurtulmuşlardan saydığına işaret ederek ucub ehli kimselerin vasıflarına temas etmiştir. Mutasavvıfa göre, bu kalbi kör eden şeydir. Dolayısıyla gaflete düşmüş birinin hakikati görmesi bu durumda imkânsızdır.³⁶²

Ucub kalbi kör ettiğinden amellerin niyetini de bozmaktadır. Şöyle ki ucubu bünyesinde barındıran kişi yaptığı iyiliklerden nefesine pay çıkarmak ister. Büyükenerek yaptığı için her iyilik karşında beklentiye girer ve karşılık alamadığında tepki vermeye başlar. Ve nitekim Allah'a olan borcunu ödemek şöyle dursun verilen nimetlerin şükürünü de ifa edememiş olur. Cenab-ı Hakk böyle kimseleri, *“Başa kakmak ve eza etmek suretiyle verdiğiniz sadakaları boşa çıkarmayın”*³⁶³ şeklinde ikaz etmektedir. Aksi takdirde bunun cezası Yüce Allah'ın gazabı ve O'nun yakınlığını kaybetmektir.³⁶⁴

Ucub, kulluk yanılgısıdır. İbadetlerin Allah katında kesin yer ettiğini ve O'nun katında sağlamlaştığını varsaymadır. Tasavvuf kaynaklarında bu konuyla ilgili bir hadiseden bahsedilir: Öznenin Bişir Bin Mansur olduğu bu olay onun çok namaz kılıp fazla ibadet eden zâhit kimselerden olması ile ilgilidir. Çevresindeki insanlar ibadete olan düşkünlüğüne taaccub etmişlerdir. Ta ki içlerinden birisi Bişir Bin Mansur'a:” Ey delikanlı taaccub etme! Zira şeytanda çok ibadet edenlerdendi fakat sonunun ne olduğunu iyi bilirsin” diyerek ucub ehli kimselerden olduğunu hatırlatana dek. Bu kıssa kaynaklarda gösteriş ve kibrin karıştığı ibadetin aslında boşa gittiğini netice olarak iblis

³⁶⁰ Lokmân 31/18.

³⁶¹ Duran, Fahri, *Ahlâk Dersleri*, s. 26,27.

³⁶² Muhasibî, *er-Riâye li Hukûkillah*, s. 331.

³⁶³ el-Bakara, 2/264.

³⁶⁴ Muhasibî, *er-Riâye li Hukûkillah*, s.334.

gibi Yüce Allah'tan daha da uzaklaştırdığına dikkat çekmiştir. Çünkü ucub kibir ile birçok afeti de beraberinde getirir. Nitekim insanı kendi günahını hatırlayamaz hâle getirmesi bu afetlerden yalnızca biri sayılmıştır. Böyle kimseler sufilerce kendini kusursuz ve günahsız sandığından afetlerin muhatabı olduğunu dahi bilmemektedir.³⁶⁵ Çünkü Hakk'ın yanında müspet bir yerinin olduğunu ve bu yerini de garantilediği ucubuna kapılmıştır. Günahını günah olarak görmemekle birlikte o günahın Allah katında değersiz ve de önemsiz olduğunu sanmaktadır. Oysaki Cenabı Hak, “Siz onu (iftirayı) kolay sanırsınız, oysa Allah'ın yanında büyüktür”³⁶⁶ buyurmuştur.³⁶⁷

Ucub bir diğer tabirle kendinde bulunmayan güç, güzellik veya soy gibi fitratların kendinde olduğunun iddia edilmesidir. Bu da İmam-ı Gazâlî'ye göre tam bir cahâlet göstergesidir. Nitekim bu husus avâm için geçerli olduğu kadar âlim ve âbid kimseler içinde geçerlidir. Şöyle ki, kendisine verilen ilmi Allah'tan değil de kendinden bilmesi ya da ibadetlerdeki ihlâsı kendinden sanması ucubun ta kendisidir ve öyle kimseler de mutasavvıfa göre sadece ahmâklık derecesindedir. Yine soyu ile böbürlenip ibadetlerinde pasiflik gösterenler de ucubun bir diğer özelliğidir. Örneğin soyunun âhbar ehlinden yahut peygamberlerden geldiğini iddia edip bununla böbürlenerek ve şefaât beklentisine girerek ibadetlerinde gevşeklik gösterenlerde buna dâhildir. Bu konu da Peygamberin kızı Hz. Fâtıma' ya kendisinin bile hiçbir faydasının olmayacağını ifade etmesi örnektir. “Allah'ın razı olduğu kimseden başkasına şefaât edemezler.”³⁶⁸ ayetinde yalnızca tevekkül ve takva sahibi kimselerin yanında bir yerinin olduğu buyrulmuştur. Yani bir Müslüman'a ucub yakıştırılmamıştır. Bu yüzden kulda önce Allah korkusu cereyan etmelidir. Çünkü Allah'a olan korku (havf) ile ucub yan yana gelemez. Şüphesiz ucub Allah'ı kuldaki uzaklaştırırken havf ise O'na yakınlık sebebidir.³⁶⁹

³⁶⁵ Gazâlî, *Kimya-i Saâdet*, s.543-44.

³⁶⁶ en-Nûr, 24/15.

³⁶⁷ Gazzâlî, *Kimya-i Saâdet*, s. 547.

³⁶⁸ el-Enbiyâ, 21/28.

³⁶⁹ Gazzâlî, *Kimya-i Saâdet*, s. 548.

2.5. Bu'da Engel Olan Kavramlar

2.5.1. Tevbe

Tevbe lügatte pişman olmak, yaptığı hataya tekrar dönmek ve dönüş yapmaktır.³⁷⁰ Istilahta, işlenen bir günaha pişmanlık duymak, gelecekte o işlediği günahı hatırına getirip bir daha yapmamaktır. Bununla birlikte Allah'ın affına güvenip ümit beslemek, tevbenin de tövbesini yapıp saf ve temiz davranışlara devam etmektir.³⁷¹ Tevbenin de tevbesinden kastedilen, işlenen günahın tekrar işlenmesi ve tekrar tövbe edilmesidir. Bir diğer anlamı da edilen tevbeden nefsin hoşlanıp böbürlenmesi sonucu tekrar tevbe etme hâlidir.³⁷² Tevbe kavramıyla eş anlamda kullanılan "inâbe" sözcüğü de kimi mutasavvıflara göre aynı anlamda kullanılmakta olup, işlenen günahı Allah korkusu ve O'nun haşyetinden sakınarak bir daha işlememeye azmetmek, manasına gelmektedir.³⁷³ Nitekim bazı sûfilere tevbenin ne olduğu sorulduğunda, inâbe tevbesi mi isticâbet tevbesi diye mi cevap verildiği görülmektedir. Her ikisi de sorulduğunda ise, inâbe tevbesi, Allah'ın azîm ve kudretinden çekinerek korktuğun tevbe, isticâbet tevbesi Cenab-ı Hakk'ın sana olan yakınlığından utanıp haya ettiğin tevbedir diyerek tevbenin çeşitli boyutlarına temas etmişlerdir.³⁷⁴

Sehl Tüsteri (ö 283 /896) tevbenin tanımını, günahı unutmayıp hep hatırda tutmak şeklinde yaparken, Ebu Hüseyin Nûrî (ö. 295 /908) ise, tevbe hakkında Hak'tan başkasını zikretmemektir şeklinde izah etmiştir. Yani âriflerin aklına Allah'tan başka bir şey geliyorsa mutasavvıfa göre bunun tevbesi dahi edilmelidir.³⁷⁵

Başka bir mutasavvıf İbrahim Dekkâk (ö. 405-1015) ise, tevbe Allah'a kafa değil yüz olmaktır diyerek farklı bir tanım yapar. Buradan kastedilen şudur ki, Dekkâk'a göre, tevbe eskiden yüz değil kafa şeklinde olurken yani önceden O'na sırt çevirip yüzünü dönmekken şimdi tam tersi şeklinde olmasıdır.³⁷⁶

Görüldüğü üzere tevbe de samimiyet ve ihlâs oldukça önemlidir. Zira insan elinde tespih, dilinde zikir, ağzında tevbe ile bağışlanma dileyip kalbinde huşûya yer vermiyorsa

³⁷⁰ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 123.

³⁷¹ İbn Fûrek, *Tasavvuf İstilahları*, s. 40.

³⁷² Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.157.

³⁷³ İbn Fûrek, *Tasavvuf İstilahları*, s.40.

³⁷⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, s.627.

³⁷⁵ Kelâbâzî, *et-Ta'rruf*, s. 155.

³⁷⁶ Kelâbâzî, *et-Ta'rruf*, s.156.

tevbesi sakat kabul edilir.³⁷⁷ Tasavvufta insan bulunduğu vaktin ve hâlin çocuğu olarak nitelendirilir. Sufiler tevbeyi de Allah’a yaklaşımda bir metot olarak kullanmışlardır.³⁷⁸

İbadetlerin ilki tevbe etmektir. O yüzden tevbesiz bir ibadet ve taatten bahsetmek mümkün değildir. Çünkü tevbe, insanın Allah’tan uzaklaşmasını engelleyerek nefsin çirkin ve kirli vasıflarını yok eder.³⁷⁹ Bu konuda Eşrefoğlu Abdullah Rûmî tevbeyi sedef çiçeğine benzetmektedir. Nasıl ki içinde inci olmayan bir sedef çiçeği bir anlam ifade etmiyorsa içinde tevbe olmadan yapılan ibadetler de hiçbir anlam ifade etmemektedir. Ona göre, yıllarca sahra da bile gece gündüz yapılan ibadetler eğer ki tevbesiz başlanmışsa Allah katında sinek kanadı kadar bir değeri bulunmamaktadır. Nitekim denilebilir ki her akli selim bir Müslüman yapmış olduğu hatadan ölmeden önce tevbe etmesini bilmelidir. Yoksa “*İnsan, günahını öne alır ve tövbesini geri bırakır. Bir gün gelir ki, o tembelliği ve gevşekliği yüzünden, yaramaz bir fiil işlerken tövbesiz olarak ölür, gider*”³⁸⁰ ayeti gereğince son anda duyulan bir pişmanlığın Firavun gibi hiçbir işe yaramadığı işaret edilmektedir. Bu minvalde hata ve günah işleme potansiyeline sahip bir kula her nefesinde tevbe etmek düşer. Yüce Allah, “*Ey mü'minler! Hepiniz Allahû Teâlâ'ya tövbe ve rücû ediniz ki, felâh bulasınız*” buyurarak tevbe yolunu her zaman kullarına göstermiştir.³⁸¹

Mekkî tevbeyi biraz da geniş bir kulvarda ele alarak şu şekilde ifade eder:

- Hak Teâlâ'ya küfrün haram olduğunu bilmek,
- Bir günah işlendiğinde o günaha karşı ısrarcı davranmamak, Yüce Allah'a günahlardan dolayı tevbe etmek, işlediği günahı pişmanlık duymak,
- Ölüm gelene kadar istikamet üzere olup ibadetlerle meşgul olmak,
- Günahların cezasından korkmak,
- Bağışlanmak konusunda ümîtvâr olmak,
- Günahı gizlemeyip itiraf etmek,
- O günahın Allah'ın adaleti gereği geldiğine inanmak (zulüm gibi değil.)
- İslam dininin tavsiye ettiği gibi işlenen bir günah ya da hatanın arkasına iyilik yaparak o hata ve günahın eritmeye çalışmak.³⁸²

³⁷⁷ İz, *Tasavvuf*, s. 103-104.

³⁷⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.159-60.

³⁷⁹ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n Nüfûs*, s. 184.

³⁸⁰ el-Kıyâmet 75/5.

³⁸¹ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n Nüfûs*, s. 199-201.

³⁸² Mekkî, *Kûtü'l Kulûb*, II, 188.

Sözgelimi bu'd ehli olmaktan korkan bir kimse, sufilerce zamanla nefesine ket vurmasını bilmeli ve Cenab-ı Allah'a yakınlığın ilk adımı olan tevbe, salih amellerinin bir başlangıcı hâline getirmelidir. Nitekim böyle kimseler artık, bu dünya da nefesine süslü gösterilen şeylere hevâ ve heves göstermeyip onları çirkin görmeye başlar. Aynı zamanda tevbe ettiği günahından zamanla tiksindir hâle gelerek bir daha o kusura dönmemektedir. Tabi bunlar Hakk'ın izni ve hikmeti ile tecelli etmektedir. Kulun bu yoldaki gayreti ve samimiyeti Cenab-ı Allah'a atılan bir adım olduğundan Yüce Yaradan o kulunun bir adımına bin arşın gelerek cevap vermektedir.³⁸³ İhlâslı bir tevbe ile masivayı tamamen kalbinden çıkarmayı başarmış kullar, tevbenin bir neticesi olarak Allah'a muhabbet ve hayâ eder. Bundan sonraki son adımları ise günahlardan dolayı doğan korku hissi değil Hakk'a olan muhabbetin kaybolması ve O'na yakınlığı kaybetmenin korkusunu yaşama hissidir.³⁸⁴

2.5.2. Havf

Havf, sözlükte ürkmek, korkmak, kaygılanmak, endişelenmek³⁸⁵ ve yahut kötü ya da çirkin görünen herhangi bir şeyden ürkmek ve irkilmek manasına gelir.³⁸⁶ Tasavvufta havf, sâlik'in işlediği günahları hatırına getirip âkibetini düşünerek Allahû Teâlâ tarafından cezalandırılmasından korkması ve tövbe etmeden önce ölmekten korkması, şeklinde ifade edilir.³⁸⁷

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim, insanların kötü işler yapıp Allah'tan hakkıyla korkmasını emreder. Şüphesiz ki Allahû Teâlâ, "*Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size "Allahtan korkun/ takva sahibi olun" diye emrettik*"³⁸⁸ buyurmaktadır. Bu ayet, Mekkî'ye göre Kuran-ı Kerim'in kutbudur. Yani, kutsal kitapta geçen her ifade bu ayetin çevresinde dönmekte olup verilmek istenen tüm mesajların özeti niteliğindedir.³⁸⁹ Mekkî, havfı bu'd ile ilişkilendirerek farklı bir perspektif sunmaktadır. Ona göre Allah'a uzak olan kimseler, kalbinde Allah korkusu olmayanlardır. Bu ister avâm tabaka isterse âlimler zümresi olsun fark etmemektedir. Kul, mutasavvıfa göre iman ettiği halde Allah'tan korktuğunu beyan ederken kesin bir dil ile tasdik etmemelidir. Bunun gerekçesi *Kûtü'l*

³⁸³ Müslim, "Zikr", 2 (IV, 2061).

³⁸⁴ Muhâsibî, *Tevbenin İlk Adımı*, s. 31.

³⁸⁵ el- İsfahânî, *Müfredât*, s.368.

³⁸⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 238; Cürcânî, et-Tarîfât, s. 99.

³⁸⁷ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 291.

³⁸⁸ en-Nisâ 4/131.

³⁸⁹ Mekkî, *Kûtü'l Kulûb*, II, 351.

Kulûb'ta Fudayl b. İyâz'ın (ö. 187/803) bir nasihati ile anlatılmaktadır: Fudayl b. İyaz, "Allah'tan korkar mısınız?" sorusuna sükut ediniz. Çünkü "Hayır" diyen kâfir, "Evet" diyen ise yalan söylemiş olur" demektedir. Zira havf, kişiyi Rabbinden uzaklaştıran nefsin tüm şehvet ve çirkinlikleri yakıp yok eder. O yüzden Allah'ın yakınlığını arzulayan bir kimsenin Kuran'ın verdiği öğütleri kalbine aksettirmesi oldukça önemlidir.³⁹⁰

Serrac da Allah korkusunu (havf) muhabbet ve Allah'a yakınlık (kurb) ile ilişkilendirmiştir. Kul, Yüce Allah'ın vereceği cezadan yahut azabından korktuğu için değil O'na ünsiyet duyması gerektiği için korkmalıdır. Zira sufiye göre kalp, Hakkı'nın şânını ve âzametini yaklaştıkça heyecanlanıp korkmaktadır. Allah'a yaklaştıkça ise havfın bir sonucu olan şefkat ve muhabbetin tadına varmaktadır. Nitekim bu durumda kul, günah işlemekten hayâ ederek Allah korkusunu sürekli diri tutmuş³⁹¹ve artık azap ateşinden ötürü korkmayarak O'nun için yanan bir ateş hâline dönüşmüştür.³⁹² Gazzâlî bu tür bir korkunun gönül ehli âriflerin korkusu olduğuna vurgu yaparken cehennem ya da azap korkusu olanları da halkın korkusu olduğuna temas etmiştir.³⁹³ Tam da bu nokta da havf makamının ehlinden bahsetmek mümkündür:

- a. *Havfu'l-âmme*: Avamın yani halk tabakasının korkusu demek olup günahların bir bedelinin ya da cezasının sonucunda Allah'ın kendisine vereceği azaptan korkmaktır.
- b. *Havfu erbâbi'l-murâkebe*: Murâkebe yani Allah'ın kullarına yakın olduğu kullarında Allah'a yakın olduğu mâkam ehlinin korkusudur. Bu zümredeki kimseler yalnızca yaşamı boyunca Allah'ın sınama ve hilesine mâruz kalmaktan korkmaktadır.
- c. *Havfu'l-hâssa*: Bu makam ise seçkinlerin Allah'a olan korkusudur. Buradaki korku ifadesinin karşılığı ise heybet yani Allah'ın Celâline karşı olan korku ve hüzn ile eş anlamdır. Şöyle ki heybet, havfın da ötesindedir. Kul ne kadar yönelme hâlinde ise o kadar Allah'tan korkuyor demektir. Bu Allah'a en çok yönelen ve O'ndan korkan kâinatın Efendisinden öğrenilebilir.³⁹⁴

Allah korkusu, kalbe işlenmiş kirli ve pis günahları temizler. Bu ise paslanmış bir kalbin yeniden selametine ve canlanmasına neden olur. Zira kalp hangi yöne giderse yaptığı ameller ve neticelerde o yöne doğru gidecek demektir. Allah korkusu ile dolu bir

³⁹⁰ Mekkî, *Kûtü'l Kulûb*, II, 360.

³⁹¹ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 163, 64.

³⁹² Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s.162.

³⁹³ Uludağ, *Tasavvufun Dili*, s.59.

³⁹⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.238

kalp günah işlemekten sakınıp Hakk Teâlâ'ya yakınlaşabileceği gibi yalnızca azap korkusu içinde olan bir kimsenin de kalbi de Yüce Allah'tan uzaklaşabilir.³⁹⁵

2.5.3. Riyâzet

Lügatte terbiye etme, ıslah etme, idman veya eğitme³⁹⁶ gibi anlamlara gelen riyazet kavramı tasavvufi bir ıstılah olarak, nefsin kötü huylarını silip ona boyun eğdirerek, Allah'ın hoşlanmadığı fakat nefse hoş gelen arzu ve isteklere karşı koymak demektir. Başka bir ifade ile riyazet, Hak'tan uzaklaştıran tüm yolların önünün kesmek ve O'ndan alıkoyan her şeye yüz çevirmektir.³⁹⁷ Böyle kimseler *ehl-i riyazet* olarak adlandırılır.³⁹⁸

Nefsin tabiatında devamlı bir şeye muhtaçlık ve doyumsuzluk vardır. İnsanoğlu topraktan yaratıldığı için tabiatında toprağa ait atalet, gevşeklik ve tembellik gibi birtakım özellikler mevcuttur. Bununla birlikte yaradılışında su maddesi de bulunduğu için suya ait karakterleri bünyesinde barındırmaktadır. Bir bütün olarak ele alındığında balçıktan yaratıldığı için ateşin de özelliklerinden hayvanî, şeytanî ve vahşi gibi nitelikler fitratının bir parçasını oluşturur.³⁹⁹ Bu yüzden insanın tabiatına ve karakterine sirayet etmiş bu nefsanî duyguları terbiye edip eğitmek için sûfiler riyazet metodunu uygulamış ve tavsiye etmişlerdir. Bu metot, az yemek, az uyumak, mideyi doldurup bedeni ve ruhu hafifletmek gibi ruhi bir terbiye ile nefsi emmâreye karşı mücadele etmektir.⁴⁰⁰ Bunlar dışında çok konuşmak ve sürekli halkın içinde olup Hak'tan uzaklaşmak da nefsin azgınlığı artıcı bir etmen olarak sayılmıştır. Şöyle ki bu'du engellemek isteyen bir kimse önce nefsine pranga takmalı ve onu ıslah etmelidir. Bu ise ancak riyazet ile mümkündür. Manevi bir ilerleme ve terbiye için sâlikler şu yedi maddeyi sıralamışlardır:

1. Niyet ve iradede doğruluk.
2. Taate götüren fiilleri gerçekleştirmek.
3. Nefsin hâllerini tanıyıp haberdar olmak.
4. Vaktini Allah'a yakınlık göstermiş bir âlim ile birlikte geçirmek.

³⁹⁵ Gökcan, Mehmet Mansur, "Tasavvufta Allah Korkusu (Havf)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, s. 268-69, ss. 250- 76, Temmuz- Aralık 2004.

³⁹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 297.

³⁹⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.277.

³⁹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 297.

³⁹⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l Mearif*, s.290.

⁴⁰⁰ İz, Mahir, *Tasavvuf*, Rahle Yayınları, İstanbul 1969, s.100.

5. Bir daha dönmek üzere yapılan hataları hücrelerine kadar hissedip pişmanlık içeren tövbe.
6. İslamın helal saydığı rızıklardan yemek.
7. Seyr-ü Sülûk'ünde takvalı ve ihlâslı bir arkadaşa sahip olmak.

Mutasavvıflara göre bu yedi husus, nefsi köreltip onu eğitmektedir. Aynı zamanda güzel ahlâka pencere açıp Allahû Teâlâ'ya yakınlaşma vasıtasıdır.⁴⁰¹ Binaenaleyh bu yedi riyazet özelliği, nefse çekidüzen verir, onu sıhhat derecesine getirir ve insan fitratındaki toksinleri atarak arındırmış bir kul hâline getirmektedir.⁴⁰²

Kelâbâzî (ö. 380/990), riyazeti cû (açlık) ile ilişkilendirerek farklı bir bakış açısı sunar. Zira karnı doyurmanın manevî anlamda hiçbir faydası olmadığı gibi aksine ona göre insanlar için pek çok zarar teşkil etmektedir. Bu görüşünü Hz. Âdem'in bir yiyeceği yemek uğruna cennetten kovulması ile desteklemektedir. Yani Yüce Allah'tan uzaklaşmasına bir lokma neden olmaktadır. O yüzden açlık insanı şerefli hale getirmekte olup tokluk ya da doymak hiçbir anlam ifade etmemektedir. Eğer öyle olsaydı hayvanlara tokluk hissi verilemez idi. Çünkü tokluk hayvanlar için açlık ise insanlar için yaratılmaktadır. Kelâbâzî, Peygamberimizin, öğretilerinden yola çıkarak açlığın kullar için daha şerefli bir hâl olduğuna atıf yapmıştır. Mürşitlerden Ebu Abbas Kassab'ın da (ö. 425/1033) iyi ve kötü işlerinin iki sebebinin de şikemperverlikten kaynaklandığını belirtir. Mürşit, mideyi doldurup doyurunca tüm günah mayasını kendinde gördüğü, yemekten vazgeçtiği vakit ise ibadet ve taatte kendini bulması da bu konuya örnek teşkil etmektedir.⁴⁰³

Tasavvuf perspektifinde kul, Allah'a yakınlaşmak onun uzaklığından sakınmak için önce nefsini terbiye etmekle başlar. Sâliklerin fitratına yerleşmiş seyri sulûkun ayrılmaz bir parçası hâline gelen riyazet mücahadenin erkânından bir erkânı sayılır. Bu ise açlıktan öte marifete çok yakın bir yol olup o yolun sonu Hakk Teâlâ'ya vasil olmaktır.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Mekkî, *Kûtü'l Kulûb*, I, 381-382.

⁴⁰² Cürcânî, *et-Tarîfât*, s.95.

⁴⁰³ Hucvirî, Ali Bin Osman Cüllabî, *Keşfu'l Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 467,468, 469.

⁴⁰⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 236.

2.5.4. Ūzlet

Ūzlet kelimesinin sözlük anlamı, kalben ve aklen bir şeyden uzaklaşmak, ayrılmak, kopmak, bir yana çekilmek veya başkalaşmaktır.⁴⁰⁵ Bir diğer anlamıyla uzlet, her şey ile münasebeti keserek, bedenlen halkın içinde olsa da ruhen ondan uzaklaşarak Hakk'a yakınlaşmak için bir köşeye çekilmektir.⁴⁰⁶ Ūzlet tasavvufun on usûlünden biri sayılıp vüsûle götüren yollardandır.⁴⁰⁷

Nefis, tüm kötülükleri duyu organları vasıtası ile işlemektedir. Dolayısıyla sûfilere göre evvela bütün bulanıkların ve afetlerin nedeni olan bu duyu organların hapsedilip terk edilmesi gerekir. Bu ise ancak halktan uzakta Hakk'a yakın bir yerde yapmak ile mümkündür. Buradaki uzaklaşmanın nedeni halkın kendine zarar vermesinden değil bilakis kendi zararının şerrinden halkı korumak içidir. Hârezmî'nin konuyla ilgili metaforu şöyle aktarılır: Bir ruhbâna, sen rahip misin? diye sorulduğunda, onun cevabı, kendisinin bir saldıran köpek gibi olduğunu o yüzden halkı ısırılmamak için uzak durduğunu söylemesi, halktan neden uzak kalınması gerektiğini açıklar. Tasavvufta nefsanî ve cismani arzulardan kurtulmanın tek reçetesi uzlettir. Nitekim ūzlet perhiz misali tüm fenalık ve çirkinlerden kurtulma formülüdür.⁴⁰⁸

Bedeni ve nefsi, tüm maddi manevi kirden arındırmak için ilk ve zor adımlardan biri uzlettir. Öyle ki Yüce Allah'tan uzaklaştıran eylemlerden bir anda sıyrılmak nefse ağır gelir. Ūzlet aynı zamanda riyazet, tövbe ve zikir ile bağlantılı olduğundan nefse darbe vurma konusunda önemli bir faktördür. Uslanmayan bir nefis, tevbe sonrası ancak az yeme, az konuşma ve az uyuma ile terbiye olurken kalbi ve dili meşgul eden zikir ile de ıslâh edilmektedir.⁴⁰⁹ Nitekim Rasûlullah, en iyi hayat tarzının ūzlet ve cihat olduğunu bildirmiştir.⁴¹⁰

Bu'd konusunu ayrı bir başlıkla ele Kûşeyrî', ūzletin halk içinde olup Hak ile beraber olmak, halkın içinde Hakk'ın sırrını muhafaza etmek olduğuna değinmiştir. Aynı zamanda bunun da bir adabı olduğuna dikkat çekerek, ūzletteki bir kimsenin riyazet, tevbe ve zikir dışında aynı zamanda tevhidin şartlarını yerine getirmesi gerektiğini vurgular. Bu minvalde şer'i ilimlerin de öğrenilip ūzletle uygulanması gerektiğine işaret

⁴⁰⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s.698. ; Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, s. 135.

⁴⁰⁶ Cürçânî, *et-Tarîfât*, s. 112.

⁴⁰⁷ Necmeddîn-i Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, s. 26.

⁴⁰⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, s. 66.

⁴⁰⁹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.31.

⁴¹⁰ Müslim, *İmaret*, 33.

etmiştir. Mutasavvıfa göre bir diğer husus, hakiki anlamdaki uzlet, kötü huylardan da uzaklaşmaktır. Yani bir kimse bulunduğu yerin terkinden ziyade önce nefsin çirkin vasıflarının terkin ve ûzletini gerçekleştirmelidir. Allah için uzunca ve meşakkatle gidilmiş yollar dahi olsa nefsinden bir adım bile ayrılmadan gidilmişse hiçbir anlam ifade edilmemekte birlikte uzlet sayılmamaktadır.⁴¹¹

İnsan, halkın içinden de olsa yaradılış gayesini ve hikmetini hep hatırında tutmalı ve öyle davranmalıdır. Bu da ûzletin sufilerce başka bir özelliği sayılmaktadır. Sözelimi nefsin hâkim olduğu bir yer de Cenab-ı Allah kulunu kendinden uzaklaştırdığı gibi şeref mevkiinden de düşürmektedir.⁴¹² Bâyezid-i Bestâmî (ö. 234/ 848) hazretleri tam da bu noktada ûzlet sahibinde olmaması gereken on hasletten bahsetmektedir. Maddi ve manevi enkaza yol açan bu maddeler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Dine önem vermeyenlerle ahbaplık etmemek,
2. Hayırlı ve yararlı kimselerden ayrılıp dostluk kuramamak,
3. Nefsin arzu ve isteklerinin peşine takılıp gitmek,
4. İslam camiasından uzaklaşmak,
5. Bid'at ehli kimselerle oturup kalkmak,
6. Dünya ve âhirete hiçbir menfaat sağlamayacak işlerle meşgul olmak,
7. Halkı kötü zan altında tutmak,
8. Üstünlük sağlamak,
9. Dünyalık olan şeyler için üzülp tasalanmak,
10. Gerçek yurt olan âhireti düşünmemek.⁴¹³

Bestâmî'nin bu on hasletinden yola çıkılarak uzlet iki türe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, *farz* diğeri *fazilet* olan uzlettir. Farz olan ûzlet, hodbin, kötü ve şerli insanlardan uzak durmaktır. Fazilet olan ûzlet ise, faydasız ve boş işleri âdet hâline getirmiş kimselerden uzaklaşmaktır. Bir de murîdlerin ve muhakkiklerin uzleti de vardır ki bunlardan murîdlerin ûzleti, kulun bedeninin Allah'tan gayrı hiçbir şey ile bir araya gelmemesidir. Muhakkiklerin ûzleti de kalbin Allah'tan başka bir şeyi bilemez hale gelmesidir. Böyle kimselerin ise, yalnızca Allah ile sohbetten zevk alma, O'nun için her şeyden vazgeçip yalnızca O'nu tercih etme gibi amaçları vardır. Bu da bu'd'a engeldir.

⁴¹¹ Kûşeyrî, *er-Risâle*, s. 198-99.

⁴¹² et-Tîn 95/ 4-5.

⁴¹³ Yıldırım, Celal, *Büyük Velî Bâyezid-i Bestâmî Hazretleri ve İslâm Tasavvufunun Özü*, Demir Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 217-18.

Yani ûzleti tamamlamış kurbunu gerçekleştirmiş kimselere netice olarak, perdeler açılmış, rahmetler inmiş, muhabbet kapıları açılmış ve de dilde doğruluk cereyan etmiştir.⁴¹⁴

2.5.5. Verâ

Verâ'nın sözlük anlamı bir şeyi örtmek ve gizlemektir.⁴¹⁵ Terim anlamı ise, haramlardan ve haram işlemekten korkmak yahut şüpheli olan her şeyden sakınmak demektir.⁴¹⁶ Bir diğer ifade ile verâ, kuruntu ve vesveseden uzak durmaktır. Zira kalbe düşen kuşku beden ve ruhun dinamiğine zarar verdiği gibi yapılan amellerin ihlâsına da hâle getirmektedir.⁴¹⁷

Şiblî verânın tanımını, kalbi (şüphe girmeksizin) her an Allah ile meşgul edip ondan ayrılmamaya azmetmek, şeklinde yapar. Ebû Süleyman ed-Dârânî'ye (ö.215/280) göre ise verâ hiçbir yorum ve te'vil yapmadan ilmin çizdiği sınırın dışına çıkmamaktır. Yine İbnu'l Cella'dan (ö. 306/918), uzun yıllar Mekke'de kalan bir kimsenin sadece kendi tasıyla zemzem içtiğini ve şüphe ihtimali olabileceği için şehre gelen herhangi bir yiyeceğe el sürüp yemediği nakledilerek verânın ne kadar ince bir hâl durumu olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu Allah korkusundan dolayı olduğu için aynı zamanda marifetin ve kurbiyetinde işaretidir.⁴¹⁸

Bud'u engelleyen kavramlardan biri de hiç şüphesiz ki verâdır. Haram olan şeylere tamah etmek nefsi beslemenin bir diğer yolu olduğu için aynı zamanda Allah'tan uzaklaşma nedenlerinden de biridir. O yüzden sûfiler harama yaklaşmadıkları gibi haram ve şüpheli şeylerden de şiddetle kaçınmışlardır. Zira bu İslam dininin emri olup insanın yerine getirmesi gereken bir diğer husustur. Allah Rasûlü bu konu da *"Helal bellidir, haram da bellidir. Bu ikisinin arasında şüpheli olan şeyler vardır. Bu şüpheliler Allah Teâlâ'nın koruluğudur. Çünkü koruluk etrafında koyun otlatanın sürüleri koruluğa dalabilir"*⁴¹⁹ buyurarak verânın İslam dini için ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Allah dostlarının da bu hadisi şerîfi rehber edinerek önlerine konulan herhangi bir şey de öncelikle helal mi, haram mı, şüpheli mi diye hassasiyet gösterdikleri

⁴¹⁴ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 318, 20.

⁴¹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s.1154.

⁴¹⁶ Cürçânî, *et-Tarîfât*, s.115.

⁴¹⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.583.

⁴¹⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, s.629.

⁴¹⁹ Müslim, *Müsakat*, 107-108.

görülmüştür. Bu konuda Muhasibi'nin orta parmağının şüpheli şeylere dokunması hâlinde damarının atması ve derhal o şüpheliden kaçınması misal olarak anlatılır.⁴²⁰

Verâ bir ahlâktır. Dolayısıyla Yüce Allah'a yakınlaşmak için öncelikle fuzuli şeylerden uzak durmak ve halk ile içli dışlı olmaktan sakınarak O'na saygı duymak gerekir. Ancak Hak Teâlâ'ya iltifat edilmeli ve O'nun yüceliği dışındaki şeylere tereddüt duyulmalıdır. Zira kalbi boş şeylerle meşgul etmek muhabbetin sırrına vakıf olmayı engeller. Bu ise kalpte Allah dışında her şey barındırmak dolayısıyla uzaklaşmak manasına gelir. Sâlik böyle bir durumda kalbine gelen vesvese ve şüpheli şeyleri terk edip Allah'ın buğuz edeceği her şeyden sakınır.⁴²¹

Mutasavvıflar haramdan kaçır gibi küçük görülen şüpheden dahi kaçınmak gerektiğini vurgular. Zira sûfiler şüphenin neticesi olarak haramı işaret etmektedir. Helal ve mübah sayılan şeylerin bile ihtiyacını karşılayıp zarureti giderecek kadar faydalanılması tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye ise herkese değil kendileri gibi olmak isteyenler için geçerlidir. Burada kastedilen şey, kendini bilen Rabbini bilir manasıdır. Ebu Osman bu konuya değinerek başından geçen bir hadiseden bahseder: Bir gün sûfilerden Ebu Hafs (ö.260/874)) ile birlikteydim ve önünde üzüm vardı. Bir tane alıp ağzıma attığım vakit Ebu Hafs boğazıma sarılarak, seni hain üzümümü yiyorsun, dedi. Dünyaya dair şeylere tamah etmediğinden ve mübah olduğunu düşündüğüm için, yedim dediğim de Hafs, "Ey cahil adam, sahibinin bile malik olmadığı bir kalbe nasıl itimat edersin? Cevabını verdi. Buradan çıkarılan hikmet şudur ki, kulun bir günahı eyleme dökmeden de işleyebilmesidir. Sözgelimi şüphe harama götürür, haram fıtrata yerleşir ve o fitrat ise kulu Rabbinden uzaklaştırır. Bu kıldan ince çizgide sufiler verâ sahibi olmaya gayret etmiştir.⁴²²

⁴²⁰ Yılmaz, Hasan Kâmil, "Verâ".

⁴²¹ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s.196.

⁴²² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 229-30.

SONUÇ

Her düşünce sisteminin bir felsefesi vardır. Tasavvuf ilminin felsefesi ise, kendine has ilmi disiplinleri idrak ederken yalnızca kaynaklardan yetinmez bunu manevi bir boyutta da tecrübe eder. Klasik dönem mutasavvıfların bakış açısından yola çıkarak tasavvuf düşüncesindeki bazı kavramların önce kulun iradesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu kavramlar, ilahi iradenin de lütfuyla mana kazanır ve hâl ilmine dönüşür.

Mutasavvıflar ibadetleri şekil şartlarının dışında insanın ruhuna ve manevî boyutuna da hitap edecek biçimde yorumlamıştır. Çünkü insana yüklenen sorumluluklar aslında Allah’a bir yaklaşma yahut uzaklaşma nedenidir. Bu vesile ile asıl yaklaşma ve uzaklaşmanın bedenen değil ruhen ya da kalben olduğuna da dikkat çekmişlerdir.

Beden doyum elde eder fakat ruhun doyumunu sırdır. Bunun için keşf lazımdır. Geçmişten günümüze süregelen çeşitli inanç ritüellerine bakıldığında insanların bu sırrı keşfetme cehdinde olduğu saptanmaktadır. Öyle ki tasavvuf bu bağlamda bir yön, pusuladır. Çünkü ruhun sırrı yahut tatmini ancak Hakk’a kurbiyyet ile açıklanmıştır. İnsanoğlu merak ettiği şeylere daha çok yakın/yakınlaşmak ister. Her adım merak duygusunu törpülediği gibi tatmin duygusunu da beslemektir. Bu minvalde yeryüzünün öznesi olan insan Yaradan’a ulaşır, O’na yakınlaştıkça sır perdesi aralanır ve bir şeyleri netliğe kavuşturur. Bu bağlamda sufilerin doğru yolun yönlendiricisi veya pusulası olduklarını söylemek mümkündür. Zira bu yolun bilgisi ancak daha önce bu yoldan geçenlerdedir. Nefs ise bu yolun dikenleri ve engelleri gibidir. Kul nefisten korktuğu sürece hakikat bilgisinden uzak ve yabancı kalır. Bundan dolayı Kur’an-ı Kerim’in tabiriyle, gözleri kör, kulakları sağır, kalpleri ise mühürlü⁴²³ olur.

Tasavvuftun temel gayesi Yüce Allah’a sâlih bir kul olup yalnızca O’nun rızasını kazanmaktır. Bu sâliklerin tutmuş olduğu bir yoldur. Bunun neticesinde rızayı ilâhîsi ile Allahû Teâlâ’ya yaklaşma şerefine nâil olmak vardır. Şüphesiz ki tasavvuf ilmi böylelikle insana ahlâki bir vizyon sağlar.

⁴²³ A’râf 7/179.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986.
- Ateş, Süleyman, “Kurb”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXVI, ss.432-433. Ankara 2002. (Erişim: 29.08.2020)
- Aydın, Mehmet, “Gazzâli’nin Kurb Nazariyesinde Allah’ın Sıfatlarının Anlamı ve Önemi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 1, S. ss.308-314, Ankara 1978.
- Bilgiz, Musa, “Kur’an’da Zikir Kavramının ve Alanı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, ss. 209-236, Erzurum 2006.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, Ankara 2009.
- Çelebi, İlyas, “Hızlân”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XVII, ss.419-420, İstanbul 1998. (Erişim: 02.02.2021)
- Demirci, Mehmet, *İbâdetlerin İç Anlamı*, Vefa Yayınları, İstanbul 2013.
- Demirci, Mehmet, “Kur’an-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, ss. 263-285, s.264-265, Kayseri 2002.
- Duran, H. Fahri, *Ahlâk Dersleri*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2016.
- Ebu’l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf İslam’da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli – Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Erginli, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006, s.565
- Erkaya, Mahmut Esad, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınları, Ankara 2017.
- Eşrefoğlu Abdullah Rûmî, Abdullah Rûmî b. Seyyid Ahmed Eşref b. Seyyid Muhammed Süyûfî, *Müzekkin’Nüfûs*, haz. Nihat Dağlı, Sûfi Kitap, İstanbul 2020.
- Geylanî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost, *İbâdetler ve İslam Ahlâkı*, çev. Osman Güman, Gelenek Yayınları, İstanbul 2013.
- Geylânî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost, *Gizliden Sesler Fütûhu’l-Gayb*, şerh/çev. İbn Teymiyye, Sûfi Kitap, İstanbul 2019.

- Gökcan, Mehmet Mansur, Muhammed Mâzi'nin Meâricu'l Mukarrabîn İsimli Eseri Bağlamında “Nefs Cevherinin Saflaştırılmasının” Vuslattaki Fonksiyonu, *Kilitbahir*, 17, ss.38-73, Eylül 2020.
- Gökcan, Mehmet Mansur, *Hasan Bin Mevlâ Muhammed'in Kalpleri Uyarıcı İsimli Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*, Harf Yayınları, Adana 2019.
- Gökcan, Mehmet Mansur, “Tasavvufta Allah Korkusu (Havf)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, ss. 250- 276, Temmuz-Aralık 2004.
- Güç, Ahmet, “Kurban” TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXVI, ss.433-434, Ankara 2002. (Erişim: 26.07.2021)
- Hakîm Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen, *Allah'a Yakınlığın Dereceleri - Nefsin Kötü Arzularını Nasıl Terk ederiz?*, çev. Mehmet Zahit Tiryaki, Hayy kitap Yayınları, İstanbul 2013.
- Herevî, Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî, *Tasavvufta Yüz Basamak-Menâzilü's-Sâ'irîn*, çev. Abdurrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2017.
- Hucvirî, Ali Bin Osman Cüllabî, *Keşfu'l Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1991.
- İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VII, çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2007.
- İbnu'l Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Fusûsu'l-Hikem*, trc. Ahmet Avni Konuk, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2017.
- İbnFürek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbûrî, *El-İbâne an Turiki'l-Kâsıdîn -Tasavvuf İstılahları*, çev. Ahmet Yıldırım-Abdülgaflar Aslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.
- İbnManzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâr Sader, Beyrut 1410/1990.
- İmam ÂzamEbûHanîfe,EbûHanîfeNu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh ,*El- Fıkhu'l Ekber*, çev. Hüsamettin Vanlıoğlu, Muallim Neşriyat Yayınları, İstanbul 2017.
- İmam-ı Gazzâlî, *İhyâ-i Ulûm-id-dîn*, c.2, terc. Ali Arslan, Arslan T-Yayınları, İstanbul 1980.
- İmam-ı Gazzâlî,Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed,*Kalblerin Keşfi*, terc. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınevi, İstanbul, ts.

- İmam-ı Gazzâlî Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Kimya-i Saâdet*, terc. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul 1976.
- İsmâîl Hakkı Bursevî, *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış*, haz. Yakup Çiçek, Dârul Hadis Yayınları, ts.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Karaman, Hayrettin, *İmâm-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s.83
- Kaplan, Hayri, *İslam Düşünürlerine Göre Ruh ve Nefs*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.
- Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul 2004.
- Kaval, Musa, “Ahmet Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde Dünya Sevgisinin Yerilmesi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII, ss.15-32, Haziran 2019.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf- Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.
- Konur, Himmet, “*Tasavvuf*”, Grafiker Yayınları, Ankara 2008, s.400-401.
- Korkmazgöz, Rıza, “Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'an'da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20/1, ss.55-94, Mart 2020.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *er-Risale*, haz. Süleyman Uludağ, Dergay Yayınları, İstanbul 1978.
- Mehmed Zihni, Elhac, *Nimet-i İslam Mufasssal İlmiyhâl, Salâh Bilici Kitabevi Yayınları*, İstanbul 1957.
- Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye, *Kûtu'l-Kulûb*, I, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2003.
- Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, çev. Cemal Aydın, T.D.V. Yayınları, Ankara 1996.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed, *Tevbenin İlk Adımı*, trc. Muhammed Çoşkun, Harf Yayınları, Ankara 2011, s.87.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed, *Kalb Hayatı Er-Riâye Li Hukûkillah*, haz. Abdulhakim Yüce, Işık Yayınları, İstanbul 2013.
- Mukâtil bin Süleyman, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Kur'an Terimleri Sözlüğü* trc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul 2016.

- Necmüddîn-i Kübrâ, Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ Ahmed b. Ömer el-Hîvekî el-Hârizmî, *Tasavvufta On Esas, Usûlü'l- Aşere Şerhleri*, çev. Süleyman Gökbulut, İnsan Yayınları, İstanbul 2018.
- Okur, Hüseyin, *Allah'a Yaklaşmak İçin Kurban*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013.
- Öğük, Emine, *Allah'a Yaklaşmada İsaetli Olan ve Olmayan Yollar*, Usûl İslâm Araştırmaları, 20, ss.81-112, Tokat 2013.
- Özün, Mustafa Nihat, *Küçük Osmanlıca Sözlük*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1988.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2006.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal “*Müfredât Kuran Kavramları Sözlüğü*”, çev. Mustafa Yıldız, Çıra Yayınları, İstanbul Yayınları 2020.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed et-Tûsî, *el-Lüma- İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, Erkan Yayınları, İstanbul 2019.
- Seyyid Şerîf Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî, Ta'rîfât, trc. Abdülaziz Mecdi Tolun, Litera Yayıncılık, İstanbul 2021.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Şirk” TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXIX, ss.193-198, İstanbul 2010. (Erişim: 16.04.2021)
- Suhreverdi, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî, *Gerçek Tasavvuf, Avârifü'l Meârif*, çev. Dilaver Selvi, Semerkant Yayınları, İstanbul 2010.
- Tunç, Cihat, “Şirk (Otaklar Edinmek) ve Günah Problemi,” *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, ss.29-35, Kayseri 2001.
- Tümbül Yıldırım, Sıdika, *Mevlânâ'ya Göre İbadetlerin Tasavvufî Anlamı*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019.
- Süleyman, “Arbede”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, ss.347-348, İstanbul 1991.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvufun Dili 2 Manevi Haller*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Yıldırım, Celal, *Büyük Velî Bâyezid-i Bestâmî Hazretleri ve İslâm Tasavvufunun Özü*, Demir Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1978.
- Yılmaz, Faik, “Kur'ân'da Gaflet Kavramı”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 2, ss.108-136, Van 1998.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, “Zikir”, *Altınoluk Dergisi*, Şubat, Sayı: 108, İstanbul 1995.
- Yiğit, Yaşar, *Zekât İlmihâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.